

TARTU ÜLIKOOL

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Ajaloo ja arheoloogia instituut

Üldajaloo osakond

Ainar Õunpuu

MORAALIKÜSIMUSED KIHELKONNA KIHELKONNAS

AASTATEL 1860–1889

VALLAKOHTU MATERJALIDE PÕHJAL

Bakalaureusetöö

Juhendaja: prof Mati Laur

TARTU 2017

SISUKORD

Sissejuhatus	3
1. Kihelkonna kihelkond	6
1.1. Kihelkonna asustus ja rahvastik.....	6
1.2. Vallakohus Kihelkonnal	8
1.3. Õigeusu ja luterluse vahekord.....	10
2. Abielu- ja perekonnasuhted.....	14
2.1. Abieluluba.....	14
2.2. Kihlusest taganemine ja lahutus	18
2.3. Perekondlikud konfliktid	21
3. Moraalsuse kajastamine vallakohtuprotokollides.....	26
3.1. Liiderlikud eluviisid.....	26
3.1.1. Kõrtsid ja alkohol	26
3.1.2. Kogukonda tagasi võtta või välja heita?.....	28
3.2. Seksuaalküsimused vallakohtus.....	31
3.2.1. Sodoomiakahtlused.....	31
3.2.2. Abieluvälised suhted	33
3.3. Alaealised vallakohtus	34
4. Vallaslapsed ja vallakohus.....	37
4.1. Vallaslaste arvukus Kihelkonnal	38
4.2. Alimentide määramine valla- ja kihelkonnakohtus	40
4.3. Vallaslapsed, elatusraha ja abieluküsimused	42
4.4. Isaduse tuvastamine	43
4.5. Suhtumine vallasemadesse	45
Kokkuvõte	47
Kasutatud allikad ja kirjandus	49
Summary	57
Lisad.....	60
Lisa 1: Lõige 1907. aasta Saaremaa kaardist – Kihelkonna kihelkond	60
Lisa 2: Moraaliküsimused Kihelkonna vallaga liidetud kogukondades.....	61
Lisa 3: Moraaliküsimused Lümända vallaga liidetud kogukondades	62
Lisa 4: Kihlused ja laulatused Kihelkonna kihelkonnas 1860–1889.....	63
Lisa 5: Registreeritud sünnid Kihelkonna khk-s aastatel 1860–1889	65
Lisa 6: Näide perekondlikkust konfliktist Tagamõisa vallakohtust	67
Lisa 7: Alimentide nõue Kotlandi vallakohtus	68

SISSEJUHATUS

19. sajandil alguse saanud talurahvakohtute loomine kogukondades võimaldas talurahval endil neid puututavaid probleeme lahendada. Kuigi esimesed vallakohtud loodi ametlikult juba 19. sajandi alguskümnendil, ei jõudnud need toona veel Saaremaale. Seal loodi vallakohtud 1819. aasta talurahvaseadusega. Võib väita, et sajandi keskpaigaks oli enamikes vallakohtutes välja kujunenud juba kindlam asjaajamise protseduur. Kohtutel oli ka protokollimiskohustus, mistõttu tekkis ainulaadne allikaliik, kust on võimalik ammutada otsest teavet taluraha omavaheliste suhete kohta. Kuigi kohtuni jõudsid valdavalt külainimeste probleemid, võimaldavad allikad iseloomustada kogu taluraha igapäevaelu.

Käesolevas bakalaureusetöös vaadeldakse lähemalt Saaremaal asuva Kihelkonna kihelkonna vallakohtute näitel taluraha perekondlikke ja moraaliküsimusi aastatel 1860–1889. Ühtlasi on see juba periood, kui kohtutel oli juba välja kujunenud oma süsteemsus. Töös vaadeldakse, kuidas on piirkonna vallakohtud temaatilisi juhtumeid lahendanud ning kui suured võisid olla piirkondlikud erinevused. Nii ajalises kui ka geograafilises määrangus mängis rolli allikate olemasolu ja kasutatavus.

Kihelkonna kihelkond on üks väheseid Saaremaa kihelkondi, mille vallakohtute materjal on võrdlemisi hästi säilinud. Mõningal määral on neid ka Põide kihelkonna hilisema Laimjala valla aladelt, kuid ülejäänud Saaremaa on vallakohtuprotokollide osas esindatud tagasihoidlikult. Kuigi paljudele vallavalitsuste ja -kohtute materjalidele sai saatuslikuks 1950. aastate makulatuurikampaania, pole tõenäoliselt osa materjalidest üldse arhiivi jõudnudki. Samas on Saaremaa allikate vähesust püütud selgitada sakslaste tegevusega 1917.–1918. aastal. Nimelt koondati 1915. aastal valdade (mitte kõikide) vanemad materjalid Muhu Suurevalla magasiaita, kus need väidetavalt hävisid.¹

Töö põhiallikateks on Kihelkonna kihelkonnas tegutsenud vallakohtute protokolliraamatud. Lisaks kasutati nii kirikute kui ka vallavalitsuse materjale, mis aitasid juhtumeid reaalse eluga paremini seostada. Kuna kasutatud kirikuraamatud on valdavalt pagineerimata, viidatakse vastavale sündmusele aasta ja kande numbri kaudu. Kuigi töös kasutatakse 10 vallakohtu fondi ja 16 arhivaali, vajab märkimist, et neist seitsmes on uuritavast perioodist vaid üks

¹ HENDRIK SEPP. Meie kohalikkude arhiivide ajaloolise aine koondamisest. Ajalooline Ajakiri. Nr 2/1926, lk-d 54–61: siin lk-d 59–60. Sepa väidet on toonitanud: AUGUST TRAAAT. Põhijooni vallakohtu arengust Eestis kuni 1866. aastani. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. 20. köide. Ühiskonnateadused 1. 1971, lk-d 34–45, siin lk 35.

säilik. Samas on säilikute maht küllaltki varieeruv – kui Pidula vallakohtu protokolliraamatus on 17 lehte, siis Tagamõisa viimases protokolliraamatus on kokku 186 lehte teksti. Mõlema säiliku puhul jääb silma, et neist on viimased lehed kaduma läinud, kuna Pidula protokolliraamat kinnitati 1842. aastal kihelkonnakohtus 46 ja Tagamõisa 236 nõõritud lehega.² Tõenäoliselt olid need tühjad lehed, mis hiljem muuks otstarbeks ära kasutati. Enim materjali on sellest perioodist Lümända vallakohtust, millest kasutati peamiselt Rahvusarhiivi jõudnud viite säilikut. Kotlandi ja Atla vallakohtu fondis on tallel kaks säilikut, mis hõlmavad uuritavat ajavahemikku.

Siiski on mõned Saaremaa vallakohtute materjalid nii vallavalitsuste arhiivifondides kui ka muuseumite kogudes. Kuigi töö käigus selgus, et üks arhiivist puuduolev Lümända protokolliraamat (1861–1867) asub Ajaloomuuseumi paberdokumentide kollektsioonis,³ pole Lümända liigse esindatuse tõttu protokolliraamatut käesolevas töös kasutatud. Selle olemasolust polnud teadlik ka August Traat, kes lõpetas oma monograafias Lümända andmed 1861. aastaga – säilikuga, mis on Rahvusarhiivis.⁴ Samuti ei jäänud ka teiste autorite töödest silma nimetatud protokolliraamatute kasutamist. Tõenäoliselt võib veel olla Saaremaa vallakohtute protokolliraamatuid, mille säilimisest ei olda teadlikud. See-eest tulid arhiivis materjalidega töötades Lümända „Vaeslaste eestkosteraamatute“ hulgast välja „Lümända vallatalitaja protokollid“, mis võimaldas lähemalt valla tegemistega tutvuda, haakudes ka kohtuprotokollidega.⁵

Ühelt poolt võib vallakohtute protokolliraamatuid pidada lihtsateks allikateks, kuna protokollid on koostatud küllaltki arusaadavas eesti keeles. Teisalt tuleb temaatiliste juhtumite leidmiseks kammida läbi kogu olemasolev aines. Protokollides leiduva andmestiku (leidandmed, kuupäev, sisu lühikirjeldus ja rubriik) koondamine Exceli-tabelisse näitas peagi, et uuritavate valdkondade hulka tuleb piirata. Seega jäid keskseks enamik perekonnasuhteid kajastanud ja mõjutanud juhtumid. Välja jäid enamik vargusi ja kaklusi kajastavad juhtumid, samuti kõrtsikonfliktid, sõimamised ja ähvardamised, mis pole seotud peresuhetega. Seega põhineb bakalaureusetöö rohkem kui 300 vallakohtuprotokollil.

Töö on jaotatud neljaks peatükiks, millest esimeses iseloomustatakse põgusalt Kihelkonna kihelkonda üldiselt. Peatüki eesmärgiks on koondada mõningaid tähtsamaid aspekte, mida

² Vrdl: RA, EAA, f.3622, n.1, s.1; RA, EAA, f. 3615, n.1, s.3.

³ Vrdl infoga, mida kõneles Lümända vallaarhiivist vallasekretär Kristjan Part: EKM, EKLA, f.199, m.36, lehed 14–15.

⁴ AUGUST TRAAAT. Vallakohus Eestis: 18. sajandi keskpaigast kuni 1866. aasta reformini. Tallinn 1980, lk 174. Vt: RA, EAA, f.2563, n.1, s.14.

⁵ Vt: RA, EAA, f.2563, n.1, s.173...175.

tuleb piirkonna juhtumeid vaadeldes silmas pidada. Samas ei tähenda see ülevaates kajastatud küsimuste ammendavat käsitlust. Veidi käsitletakse ka piirkonna vallakohtu arengu põhijooni ja allikaid. Teine peatükk keskendub abielu- ja perekonnasuhetele, milles on kesksel kohal konfliktid. Lähemalt vaadeldakse abielulubade olemust ning abielusuhetes kerkivaid lahkheliseid. Kuna protokollid on küllaltki mitmetahulised, on neid aeg-ajalt keeruline ühe konkreetse rubriigi alla liigitada. Perekonnasuhetes võivad põimuda nii emotsioonid, vägivald kui ka majanduslikud suhted.⁶

Kolmandas ja neljandas peatükis keskendutakse kitsamatele moraaliküsimustele. Esimesena käsitletakse olukordi, kus kohtuprotokollis on kas otseselt või kaudselt arutatud kogukonnaliikme elukombeid. Lähemalt vaadeldakse nõ liiderlike eluviiside olemust, mis aeg-ajalt viisid ka inimeste kogukonnast väljaheitmiseni. Viimases peatükis on luubi all nii valla- kui ka kihelkonnakohtusse jõudnud vallaslaste juhtumid. Kuigi neid võib liigitada ka talurahva seksuaalelu alla, võimaldavad kohtumaterjalid nende veidi üksikasjalikumat analüüsi. Juhtumites on kesksel kohal alimentide nõudmine, mis võimaldab vaadelda elatusrahasuuruse varieeruvust. Lähemat käsitletakse ka seoseid juhtumite ja vallaslaste levikuga kihelkonnas üldiselt.

Vallakohtute materjalid on olnud aluseks mitmesugusteks uurimusteks. Keskse uurijana tuleb esile tuua August Traati, kelle sulest on ilmunud mitmeid temaatilisi artikleid kui ka vallakohtu tegevust kokkuvõttev monograafia.⁷ Lisaks Traadile on vallakohtuid uurimustes kasutanud nii Juhan Kahk kui ka Jüri Linnus, kes kõik on uurinud ka Kihelkonna vallakohtute protokolle.⁸ Tartu Ülikooli ajaloo instituudis on valminud ka mitmeid tudengitöid, mille aluseks on vallakohtute materjalid.⁹ Kuna töös on kesksel kohal ka perekondlikud suhted, tuleb 20. sajandi eestlaste perekonnaloo peamise uurijana välja tuua Märt Rauda, kelle esimene artikkel ilmus 1915. aastal. Paguluses olles kirjutas ta põhjalikuma ja täiendatud versiooni esialgsest artiklist.¹⁰ Siiski tuleb tõdeda, et eestlaste seksuaalkäitumine ja perekonnalugu on Eesti ajalookirjanduses küllatki uus ja vähe kajastatud teema.

⁶ Vt näide: Lisa 6. RA, EAA, f.3615, n.1, s.3, leht 55p.

⁷ TRAAT 1971, TRAAT 1980. Vt täisviidet viitest 1 ja 4.

⁸ JUHAN KAHK. Moraalipildikesi eesti külast. Looming 6. 1972, lk-d 1006–1017. TRAAT 1980, lk 172. JÜRI LINNUS. 19. sajandi talurahvakohtute materjalid rahvakultuuri uurimise allikana. Emakeele Seltsi Aastaraamat 16. Tallinn 1970, lk-d 231–242.

⁹ Antud uurimistöö jaoks olulisim: MERLE SUTT. Lõuna-Eesti talupere XIX sajandi kolmandal veerandil (vallakohtute materjalide alusel). Diplomitöö. Tartu 1992.

¹⁰ MÄRT RAUD. Eesti armuilmast. Eesti Kultura IV. WILLEM REIMAN (toim). Tartu 1915, lk-d 3–99. MÄRT RAUD. Eesti perekond aegade voolus. Stockholm 1961.

1. Kihelkonna kihelkond

1.1. Kihelkonna asustus ja rahvastik

Kihelkonna kihelkond on Saaremaa ja Eesti läänepoolseim kihelkond, millel on maismaapiir põhjas Mustjala, idas Kärla ja lõunas Anseküla kihelkonnaga. Nii läänes kui ka loodes on Kihelkonnal merepiir 185 km ulatuses, mis on mõjutanud ka kohalikku eluolu.¹¹ 1860. aastatel kujunes piirkonnas 14 kogukonda, millest 1892. aastaks jäi alles kaks – Kihelkonna ja Lümada. Kihelkonna vallaga liideti Kirikumõisa, Loona, Pajumõisa, Pidula, Rootsiküla ja Tagamõisa vallad. Lisaks varasemale vaid Lümada mõisapiirkonda hõlmanud vallale moodustasid tulevase Lümada valla Atla, Kotlandi, Karala, Kulli, Kuusnõmme, Lahetaguse ja Pilguse kogukonnad.¹² Taoline haldusjaotus püsis põhimõtteliselt 2014. aasta lõpuni, mil Lümada vald liitus koos Kaarma ja Kärлага Lääne-Saare vallaks. Siiski kaob varsti kaardilt ka viimati mainitud haldusüksus.

Ajalooliselt on Kihelkonna asutus koondunud peamiselt rannikualale, mistõttu on siseala üsnagi hõredalt asustatud. Taolise asustuse tingisid nii majanduslikud kui ka looduslikud olud. Kuna kihelkonna põllumaad on üsnagi kehvad, oli rannikualadel keskseks elatusallikaks kalastus. Kuigi Kihelkonnal oli ka sumbkülasid, olid levinumad siiski hajakülad.¹³

1850. aasta hingeloendite andmetel elas Kihelkonnal 5825 inimest, kuuludes Saaremaa kihelkondadest esikolmikusse Kaarma ja Püha järel.¹⁴ Viimase hingeloendiga fikseeriti kihelkonnas 6095 (6129) inimest.¹⁵ Kui sajandi keskpaigas oli Kihelkonnal küll suurim luterlik kogudus, siis olemasolevatel andmetel sai sajandivahetuseks piirkonnast ka suurima elanikkonnaga kihelkond Saaremaal.¹⁶

Ajavahemikust 1860–1889 pärinevad kogu kihelkonda hõlmavad rahvastikuandmed alles 1880. aastatest. Mõne kogukonna kohta on info teada ka 1860.–1870 aastatest, kuid valdavalt

¹¹ Saaremaa: Maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus. ARTUR LUHA, AUGUST TAMMEKANN, EVALD BLUMFELDT (toim-d). Tartu 1934, lk 542.

¹² EVALD BLUMFELDT. Kihelkonna. Ajalugu. Saaremaa: Maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus. ARTUR LUHA, AUGUST TAMMEKANN, EVALD BLUMFELDT (toim-d). Tartu 1934, lk 575. Vt kaarti Lisad 1.

¹³ Saaremaa 1934, lk 555–557. Vt ka: GEA TROSKA. Saaremaa külad XIX sajandil. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. 23. köide. Ühiskonnateadused. Nr 3. 1971, lk-d 273–288: siin lk 284–285.

¹⁴ Vt: HANS KRUUS. Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-ndail aastail. Tartu 1930, lk 344.

¹⁵ Vt: TIJU VÕO. Kihelkonna asustus XVI–XIX saj. Diplomitöö. Tartu 1976, tabel 6. Välja on jäetud nekrutikohustusest välja ostnud mehed ja nende pered (vt lähemalt allpool Tabel 1*). Siiski on neid uurimuse käigus eraldi arvestatud (samal, lk 91).

¹⁶ JAANUS PLAAT. Saaremaa kirikud, usuliikumised ja prohvetid 18.–20. sajandil. Tartu 2003, lk 287.

hilisema Kihelkonna vallaga liidetud aladelt.¹⁷ 1881. aastal toimus küll rahvaloendus, kuid koostatud ankeetmaterjal on tõenäoliselt hävinenud, mistõttu tuleb leppida üldiste andmetega.¹⁸ Rahvaloenduse andmetel elas Kihelkonnal 6627 inimest – 3126 meest ja 3501 naist.¹⁹ Ainsana on rahvaloendusest säilinud sissekanne Lümada nii vallatalitaja kui ka vallakohtu protokolliraamatutes.²⁰ 1883. aastal koostatud Manasseini revisjoni ankeetlehtedest saab infot iga kogukonna kohta eraldi, mistõttu on need võetud aluseks elanike arvu iseloomustamiseks. Võrdluses viimase hingeloendi andmetega on arvud esitatud allolevas tabelis. Töö mõistmiseks on oluline ka tabeli esimene veerg.

Tabel 1: Kihelkonna talurahvas 1858. ja 1883. aastal²¹

Alates 1892			1858			1883		
	mõis/vald	tüüp	mehed	naised	Kokku	mehed	naised	Kokku
Lümada vald	Lümada	riigi	571*	662	1233	560	628	1188
	Atla	riigi	231*	288*	519	237	267	504
	Karala	riigi	349*	417	766	380	456	836
	Kotlandi	riigi	176*	181	357	169	185	354
	Kuusnõmme	era	58	78	136	77	111	188
	Lahetaguse	era	46	46	92	44	57	101
	Pilguse	era	102	119	221	129	128	257
Kihelkonna vald	Kihelkonna kirikumõis	kiriku	111*	115	226	95	121	216
	Loona	era	174*	228	402	172	167	339
	Pajumõisa	era	153*	179*	332	152	176	328
	Pidula	era	210*	205	415	315	313	628
	Rootsiküla	era	98	103	201	105	110	215
	Selgase**	era	7	6	13	-	-	-
	Tagamõisa	riigi	565*	651	1216	635	671	1306
		Kokku	2851	3278	6129	3070	3390	6460

¹⁷ Vt lähemalt: Tabel 2: Õigeusklike arvukus Kihelkonnal 19. sajandi viimasel kolmandikul.

¹⁸ AADU MUST. Perekonnaloouurija käsiraamat. Tallinn 2015, lk 123.

¹⁹ Ergebnisse der livländischen Volkszählung vom 29. December 1881. I osa; III köide; I vihik: Die Zählung auf dem flachen Lande. FRIEDRICH VON JUNG-STILLING und WILFRIED ANDERS (koost-d). Riia 1884, lk 101.

²⁰ RA, EAA, f.2563, n.1, s.175, leht 28p; RA, EAA, f.2563, n.1, s.16, leht 49p–50. Rahvaloenduse ajal oli vallas 581 meest ja 668 naist.

²¹ 1858. aasta: VÕÕ 1976, Tabel 6. Vrdl ka: RA, EAA, f.1865, n.4, s.325/4; s.326/6. 1883. aasta: RA, EAA, f.296, n.9, s.611. Vrdl ka: RA, EAA, f.2563, n.1, s.175, leht 34p. RA, EAA, f.2798, n.1, s.2, leht 68.

Märkused:

* Lisaks 6095-le elanikule veel 31 meest ja 3 naist.

** Alates 1866. aastast kuulus Selgase (Mustjala khk) koos Terkimäega (Kärla khk) Pidula valla koosseisu. Sellega on mõneti seletatav ka Pidula valla rahvaarvu tõus (vt: RA, EAA, f.2975, n.1, s.10 ja s.13).

1.2. Vallakohus Kihelkonnal

Kui 19. sajandi teisel poolel on võimalik vaadelda peaaegu kõigi Kihelkonnal tegutsenud vallakohtute tegevust, siis 1820. aastatest on protokollid säilinud vaid kolmest vallakohtust – lisaks Pajumõisa vallakohtule veel Atlast ja Lümändast.²² Kuigi Juhan Kahk ja August Traat väitsid, et Saaremaalt on 1820. aastatest alles vaid Pajumõisa vallakohtu protokolliraamat, kasutas Jüri Linnus oma uurimuses ka Atla materjale, viidates nende Kihelkonna päritolule.²³ Olgugi et Atla aeti segamini Atla-Juuruga, asudes hoopis Harjumaa fondiloendis, oleks pidanud Traadi uurimus veale osundama. Nimelt kaotati 1817. aastal Eestimaal vallakohtu institutsioon ja loodi uuesti alles 1866. aasta vallaseadusega.²⁴

Siiski vajab täpsustamist seni pakutud dateering Pajumõisa vallakohtu protokolliraamatule, mille algusaastate kohta on käibel neli varianti. August Traat pakkus alguseks 1820., Juhan Kahk 1825., Jaan Jensen 1826. aastat ja arhiivnimistus seisab 1827. aasta. Õigus on Jaan Jensenil, kuna esilehel on aastaarvu viimane number kirjutatud samamoodi (pahupidi ð) kui 6. veebruari kandes. Selgelt on näha, et 1827. aasta on keegi hiljem juurde kirjutanud.²⁵ Kuigi järgnevad kohtuprotokollid pärinevad Tagamõisalt 1832. aastast (Traadi sõnul 1833), annab kohtu tegevusest märku ka 1823. aastast säilinud „Vaeslaste raharaamat“.²⁶

Olemasolevad uurimused näitavad, et 1820.–1830. aastad polnud kohtute jaoks eriti töömahukad. Tegevus kanti protokollidesse napisõnaliselt, et kaebuste vähesuse tõttu mahuvad Pajumõisa vallakohtu aasta protokollid ühele lehele.²⁷ Traat näitab, et nii mitmelgi aastal arutati kohtus vaid ühte asja. Tema arvutuste kohaselt käsitleti Pajumõisa vallakohtus aastatel 1820–1866 ühte juhtumit umbes 50, Lümändas 72 ja Tagamõisas 122 elaniku kohta. Nii liigitas ta vallad õiguselu intensiivsuse alusel viieks, leides, et Pajumõisa vallas oli

²² AUGUST TRAAAT. Vallakohus Eestis: 18. sajandi keskpaigast kuni 1866. aasta reformini. Tallinn 1980, lk 174. RA, EAA, f.1156, n.1, s.1. Esimene kanne pärineb 16. aprillist 1821, kuid esimene juhtum tuli lahendada 30. aprillil. Lümända vallakohtu protokolliraamat aastatest 1824–1832 asub Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu Baltika kogus.

²³ JUHAN KAHK. Moraalipildikesi eesti külast. Looming. Nr 6. 1972, lk-d 1006–1017. TRAAAT 1980, lk 172. JÜRI LINNUS. 19. sajandi talurahvakohtute materjalid rahvakultuuri uurimise allikana. Emakeele Seltsi Aastaraamat 16. Tallinn 1970, lk-d 231–242: siin lk-d 232, 236. Olgu lisatud, et Saaremaa Muuseumi kogudes on veel Torgu (1821–1833) ning Rahvusrhiivis on Kärla (1822–1829) ja Mustjala (1821–1842, vallavalitsuse fondis) vallakohtu protokolliraamatud.

²⁴ TRAAAT 1980, lk-d 109–110. Vt: Eesti Ajalooarhiivi fondiloend. JÜRI HELLAT; MALLE LOIT (koost-d). Tartu 1992, lk-d 45, 53–54. Viga oli Rahvusrhiivi kodulehel Tartu fondiloendite struktuuripuu kuni 2016. aasta lõpuni.

²⁵ TRAAAT 1980, lk 174. KAHK 1972, lk 1006. EKM, EKLA, f.199, m.36, leht 14. Arhiivijuht I: Riigi-, kohtu- ja omavalitsusasutused. LEA LEPIK (koost). Tartu 2003, lk 401. Vrdl: RA, EAA, f.3612, n.1, s.1, leht 1.

²⁶ TRAAAT 1980, lk 174. KAHK 1972, lk 1008. RA, EAA, f.3615, n.1, s.4, lehed 1p–2.

²⁷ KAHK 1972, lk 1008.

aktiivsus keskmine, Lümandas madal ja Tagamõisas ülimadal.²⁸ Siinkohal mängib olulist rolli ka valdade suurus. Kui väiksemas vallas tõstis üks kaebus aktiivsuse märksa kõrgemaks, siis suuremas vallas tuli nimetatud tasemeni jõudmiseks ka rohkem kohtuasju lahendada. Samas on selge, et suuremate kogukondade vallakohtutes arutati rohkem kui väiksemates. Siiski ei saa juhtumite ainulaadsuse ja arvukuse kõikumise tõttu teha järeldust, et kaks-kolm korda suurema elanike arvuga vallas oli tingimata sama palju rohkem ka juhtumeid.

Kõneainet on pakkunud vallakohtute arvukus – kas igas vallas oli tingimata ka vallakohus. Kuigi 1819. aasta talurahvaseaduse sätted lubasid pisivaldadel ühineda, polnud Saaremaal see eriti levinud. Seega on leitud, et vallakohtute ringkonnad jäid küllaltki väikeseks.²⁹ Kuigi võrreldes mõne Lõuna-Eesti teise vallaga jäid Lümenda ja Tagamõisa suhteliselt väikeseks,³⁰ ei saa neid ikkagi pisivaldadeks pidada. Mõlemas vallas elas ikkagi üle 1100 inimese. 1928. aastal koostatud kihelkonna ülevaate alusel oli kõikidel valdadel oma kohus, va kirikumõisal, mille kohtuasju arutati esialgu Pajumõisas. Kohtuprotokollid näitavad, et kuni 1860. aastate alguseni oli see tõepoolest nõnda.³¹ Antud fakt muudaks ka Pajumõisa õiguselu aktiivsust, kuna Traat arvestas üksnes Pajumõisa hingedega.

Seni pole õnnestunud leida ühtki allikat, mis tõestaks Lahetaguse ja Kuusnõmme vallakohtu olemasolu. Samas näitavad kohtuprotokollid, et Lahetaguse inimeste kaebusi arutati Kotlandi vallakohtus.³² Allikatest selgub, et kuni 1860. aastate keskpaigani töötas ka Pilguse vallakohus,³³ kuid hiljemalt 1868. aastast on Pilguse valla elanike kaebusi arutatud Lümenda vallakohtus. Sama kehtib ka Kuusnõmme valla kohta.³⁴ Kui sajandi keskpaigaks oli Saaremaal 89 kogukonnakohust, siis nendest vähemalt 10 oli Kihelkonnal. Kui võrrelda vallakohtute arvu valdade arvuga (113), siis on näha, et kõikides valdades vallakohtuid polnud. Seega oli väiksemates valdades küll omaette vallavalitsus, kuid kohus oli

²⁸ TRAAT 1980, lk 208 jj tabel, lk 206.

²⁹ KERSTI LUST. Saaremaa Vene impeeriumi koosseisus 18. sajandi lõpust 1918. aastani. Saaremaa 2: Ajalugu, majandus, kultuur. KÄRT JÄNES-KAPP, ENN RANDMA, MALLE SOOSAAR (toim-d). Tallinn 2007, lk-d 216–263: siin, lk 222. Vt ka: TRAAT 1980, lk 121.

³⁰ Vrdl: TÖNIS TÜRNAS. 1860.–80. aastate Lõuna-Eesti vallakohtute protokollid. Massiliste täistekst-andmebaaside loomise, publitseerimise ja kasutamise meetodika. Peaseminaritöö. Tartu 2004, lk 22. REELI ZIIUS. Pärnumaa vallakohtute 1870.–80. aastate protokollid ajalooallikana. Magistritöö. Tartu 2002, lk 31.

³¹ EKM, EKLA, f.199, m.36, leht 93. Vt ka RA, EAA, f.3612, n.1, s.1, leht 26. Hiljemalt 1868. aastal oli Kirikuvalla vallakohus juba olemas (RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, leht 20a).

³² Vt näit: RA, EAA, f.1157, n.1, s.1, leht 18, 25, 35p; RA, EAA, f.1157, n.1, s.2, leht 7p, 8, 12p, 13–13p, 17p, 18.

³³ RA, EAA, f.968, n.1, s.2816, leht 123 (Pilguse kogukonna kohtust 2. aprillil 1866).

³⁴ Näit: RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, lehed 20, 20a, 21, 22, 30, 36, 37, 41. Kuusnõmme vald: samas, lehed 1, 17p, 22p, 23, 27, 38, 149p, 152–153, 166.

naabervallaga ühine.³⁵ Arvestades eelnevat, on kõikidest 19. sajandi viimasel kolmandikul tegutsenud vallakohtutest teatav allikaline baas olemas.

Arthur Toomi (Thom) sõnul kasutati vallakohtuid Kihelkonnal harva. Kui tekkis probleem, pöörduti mõisniku poole, et too asjad selgeks ajaks.³⁶ Kuigi mitme vallakohtu materjalid näitavad teist suundumust, ei saa Toomi väidet päris alusetuks pidada. Tema onu Karl August Thom oli aastatel 1885–1889 Rootsiküla vallakirjutaja,³⁷ mistõttu võib väide antud vallakohtu puhul paika pidada. Lisaks eelnevale oli Rootsiküla eramõis. Samas on võimalik näha teatavat seaduspära eramõisate ja riigimõisate vallakohtute protokollides. Kui eramõisate vallakohtud (v.a Loona, mille varasem protokolliraamat pole säilinud) mahutasid enamikel juhtudel oma tegevuse ühte protokolliraamatusse, tegid riigivallad enamasti mitme protokolliraamatu jagu ülestähendusi. Siinkohal ei saa protokollide vähesust põhjendada kirjutaja laiskuse või saamatusega, kuna Rootsiküla vallakirjutajad polnud tavalised külamehed.³⁸ Seega pole välistatud, et eramõisas läksid talupojad murega ennem mõisniku juurde ka pärast 1866. aasta vallaseadust ning vallakohust kasutati vaid äärmisel vajadusel.

1.3. Õigeusu ja luterluse vahekord

Kui 1840. aastate usuvahetusliikumist peetakse Saaremaa puhul üldiselt mastaapseks, haaras see siiski enam Saaremaa idapoolseid (Jaani, Põide ja Muhu) kihelkondi.³⁹ Piirkondlike erinevuste tõttu pole päris õige õigeusu laia levikut kogu Saaremaa kohta väita. Kuigi maakond ületas õigeusklike osakaalus Liivimaa mandriosa, polnud õigeusk Saaremaal võrdsel hulgal levinud. Ainsana ületas õigeusklike arv luterlasi Muhus ja Pöides, samal ajal kui geograafiliselt lähedal asuvates Pühas ja Valjalas jäi siirdunute arv märksa tagasihoidlikumaks. Selgelt eristuvad teistest Saaremaa piirkondadest läänepoolsed Kihelkonna ja Jämaja kihelkonnad. Näiteks oli 1840. aastate lõpuks Kihelkonnalt õigeusku siirdunud vaid 2,7% elanikkonnast.⁴⁰

³⁵ LUST 2007, lk-d 222–223.

³⁶ EKM, EKLA, f.199, m.36, leht 93.

³⁷ RA, EAA, f.3613, n.1, s.1, leht 38p jj. Vt ka RA, EAA, f.3134, n.1, s.62, lk 153.

³⁸ RA, EAA, f.3613, n.1, s.1: näiteks oli Johann Heinrich Metzmacher (1853–1863) kihelkonnakooli õpetaja (VEIKO VIHURI. Saaremaa hariduselu kuni 1880. aastateni. Saaremaa 2: Ajalugu, majandus, kultuur. KÄRT JÄNES-KAPP, ENN RANDMA, MALLE SOOSAAR (toim-d). Tallinn 2007, lk-d 905–928: siin lk 919) ja Karl August Thom kaupmees (RA, EAA, f.3134, n.1, s.62, lk 153).

³⁹ KRUUS 1930, lk 291.

⁴⁰ KRUUS 1930, lk-d 291, 344. Vt ka: PLAAT 2003, lk 81. EVALD BLUMFELDT. Ajalugu. Saaremaa: Maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus. ARTUR LUHA, AUGUST TAMMEKANN, EVALD BLUMFELDT (toim-d). Tartu 1934, lk 338. MAIA RUTTU. Usuvahetusliikumine Saaremaal. Diplomitöö. Herbert Ligi (juh).

Avaldatud uurimuste põhjal toimus Kihelkonnal õigeusku siirdumine vaid kuues kogukonnas. Siiski ei tõusnud usuvahetus ka neis eriti kõrgele. Kuigi protsentuaalselt läks õigeusku enim Kotlandil ja Lahetagusel, oli õigeusklike arvuliselt enam Lümandas.⁴¹ Neist viimane oli Kihelkonna üks suurimaid kogukondi, mistõttu jäi õigeusku siirdunute protsent, võrreldes eelpoolnimetatud väiksemate kogukondadega, elanike arvu varju. Samas jäid Kihelkonnal mitmed piirkonnad, kus elas üle poole piirkonna elanikest, liikumisest peaaegu täiesti puutumata.⁴² Õigeuskogudused loodi Lümandasse, kuna selle ümbruses oli õigeusu kõlapind kihelkonna suurim.⁴³ Siiski jäi see võrreldes teiste Saaremaa piirkondadega väikeseks.

Pärast 1840. aastaid oli usuvahetamine minimaalne. Veidi tõusis üleminek 1880. aastate algul – eriti 1884. aastal, mil õigeusku siirdus 30 meest ja 34 naist.⁴⁴ Üldse võib väita, et Lümanda õigeuskoguduse kõrgperiood oli 1840. aastate lõpp, kui koguduses käisid lisaks Kihelkonna õigeusklikele ka Anseküla, Jämaja, Kärla ja Mustjala õigeusklikud. Kui 1851. aastal eralduti neljaks iseseisvaks koguduseks, jäi Lümanda koguduse liikmeks eelneva 1869 inimese asemel ainult 254⁴⁵ ehk umbes 4,4% Kihelkonna elanikkonnast. Üldse kajastub 1928. aastal kogutud andmetest, et õigeusku Kihelkonnal kuigi hästi ei suhtunud. Näiteks ei tahtud Reedik Poopuu sõnul veneusku tüdrukuid naida.⁴⁶

Kui 1850. aastaga on õigeusklike osakaal rahvastikus küllaltki hästi registreeritud, siis edaspidi on andmed küllaltki lünklikud. Üksikuid infokilde leiab Kihelkonna vähese levikuga valdadest.⁴⁷ Samas pole Lümanda piirkonnast säilinud ühtki terviklikku vallaelanike nimekirja.⁴⁸ Kogukonna nimejuhatajatesse lisatud andmetes selgub, et Loona valla ainus õigeusklik elas hoopis Peterburis ning Tagamõisal elas kohapeal vaid õigeusku naine. Teine vallakirjades olnud õigeusklik elas Kuressaares. Üldse jäi hilisema Kihelkonna valla territooriumil õigeusklike osakaal minimaalseks, mistõttu ei rajatud sinna ka õigeuskikirikut.⁴⁹ Allolevas tabelis on kajastatud õigeusklike osakaal üksikuis kogukondades võrdluses 1848. aasta usuvahetusliikumisega.

Tartu 1990. VEIKO VIHURI. Usk ja kirik. Saaremaa 2: Ajalugu, majandus, kultuur. KÄRT JÄNES-KAPP, ENN RANDMA, MALLE SOOSAAR (toim-d). Tallinn 2007, lk-d 404–457: siin lk-d 429.

⁴¹ KRUUS 1930, lk 357. Vt ka BLUMFELDT 1934. Kihelkonna ajalugu, lk 574. Vt lähemalt allpool Tabel 2.

⁴² KRUUS 1930, lk-d 357–358.

⁴³ EKM, EKLA, f.199, m.36, leht 93–95. PLAAT 2003, lk 81.

⁴⁴ RUTTU 1990, lk 32, lisad 3–5.

⁴⁵ BLUMFELDT 1934. Kihelkonna, lk 574. Vt ka: BLUMFELDT 1934. Ajalugu., lk 337–338. RA, EAA, f.1949, n.1, s.7. Vrdl perekondlike toiminguid tabelites Lisa 4 ja Lisa 5.

⁴⁶ EKM, EKLA, f.199, m.36, leht 94.

⁴⁷ Vt allpool: Tabel 2: Õigeusklike arvukus Kihelkonnal 19. sajandi viimasel kolmandikul.

⁴⁸ Kotlandi „lahtine rahvas“ kajastub RA, EAA, f.972, n.1, s.216. Ülejäänud neli nimekirja puuduvad (vt lähemalt nimekirjadest MUST 2015, lk-d 233–234). Vt eespool: Tabel 1, lk 7.

⁴⁹ EKM, EKLA, f.199, m.36, leht 93.

Tabel 2: Õigeusklike arvukus Kihelkonnal 19. sajandi viimasel kolmandikul⁵⁰

	1848		1865/1866			1873–1875		
Vald**	Usu- vahetajad	%	Sisse- kirjutatud	Õige- usklikud	Osakaal	Sisse- kirjutatud	Õige- usklikud	Osakaal
Atla	2	0,4%	-	-	-	-	-	-
Karala	34	4,6%	784	42	5,36%	-	-	-
Kotlandi	32	9,2%	357	44	12,32%	-	-	-
Lahetaguse	8	9,3%	-	-	-	-	-	-
Lümanda	73	6,3%	-	-	-	-	-	-
Loona	0	0%	-	-	-	375	1	0,27%
Paju	0	0%	-	-	-	292*	0	0%
Pidula	14	3,4%	503	19	3,78%	472	9	1,91%
Tagamõisa	0	0%	1193	0	0%	1278	2	0,16%
Kokku	163	2,7%	-	-	-	-	-	-

1881. aasta rahvaloenduse publitseeritud materjalidest saab teada üksnes konfessioonide esindatuse Saaremaal.⁵¹ Järgnevad avaldatud andmed õigeusklike ja luterlaste arvust pärinevad 1901. aastast, näidates, et Kihelkonnal oli õigeusklikke umbes 6% elanikkonnast. Kuigi Jaanus Plaat toonitab, et õigeusu koguduste mitte vastavust kirikukihelkondadele,⁵² võib Kihelkonna kohta esitatud andmeid võrreldavana võtta. Piirkonnas oli ainult üks õigeusukogudus, mis asus Lümandas.

Õigeusku siirdumise vähesust põhjendatakse, et veel 1840. aastatel oli piirkonnas küllaltki suur poolehoid vennastekogudustele.⁵³ Kuigi Kihelkonnal oli palvemajasid veel 19. sajandi

⁵⁰ Tabel on koostatud 1848. aasta osas KRUUS 1930, lk 357. Vt ka: BLUMFELDT 1934, lk 574; RUTTU 1990, lk 16. Samas näitavad arvutused, et täpsem usuvahetajate protsent oleks 2,8 ($163/5825=0,02798\dots$).

Aastate 1865–1875 puhul on kasutatud nii vallakohtuprotokolle: RA, EAA, f.2798, n.1, s.1, s. leht 20p; RA, EAA, f.1157, n.1, s.1, leht 60 kui ka kogukonna nimejuhatajaid: Loona RA, EAA, f.223, n.1, s.75, 1866. aasta 50 mõisatöölise hulgas pole ühtki õigeusklikku (RA, EAA, f.223, n.1, s.83).

Pidula koos Selgase ja Tergemäega Pidula vallakohtu piirkonda [vt: RA, EAA, f.3622, n.1, s.1, lehed 1, 2] RA, EAA, f.2975, n.1, s.10 ja s.13. Tagamõisa RA, EAA, f.2976, n.1, s. 24 ja s.25. * Paju RA, EAA, f.2977, n.1, s.10 (pole tervikuna säilinud). Kuna 1891. aastal (RA, EAA, f.2977, n.1, s.11) pole vallakirjades ühtki õigeuskliku, siis tõenäoliselt oli neid minimaalselt või polnud üldsegi. Ülejäänud valdade arhiivifondides vallaelanike nimekirjad antud perioodist puuduvad. Samas on teada, et Lümandas ja Karalas oli võrreldes teiste valdadega õigeusklike rohkem.

** Tabelisse pole lisatud valdu (Kirikuvald, Kuusnõmme, Pilguse ja Rootsiküla), kus usuvahetusliikumist ei toimunud ja mille kohta pole vallafondides uuritaval perioodil säilinud materjale, mis võimaldaks õigeusklike osakaalu näidata. Samas on Rootsikülalt teada, et 1891. aastal oli vallakirjades üks kuueliikmeline õigeusklik perekond, kes elas Kuressaares (RA, EAA, f.2974, n.1, s.9, lehed 6p–7). Samal ajal polnud Kihelkonna kirikuvallas ühelgi õigeusklikul sissekirjutust (RA, EAA, f.2555, n.1, s.91). Seega võib oletada, et ka eelnevalt oli õigeusklike osakaal nendes valdades minimaalne.

⁵¹ Ergebnisse der livländischen Volkszählung 1884, lk 102–103.

⁵² PLAAT 2003, lk 287. Andmed pole võrreldavad Kuressaare, Kaarma ja Karja osas.

⁵³ BLUMFELDT 1934. Kihelkonna, lk 574. KRUUS 1930, lk 349–354. Järelduste tegemisel on Kruus ettevaatlik.

lõpul, leiab Jaanus Plaat, et Saaremaal kinnitab vaid Kihelkonna kihelkond vennastekoguduste ja õigeusku siirdumise vähesuse vahelist seost.⁵⁴ Maia Ruttu täheldas, et Kihelkonnal oli riigimõisates usuvahetajaid rohkem.⁵⁵ Samas ei läinud hilisema Kihelkonna valla territooriumil asunud ainsast riigimõisast – Tagamõisast – keegi õigeusku.

Mõnel juhul sõltus kirikuvahetusliikumise levik kohaliku pastori autoriteedist ja liikumise takistamise aktiivsusest. Näitena tuuakse Jämaja pastorit Gottlieb [allikates Gottfried – AÕ] Georg Heinrich Mederit (aastatel 1805–1849), kes suutis talupoegadele selgitada, et materiaalselt kasu pole mõtet loota. Vaatamata pastori tööle läks Jämajas õigeusku rohkem inimesi kui Kihelkonnal.⁵⁶ Olgu märgitud, et Kihelkonnal oli toona pastoriks Jämaja pastori poeg Friedrich Leopold Meder (aastatel 1839–1877).⁵⁷ Samas võiks oletada, ehk alustas ka poeg isa eeskujul (või vastupidi) talurahva „valgustamist“. Kuigi on vähetõenäoline, et Kihelkonna pastor istus tegevusetult pastoraadis, puuduvad hetkel Mederi rolli kohta usuvahetuse takistamisel kindlamad andmed. Jaan Jenseni kogutud materjalidest ei selgu põhjused, miks jäi mõnel pool õigeusku minemata. Mainitakse küll „sedeli“ võttu, kuid usuvahetust ei toimunud.⁵⁸ Üldse on Jenseni ülevaates pastor Mederi kohta vähe infot. Näitena tuuakse, et Mederi ajal toimus õppetöö taludes,⁵⁹ mis annab infot talurahva ajaarvestusest. Meeldejäävamad olid järgnevad pastorid Konstantin Valentin Eduard Lementi (1878–1881) ja Ludwig Michael Amandus Masing (1882–1906), kes ei suhtunud õigeusku kuigi hästi. Eriti ilmekas oli Lementi keeld, millega ei tohtinud luterlased oma lapsi õigeusu koolidesse saata. Vastasel juhul ähvardas ta neid hakata „leeritama 9 aastat ja kümnendal annab armulauda ja niimoodi teeb ta seni, kui vene vaim neist üleni välja läheb“.⁶⁰

Kuna Kihelkonnal jäi õigeusklike arv küllaltki väikeseks, ei võimalda see teha järgnevalt järeldusi õigeusklike ja luterlaste kohtuskäimiste kohta. Kohtumaterjalid näitavad küll luterlaste domineerimist, kuid see tuleneb juba nende ülekaalust. Samas on näha, et kogukondades elanud õigeusklikud ei sisusta oma kaebustega vallakohtu tööpäevi.

⁵⁴ PLAAT 2003, lk-d 64, 74, 83.

⁵⁵ RUTTU 1990, lk-d 16–17.

⁵⁶ PLAAT 2003, lk 80. VIHURI 2007. Usk ja kirik, lk 429. Vrdl nime näit: RA, EAA, f.1865, n.4, s.302/1, leht 3p.

⁵⁷ RA, EAA, f.1865, n.4, s.302/1, leht 3p. MARTIN KÖRBER. Oesel einst und jetzt II: Die Kirchspiele Mustel, Kielkond, Anseküll, Jamma, Wolde und Pyha. Kuressaare 1899, lk 58. 1839. aasta meetrikaraamat näitab, et Meder oli juba aasta märtsist Kihelkonna pastor (RA, EAA, f.3134, n.1, s.5, leht 72p–73 jj).

⁵⁸ EKM, EKLA, f.199, m.36, lehed 93–95.

⁵⁹ Samas, lehed 92, 98.

⁶⁰ Samas, lehed 50b–50c, 99. VIHURI 2007, lk 434. Olgu lisatud, et Lementi sõnad pärinevad Lümända õigeusukiriku kroonikast, mille käsikirjaline tõlge asub Saaremaa Muuseumi arhiivraamatukogus. Vt ka pastore nimekiri: KÖRBER 1899, lk 58.

2. ABIELU- JA PEREKONNASUHTED

Vallakohtute protokolliraamatutes on talletatud erinevaid perekonnasuhteid puudutavaid juhtumeid, mis heidavad valgust talurahva igapäevaelule. Teemaaliselt kuuluvad siia eestkoste, töövõimetute vanemate ülalpidamine ja pereliikmete olmekonfliktid; lapsekasvatusraha, vastsündinute surmad ja kihlusest taandumine ning pärandiasjad.⁶¹ Varasematest uurimistöödest selgub, et perekonna- ja pärandiasju pole vallakohtutes käsitletud võrdsel hulgal. Olemasolevatel andmetel on enim teemat arutatud Kihnus, kus see on juhtumite sageduselt kolmandal kohal. Perekonnaasjade sagedus varieerub piirkonniti, mistõttu on keeruline leida suuremaid alasid iseloomustavaid tendentse.⁶²

Tähelepanuta ei saa jätta, et perekondlikud konfliktid päädisid aeg-ajalt vägivalla kasutamisega, mistõttu saab juhtumeid lisada ka mitmetahulisse üleastumiste rubriiki. Samas puuduvad hetkel andmed, mis näitaks Saaremaa vallakohtutes arutatud juhtumite teemaalist jaotust. Kuigi August Traat on vaadelnud aastate 1820–1866 puhul Lümända, Paju ja Tagamõisa vallakohtute protokolle, on keeruline nendest välja lugeda kõiki perekonna suhteid. Lähtutud on põhimõttest, et perekondlikud kokkupõrked paigutati üleastumiste gruppi. Üldiselt peab Traat perekonnasuhteid haaravat rühma vallakohtutes vähearvukaks ja tegelikkust mitte kajastavaks.⁶³ Kuigi 1866. aastani peab perekonnasuhete vähesus üldplaanis paika, siis 19. sajandi viimane kolmandik näitab Kihelkonna vallakohtutes juhtumite kasvu. Mõnel juhul võib juhtumite tõusu põhjendada hoolsama protokollimisega,⁶⁴ teisalt talurahva endi teadlikkuse tõusuga.

2.1. Abieluluba

Perekonnasuhetes on vallakohtuprotokollides levinuimaks mitmesugused abieluload ja vaeslastele jäänud vara üleskirjutused. Abieluluba ehk laulatustäht oli enamasti vallakohtust väljastatud luba lesele, kes soovis teistkordselt abielluda. Kirikuõpetajale tuli esitada

⁶¹ Vt: REELI ZIIUS. Pärnumaa vallakohtute 1870.–80. aastate protokollid ajalooallikana. Magistritöö. Tartu 2002, lk 99–109. Tavaliselt on vallakohtu asjaajamine jagatud kümneks rubriigiks.

⁶² ZIIUS 2002, lk 46. TÖNIS TÜRNAS. 1860.–80. aastate Lõuna-Eesti vallakohtute protokollid. Massiliste täistekst-andmebaaside loomise, publitseerimise ja kasutamise meetodika. Tartu 2004, lk 38. KADRI MUST. Tori vallakohtu protokollid ajalooallikana. Ajalooline Ajakiri 3 (102). 1998, lk 99–101.

⁶³ AUGUST TRAAAT. Vallakohus Eestis: 18. sajandi keskpaigast kuni 1866. aasta reformini. Tallinn 1980, lk 191.

⁶⁴ Samas, lk 205.

tunnistus, mis näitab, et surnud abikaasa varad on lastele üles kirjutatud.⁶⁵ Samas näitab läbitöötatud materjal, et abielulubasid ei antud ainult leskedele. Aeg-ajalt väljastati neid juhtudel, kui õigeusklik ja luterlane soovisid abielluda (nõ segaabelud)⁶⁶ või üks abielluda soovijatest oli veel alla 21-aastane, vajades seejuures vanemate või eestkostjate nõusolekut.⁶⁷ Seetõttu, et mujal kihelkonnas oli õigeusk vähelevinud, on luterlaste ja õigeusklikele väljastatud laulatustähti vaid Karala ja Lümada vallakohtust. Siiski moodustavad suure enamuse Lümada vallakohtu protokollikirjed.⁶⁸ Lisaks tuli vallakohtust saada tunnistus vallaslapse isal, et ta kohtu määratud kohustusi täidab.⁶⁹

August Traadi sõnul moodustab nõ abielulubade rubriik enne 1866. aastat küllaltki väikese osa kõikidest juhtumitest – Paju vallakohtus 13.–14. kohal ja Lümandas 17.–20. kohal. Kõrgeim oli osakaal Tagamõisal, kus rubriik on tabelis 11. kohal.⁷⁰ Siiski võib arvata, et Lümandas võis neid veidi rohkem olla, kuna kõik protokolliraamatud pole arhiivi jõudnud.

Mõnel juhul on lastele jäänud vara märgitud samasse protokolliraamatusse, kuid on kasutatud ka eraldi vaeslaste eestkosteraamatuid. Tõenäoliselt kasutati neid ka mujal, kuid säilinud on neljast vallakohtust.⁷¹ Kuigi abielulubasid anti ka olukorras, kui eelnevast abielust lapsi elus polnud,⁷² ei saa väita, et kõik load oleks vallakohtuprotokollides kajastatud. Meetrikaraamatud näitavad, et enamikel juhtudel pole protokollis teavet fikseeritud. Tõenäoliselt olenes see kohtukirjutaja usinusest. Viimast ilmestab näide ainsast piirkonnast säilinud kirikule edastatud abieluloast, mis saadeti Pidulast Kaarma kogudusele. Saame teada, et 1874. aastal lubati Adama Juhani lesknaisel Ann Tammel „keelmata ennast abiellose

⁶⁵ MERLE SUTT. Lõuna-Eesti talupere XIX sajandi kolmandal veerandil (vallakohtute materjalide alusel). Diplomitöö. Tartu 1992, lk 14. ÜLLE TARKIAINEN. Vaestehoolekanne Põhja-Liivimaa külaühiskonnas. Ajalooline Ajakiri, 2 (156) 2016, lk-d 215–244: siin lk 222. Vt ka TRAAT 1980, lk 192; ZIIUS 2002, lk 100.

⁶⁶ RA, EAA, f.2798, n.1, s.1, leht 12. RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, leht 6p.

⁶⁷ RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, leht 46 ja EAA, RA, f.3134, n.1, s.46, (1872: 4). RA, EAA, f.1157, n.1, s.2, leht 78 ja EAA, RA, f.3134, n.1, s.50, (1886: 3): esialgu abieluluba eestkostja mitte nõustumisel ei väljastatud, kuid aasta lõpus laulatus toimus. Vt ka: SUTT 1992, lk 15.

⁶⁸ RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, lehed 6p, 25, 64p, 67, 120, 144, 157p, 164; RA, EAA, f.2563, n.1, s.16, lehed 49p, 63p–64; RA, EAA, f.2563, n.1, s.17, leht 8, 8p, 40; RA, EAA, f.2563, n.1, s.18, leht 61. RA, EAA, f.2798, n.1, s.1, lehed 3, 12, 67, 74.

⁶⁹ RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, leht 65p, 67p; s.16, leht 49p, 72p–73; RA, EAA, f.2563, n.1, s.17. RA, EAA, f.1157, n.1, s.2, leht 76p.

⁷⁰ TRAAT 1980, tabel lk 206j.

⁷¹ Näit: RA, EAA, f.1157, n.1, s.3; EAA, f.2563, n.1, s.173...174; RA, EAA, f.2798, n.1, s.4; RA, EAA, f.3615, n.1, s.4.

⁷² RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, leht 153p, 162p; RA, EAA, f.2563, n.1, s.17, lehed 8, 32; RA, EAA, f.2563, n.1, s.18, leht 19p.

heita“. Vallakohtu protokolliraamatus pole eelnevalt ega ka 1874. aastal ühtki Ann Tamme puudutavat kannet.⁷³

Protokollidest selgub, et vara üleskirjutamine ei tähendanud tingimata kohest abiellumist, mistõttu ei saa varaloetelusid võrdsustada abieluloaga.⁷⁴ Enim on laulatustähti kajastatud Lümända vallakohtu protokolliraamatutes, ületades mitmekordselt teisi vallakohtuid. Tähelepanuväärne on, et enne 1870. aastat pole protokolliraamatutesse ühtegi abieluloo väljastust otseselt fikseeritud. Tõenäoliselt võib neid olla ka 1861–1868 protokolliraamatus. Siit alates on võimalik varaüleskirjutamist ja abieluloo andmist allikaid kõrvutades võrrelda.⁷⁵ Varasemaid varade nimekirju tuleb võrrelda meetrikaraamatutega, et saada teada, kas leseks jäänud vanem ka uuesti abiellus.⁷⁶

Vallakohtute materjalid näitavad, et ühte liiki protokolli pole neis võrdsel hulgal. Näiteks pole Kihelkonna kirikuvalla protokolliraamatus talletatud ühegi abieluloo väljastamist. Kuigi on ülesmärgitud vaeslaste varad, ei selgu lehestunud vanema abiellumine.⁷⁷ Samas pole kirikuvallast varasem protokolliraamat säilinud. Üldiselt on kohtumaterjalides vähem kirjeid, kus mõlemad olid lesed⁷⁸ ning vaid kahel korral anti laulatustäht teistkordselt ehk kolmandat korda abiellumisel.⁷⁹ Kahel korral on ka vallavalitsus laulatustähe soovijatele andnud, kuna vallakohust koos polnud ja pretensioonid meeste vastu puudusid.⁸⁰ Siiski kuulus abielulubade väljastamine valdavalt vallakohtu ülesannete hulka.

Selleks, et eelnevat paremini tegelikkusega seostada, tuleb lähemalt vaadelda leskede taasabiellumiste sagedust. Kihelkonna ja Lümända koguduse meetrikaraamatutes moodustavad taasabielud vaadeldaval perioodil umbes 1/5 kõikidest abieludest. Kui enamikel juhtudel oli taasabiellujaks leskmees, siis lesknaised moodustasid korduvabieludest veerandi. Kümnendikul juhtudest olid mõlemad abielupooled lehestunud. Enim oli leskede abiellumisi

⁷³ RA, EAA, f.3132, n.1, s.226, (pagineerimata: Lubadus Pidula kogukonnakohtust 20. aprillil 1874). Vt ka: RA, EAA, f.3622, n.1, s.1 lehed 1–5.

⁷⁴ Vt näit: RA, EAA, f.2563, n.1, s.16, lehed 3; 66. RA, EAA, f.2563, n.1, s.17, leht 19; RA, EAA, f.2563, n.1, s.18, leht 26p. RA, EAA, f.2798, n.1, s.1, leht 68. Vrdl ka: RA, EAA, f.2563, n.1, s.174, (15.02.1874); (8.04.1874) ja RA, EAA, f.3134, n.1, s.53, lk-d 76–77; 96–97 (lehed mõlemalt poolt nummerdatud).

⁷⁵ Vrdl näit: RA, EAA, f.2563, n.1, s.174, (9.11.1873, II) ja RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, leht 112p.

⁷⁶ Vt: RA, EAA, f.2563, n.1, s.173 (pagineerimata).

⁷⁷ Nt: RA, EAA, f.2560, n.1, s.1061, leht 2. Personaalraamatu alusel on Juhan Poopuu lesk siiski abiellunud (RA, EAA, f.3134, n.1, s.53, lk 40).

⁷⁸ RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, leht 112p; RA, EAA, f.2563, n.1, s.18, leht 59, 60.

⁷⁹ RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, leht 35p. RA, EAA, f.3622, n.1, s.1, leht 1, 2.

⁸⁰ RA, EAA, f.2563, n.1, s.175, leht 24.

nälja-aastale järgnenud 1869. aastal, vähim eelnenud 1868. aastal.⁸¹ Seega on andmestik küllaltki ligilähedane 18. sajandi Otepää ja Karuse andmetega – vastavalt 70%, 20% ja 10%.⁸²

Leskede sooviavaldused uuesti abiellumiseks on enamikel juhtudest formaalse tähenduse ja sarnase ülesehitusega.⁸³ Huvitavamad neist on protokollid, kuhu lisati ka taasabiellumise põhjus. Nendest selgub, et abielu oli külaühiskonnas tugeva majandusliku tähendusega, kuna lesel oli keeruline üksinda talu pidada.⁸⁴ Sageli jäid pärast isa või ema surma vaeslasteks alla 10-aastased lapsed, kellest polnud töökäsi loota.⁸⁵ Seega peeti oluliseks, et talus saaksid kõik tööd tehtud. Toonane talupidamine nõudis nii mehe kui naise kätt, mistõttu oli leskede kordusabielu küllaltki tavaline. Samas võiks „ei saa mitte naiseta läbi“⁸⁶ ka lihalikumalt tõlgendada, ei tundu see toonaseid juhtumeid vaadeldes tõenäoline. Enamikel juhtudel on kordusabielu toimunud üsnagi lühikese aja jooksul. Pikim ajavahemik selgub Tagamõisa vallakohtuprotokollist, milles üks lesknaine tahtis uuesti abielluda pärast 14 aastast leseaga.⁸⁷

Aeg-ajalt leidub protokolle, kus antakse lesele küll abieluluba, kuid pole vara ülesmärkimist mainitud. August Traat oletas, et neil juhtudel polnud lesel alaealisi lapsi.⁸⁸ Siiski ei pea see alati paika, kuna Lümandas lisati alaealiste laste puudumine abielusoovi juurde.⁸⁹ Kui võrrelda protokolle personaalraamatuga, selgub, et peres olid ka alaealised lapsed.⁹⁰

Võib tunduda, et vallakohus jälgis rangelt leskede abielu, oli tegemist siiski formaalsusega. Nõnda kindlustati eelnevast abielust sündinud lastele osa surnud vanema pärandusest.⁹¹ Võis juhtuda, et vanema uus abikaasa ei soovinud oma kasulastele pärandist midagi jätta, eriti kui uuest abielust sündisid ka lapsed. Enne taasabiellumist fikseeriti, et pärast vanema ning

⁸¹ Vt viiteid ja andmeid täpsemalt: Lisa 4: Kihlused ja laulatused Kihelkonna kihelkonnas 1860–1889. Vt ka: EKM, EKLA, f.199, m.36, leht 38.

⁸² HELDUR PALLI. Eesti rahvastiku ajalugu 1712–1799. Tallinn 1997, lk 81.

⁸³ Vt näit: RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, leht 71, 92, 114p, 129p; RA, EAA, f.2563, n.1, s.16, leht 3, 35, 61, 66; RA, EAA, f.2563, n.1, s.17, leht 28p. RA, EAA, f.2798, n.1, s.1, leht 68. RA, EAA, f.3612, n.1, s.1, leht 34. RA, EAA, f.3613, n.1, s.1, leht 24. RA, EAA, f.3618, n.1, s.1, leht 12p.

⁸⁴ RA, EAA, f.1156, n.1, s.4, leht 18–18p. RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, leht 37–37p. RA, EAA, f.3613, n.1, s.1, lehed 19p, 33p. RA, EAA, f.3622, n.1, s.1, leht 2.

⁸⁵ EAA, f.1156, n.1, s.4, leht 18–18p. RA, RA, EAA, f.2563, n.1, s.16, lehed 18, 70–70p, 94p; RA, EAA, f.2563, n.1, s.17, lehed 19, 42–42p; RA, EAA, f.2563, n.1, s.18, leht 4p, 46 vrld: RA, EAA, f.3134, n.1, s.53, lk 162. RA, EAA, f.2798, n.1, s.1, leht 53, 67p. RA, EAA, f.3622, n.1, s.1, leht 2. Vt ka: RA, EAA, f.2563, n.1, s.174.

⁸⁶ Vt näit: RA, EAA, f.3613, n.1, s.1, leht 33p.

⁸⁷ RA, EAA, f.3615, n.1, s.1, leht 140–140p.

⁸⁸ TRAAT 1980, lk 192. Traadi oletus peab paika järgneva protokolli kohta: RA, EAA, f.2563, n.1, s.16, leht 89p ja RA, EAA, f.3134, n.1, s.53, lk-d 104–105.

⁸⁹ RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, leht 153p, 162p; RA, EAA, f.2563, n.1, s.17, leht 32; RA, EAA, f.2563, n.1, s.18, leht 19p.

⁹⁰ Vrld: RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, leht 71; RA, EAA, f.3134, n.1, s.50, lk-d 220–221.

⁹¹ Vt: TARKIAINEN 2016, lk 223–224. Lisaks: AADU MUST. Perekonnaloouurija käsiraamat. Tallinn 2015, lk-d 247–249.

võõrasema- või isa surma jäi talukoht esimesest abielust sündinud lapsele.⁹² Seega kadus võimalus, et lesega abiellutaks pelgalt materiaalistest huvidest. Aeg-ajalt lisatakse, et poeg ei tohi oma kasuvanemat talust välja ajada.⁹³ Läbitöötatud materjali hulgast ei jäänud silma ühtki olukorda, kus vallakohus poleks lesele abieluluba andnud. Tõenäoliselt oli leskede abielu soositud, kuna nii sai talukoht korralikult edasi toimida.

2.2. Kihlusest taganemine ja lahutus

Merle Sutt on vallakohtu materjalide põhjal leidnud, et Lõuna-Eestis ei taganetud kergekäeliselt sõlmitud kihlustest.⁹⁴ Kuigi eelnev tundub tõepärane, tuleks antud küsimuses vaadelda ka kihlatute ja mahakuulutatute nimistuid. Näiteks leiab Kihelkonna koguduse nimekirjadest igal aastal kihluseid, mis pole laulatuseni jõudnud. Põhjus on juurde märgitud vaid olukordades, kus pruut või peigmees enne abiellumist või mahakuulutamist suri.⁹⁵ Ühtlasi näitavad nimistud, et enamasti abiellusid osapooled mõne aasta möödudes kellegi teisega.⁹⁶ Siiski oli ka juhuseid, kui üks osapooltest ei abiellunudki.⁹⁷ Kui pastor Mederi kirjetest on küllaltki lihtne välja lugeda kihluseid, mis abieluni ei jõudnud, siis järgnevate pastorite ajal jääb justkui mulje, et ühtki kihlust ei tühistatud. Samas näitab abiellunute ning kihlatute ja mahakuulutatute nimekirja võrdlus teist tendentsi. Nimekirjadest on ka näha, et kihlus ei pruukinud samal aastal abieluni jõuda ega toimuda koguduses, kus kihlus kinnitati.⁹⁸

Kihlused kajastuvad kohtuprotokollides vaid juhtudel, kui ära lükatud kosilane või tema isa soovisid pruudilt saada tagasi tehtud kingitused.⁹⁹ Kuigi kihlusest taganemisi pole vallakohtutes ohtralt, on need juhtumid siiski kõnekad. Mõnel juhul on kihluse katkestamist

⁹² RA, EAA, f.3613, n.1, s.1, leht 24. RA, EAA, f.3615, n.1, s.1, leht 140–140p. RA, EAA, f.1156, n.1, s.4, leht 18–18p. RA, EAA, f.2563, n.1, s.17, leht 29–30.

⁹³ RA, EAA, f.1156, n.1, s.4, leht 18–18p. Vrdl ka: TARKIAINEN 2016, lk 223–224.

⁹⁴ SUTT 1992, lk 17.

⁹⁵ Näit: RA, EAA, f.3134 n.1, s.46, [pagineerimata – siin ja järgnevalt aasta: kande nr] (67: 1860), (1862: 10), (1867: 22), (46: 1870), (1871: 6), (1873: 19), (1874: 28), (1876: 35); RA, EAA, f.3134, n.1, s.50, (1881: 6). Kuuel korral nenditakse peigmehe ja kolmel korral pruudi surm.

⁹⁶ Näit: RA, EAA, f.3134, n.1, s.46, (1874: 5), (1875: 16), (1876: 26).

⁹⁷ Näit: RA, EAA, f.3134, n.1, s.46, (1860: 34), (24: 1861); RA, EAA, f.3134, n.1, s.53, lk 338.

⁹⁸ Vt: RA, EAA, f.3134, n.1, s.46, (1873: 48), (1874: 3, 64), (1875: 46). RA, EAA, f.3134 n.1, s.50, (1879: 13, 27–28, 30, 37).

⁹⁹ TRAAT 1980, lk 191.

nimetatud ka lahutamiseks.¹⁰⁰ Kokku arutati Kihelkonna vallakohtutes taolisi juhtumeid neljal korral Lümandas, kahel Pajumõisa ning ühel korral Kotlandi vallakohtus.¹⁰¹

Pruudi ja peigmehe valikul on peetud kaua oluliseks vanemate tahet, milles peamiseks kriteeriumiks oli töökus.¹⁰² Tagamõisa vallakohtust pärineb teade, kus peigmees pole rahul tüdrukuga, kellega vanemad sundisid abielluma.¹⁰³ See on ka ainuke teade vanemate poolsest pruudivalikust. Märt Raua sõnul olevat Saaremaal veel kaua püsinud komme, milles vanemad valisid pojale pruudi, kui asjaosaline ise mandril töötas.¹⁰⁴ Siiski ei võimalda materjali vähesus kindlamaid järeldusi kombe leviku osas teha. Küll aga leiab Lümanda vallakohtu protokollidest kirjeid, kus isad on väimeest otsinud. Juhtumid olid päevakorral, kuna pulmadeni ei jõutud. Tõenäoliselt tekkisid peres konfliktid, mistõttu väimees lahkus, nõudes kohtus panustatud raha tagasi.¹⁰⁵

Kui August Traat kajastas kihluse juhtumeid läbi ära lükatud kosilase,¹⁰⁶ siis läbitöötatud materjalist lähtudes pöördusid kohtusse ka tüdrukud. Siiski on võimalik näha erinevusi esitatud nõuetes. 1880. aastate teisel poolel pöörduti kohtusse, et tüdrukule makstud kihlapanti (väärtuses 3–9 rubla) tagasi saada.¹⁰⁷ Lisaks oli ka juhuseid, kus abiellumisest keeldunud poiss otsustas hoopis teisega abielluda ja panti tagasi nõuda.¹⁰⁸ Kohtusse pöördus ka neiu, kelle oli kosinud leskmees, kuid pulmad viibisid. Teadmata põhjustel tekkisid enne pulmi lahkkelid, et õhus oli kihluse katkestamine. Kuigi juhtum läks ka kihelkonnakohtusse, toimusid 1877. aasta lõpus siiski pulmad.¹⁰⁹ Läbitöötatud materjalidest lähtuvalt pole kihlusest taandumistel näha majanduslikke põhjuseid.¹¹⁰

Kuigi üks Atlas aset leidnud kihlusest taandumise vahejuhtum kajastus kohalikus ajalehes, pole seda kohtuprotokollides kajastatud. Nimelt viis kihlusest taandumine püssi paugutamiseni, kuna tüdruku endine kosilane oli solvunud, et tüdrukul oli uus silmarõõm.

¹⁰⁰ Näit vrdl: RA, EAA, f.3134 n.1, s.46, (1861: 9, 28–29, 32, 45); RA, EAA, f.3615, n.1, s.3, leht 65; RA, EAA, f.3612, n.1, s.1, leht 25p.

¹⁰¹ RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, leht 22–22p; 134p; RA, EAA, f.2563, n.1, s.17, leht 45; RA, EAA, f.2563, n.1, s.18, leht 25p. RA, EAA, f.3612, n.1, s.1, lehed 25p, 37p. RA, EAA, f.1157, n.1, s.4, leht 17p–18.

¹⁰² EA JANSEN. Eestlane muutuv asjas: seisuseühiskonnast kodanikuühiskonda. Tartu 2007, lk 314. Vt ka: REET HIEMÄE. Armastus Eesti rahvapärismuses. Tallinn 2015, lk-d 78–84.

¹⁰³ RA, EAA, f.3615, n.1, s.3, leht 65. Vt ka: RA, EAA, f.3134 n.1, s.46, (1865: 15). Huvitav on fakt, et peigmees oli päev enne kohtusse pöördumist juba teise tüdrukuga kihluse kinnitanud (Samas, [1865: 40]).

¹⁰⁴ MÄRT RAUD. Eesti perekond aegade voolus. Stockholm 1961, lk 159.

¹⁰⁵ RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, lehed 5p ja 27; 12 ja 22–22p. Vt ka: RA, EAA, f.3134, n.1, s. 46, (1868: 5).

¹⁰⁶ TRAAT 1980, lk 191.

¹⁰⁷ RA, EAA, f.2563, n.1, s.17, leht 45. RA, EAA, f.2563, n.1, s.18, leht 25p. RA, EAA, f.3612, n.1, s.1, leht 37p.

¹⁰⁸ RA, EAA, f.2563, n.1, s.17, leht 45.

¹⁰⁹ RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, leht 134p, vt ka lesele antud abieluluba: samas, leht 101p. RA, EAA, f.3134, n.1, s.46, (1877: 63). RA, EAA, f.3134, n.1, s.53, lk 228–229.

¹¹⁰ Vrdl: ZIIUS 2002, lk 105.

Artiklis noomitakse saare neidusid, et nad lubavad end mitmel poisil kosida, sünnitades nii asjatut vaenu.¹¹¹ Siiski ei võimalda olemasolevad materjalid selgitada, kui levinud oli taoline praktika Saaremaa neidude hulgas. Seega ei saa välistada, et artikkel koostati reaalselt olukorda silmas pidades ega ole lihtsalt moraali lugemiseks avaldatud.

Lisaks kihlusest taandumistele (lahutamistele), jõudsid uuritava perioodil vallakohtutesse ka kolm juhtumit, milles viidatakse abielulahutusele. Kuna lahutusprotsess käis toona konsistooriumi kaudu, arutati vallakohtus väheseid juhtumeid.¹¹² Sinna jõudsid olukorrad, kus tuli tegeleda asjaosaliste muude nõuete ja arveteklaarimisega. 1881. aasta rahvaloenduse ajal märgiti Saaremaal 17 inimesele perekonnaseisuks lahutatud, kellest 12 kuulusid talurahva hulka.¹¹³ Kuigi eelnevad andmed kinnitavad, et lahutusi oli külaühiskonnas äärmiselt vähe,¹¹⁴ ei kajastu nendes lahutatu uuesti abiellumine. Siiski võib arvata, et ka neid oli 19. sajandi teise poole külas vähesel hulgal. Kihelkonna koguduse meetrikaraamatute alusel abiellusid lahutanud uuesti kaheksal korral. Silma jääb tõsiasi, et 1880. aastatel ei laulatatud ühtki paari, kellest üks pooltest oleks olnud lahutatud.¹¹⁵ Surmameetrikas on perekonnaseisuks märgitud „lahutatud“ vaid kahele naisele.¹¹⁶

Perekondlikust konfliktist alguse saanud pikem lahutusjuhtum oli arutusel 1850. aastatel Tagamõisal. Kuigi juhtum jääb uuritavast perioodist välja, võib märkida, et pärast lahutamist maksis isa abielust sündinud pojale 13-aastaseks saamiseni elatusraha. 20-aastasena võis poiss minna oma isa tallu.¹¹⁷ 1876. aastal Atla vallakohtus arutatud juhtumis nõudis lahutatud naise vend tagasi kaasavaraks antud lehma. Enne, kui mees oma naise ära ajas, oldi abielus kaks aastat.¹¹⁸

Kui eelnevas juhtumis jäid lahutuse põhjused selgusetuks, siis 10 aastat varem Kotlandi vallakohtus fikseeritud juhtumis pole vaja ridade vahelt informatsiooni otsida. Nimelt abiellus 1862. aastal lesknaine Liisu Hoogand, kellel oli eelmisest abielust kaks väikest last. Tema uus abikaasa Jaen Raet tuli küll Singermale, kuid 1866. aasta protokollist selgub, et Jaen oli juba üsna pärast abiellumist läinud passita hulkuma. Eelnev oli põhjuseks, miks Liisu soovis

¹¹¹ Kihelkonnalt. (Auta tegu.). Saarlane. 8. aprill 1884, lk 2.

¹¹² TRAAT 1980, lk 191. SUTT 1992, lk 14.

¹¹³ Vt: Ergebnisse der livländischen Volkszählung vom 29. December 1881. I osa; III köide; I vihik: Die Zählung auf dem flachen Lande. FRIEDRICH VON JUNG-STILLING und WILFRIED ANDERS (koost-d). Riia 1884, lk-d 102–103 (üldandmed), 107 (tegevusala).

¹¹⁴ Vt ka: HELDUR PALLI. Eesti rahvastiku ajaloo lühiülevaade. Tallinn 1998, lk 25. JANSEN 2007, lk 313–314.

¹¹⁵ RA, EAA, f.3134, n.1, s.46, (1860: 8); (1861: 54); (1866: 36); (1867: 8 ja 44); (1870: 48); (1877: 10); s.50, (1879: 27). Lisaks on nimekirjas ka kihluse tühistamisi, kus üks pooltest oli lahutatud.

¹¹⁶ RA, EAA, f.3134, n.1, s.52, (1871: 120); (1882:153).

¹¹⁷ RA, EAA, f.3615, n.1, s.1, leht 4p ja 25p.

¹¹⁸ RA, EAA, f.1156, n.1, s.2, leht 17p–18.

lahutust.¹¹⁹ Kuigi 1869. aastal kihlus Liisu Peeter Kuubiga, siis abieluni ei jõutud. Samas ei selgu protokolliraamatust, miks „kaup on hukka läinud“ ja Peeter Singermalt 1870. aasta lahkus. Samas kirikus pole kihlust ametlikult tühistatud. Juhtum on vallakohtuni jõudnud pärast Liisu surma 1871. aasta septembris, kui oli kesksel kohal pearaha maksmises selgusele jõudmine.¹²⁰

19. sajandi külas tuli lahutamisi ette peamiselt juhtudel, kui üks abikaasadest saadeti Siberisse sunnitööle.¹²¹ Üks teemakohane juhtum kajastub Kotlandi vallakohtus, kui naine ei soovinud oma liiderliku mehega Siberisse kaasa minna. Vallakohus iseloomustas meest väga liiderlikuna – prassis isa talukoha maha, oli paljudele võlgu, „kargas“ passita Saaremaalt ära, varastas Riiast paadi ja põgenes Rootsi. Naisele oli kaalukamaks ilmselt fakt, et mees temast ja lapsest ei hoolinud, mistõttu pidi naine ise hakkama saama.¹²² Juhtum on seda tähelepanuväärsem, kuna 1859. aastal oli isa oma talu just nooremale pojale andnud, sest vanem jõi ja prassis ning kulutas vara ära.¹²³ Kindlasti vajaks lahutusjuhtumid rohkem käsitlemist, kui seda võimaldavad need vähesed vallakohtuprotokollid.

2.3. Perekondlikud konfliktid

Taluperes määras pere liikmete ülesanded rollijaotus. Oluliseks olid abielusuhted, vanemate ja laste suhted ning lastekasvatamispõhimõtted, mis panid paika ka vanemate ja noorte vahekorra. On selge, et läbisaamine polnud alati just kõige parem, mistõttu tekkisid peres erinevad olme- või suhtekonfliktid.¹²⁴ Oleks ilmselt väär väita, et arusaamatusi ja väiksemaid sõnavahetusi tekkis vaid vähestes peredes, mis kindlasti kõik ei jõudnud vallakohtuni. Siiski sisaldavad vallakohtuprotokollid teateid konfliktidest, mis ühele osapooltest osutusid väljakannatamatuks ja pereringis lahendamatuks. Seega saab protokollidest teada, mis ajendas ühes majapidamises elanud inimesi kohtu poole pöörduma. Kas tegemist olukorra väljakannatamatuks muutumisega, üleastumise või oli keegi kange iseloomuga?

Perekondlikes suhetes mängivad rolli sugulusastmed. Kõige otsesemalt puudutavad peresuhteid konfliktid abikaasade ning vanemate ja laste vahel. Merle Sutt on taolistes

¹¹⁹ RA, EAA, f.1157, n.1, s.1, leht 63. Vrdl: RA, EAA, f.3134, n.1, s.54, lk-d 732–733, 738–739.

¹²⁰ RA, EAA, f.1157, n.1, s.1, leht 87. Vt: RA, EAA, f.3134, n.1, s.46, (1869: 18); RA, EAA, f.3134, n.1, s.52, (1871: 100).

¹²¹ MUST 2015, lk 140.

¹²² RA, EAA, f.1157, n.1, s.1, leht 69–69p. Vt ka EAA, RA, f.3134, n.1, s.54, lk-d 742–743.

¹²³ RA, EAA, f.1157, n.1, s.1, leht 3. Vrdl: RA, EAA, f.1865, n.4, s.326/6, lehed 214p–215. Vt ka: RA, EAA, f.1157, n.1, s.1, leht 20.

¹²⁴ JANSEN 2007, lk 314.

lahkhelides toonud esimesena välja just mehe ja naise vaenujalale sattumise.¹²⁵ Siiski võib tõdeda, et uuritaval perioodil kajastati Kihelkonna vallakohtutes abikaasade vahelist konflikti vaid ühel korral,¹²⁶ jättes välja eelnevalt käsitletud lahutusjuhtumid. Varasemad kanded pärinevad enne 1860. aastat.¹²⁷ See justkui võimaldaks väita, et mehe ja naise vahel valitses üksmeel ja armastus. Märt Raua sõnul kujunes taluperes mehe ja naise vahekord nii, et teineteiselt küsimata midagi ette ei võetud.¹²⁸ Siiski võib oletada, et abikaasade omavahelised konfliktid lahendati peresiseselt¹²⁹ ning vallakohtust tuli abi paluda, kui juhtumisse olid kaasatud teised pereliikmed, kes „riidu üles kiskusid“.¹³⁰

Aastatel 1860–1889 on perekondlike konflikte enim arutatud Tagamõisa vallakohtus – 31 protokoll, millele järgneb Lümada vallakohus 28 juhtumiga. Tõenäoliselt oli Lümada vallakohtus juhtumeid veelgi, kuna arhiivi pole jõudnud aastate 1861–1867 protokolliraamat. Alates 1850. aastate teisest poolest tuli Lümada vallakohtus peretülidega tegeleda märksa rohkem kui teistes vallakohtutes.¹³¹ Seega võib oletada, et ka 1860. aastatel tuli nii mõnegi perekondliku konfliktiga tegeleda. Nii Lümada kui ka Tagamõisa olid kihelkonna suurimad vallad, mistõttu on juhtumite suhteline rohkus põhjendatav. Olgu märgitud, et Tagamõisa „kõrge tulemus“ on tingitud perekond Rauga konfliktist, mis kajastub 1880. aastate teisel poolel läbi kaheksa protokoll.¹³²

Uuritaval perioodil ei arutatud Rootsiküla, Pajumõisa ja Pidula vallakohtus ühtki perekondliku lahkheli. Ainsa näitena võiks nimetada 1888. aastal Rootsiküla vallakohtus protokollitud magasivõlaõiendit, milles toonitatakse, et isa peab „kristlikul kombel ennast hoidma, ilma et oma poega ehk pojanaist sõimab, ehk muud riido teeb.“¹³³ Pajumõisa vallakohtusse jõudsid peretülid enne 1860. aastat.¹³⁴ Ühelt poolt võiks järeldada, et nimetatud piirkondades elasid rahumeelsed inimesed, kes omavahel ei rielnud. Teisalt võib see tähendada, et tülid lahendati pereringis. Rolli mängib kindlasti ka piirkondade väiksus, mistõttu oli ka juhtumeid vähem. Vallad hõlmasid ühte või kahte küla, mistõttu tunti naabreid

¹²⁵ SUTT 1992, lk 41–44.

¹²⁶ RA, EAA, f.1157, n.1, s.2, leht 25–25p.

¹²⁷ RA, EAA, f.1156, n.1, s.1, leht 10p. RA, EAA, f.2563, n.1, s.12a, leht 46p; s.14, lehed 16–16p, 20.

¹²⁸ MÄRT RAUD. Eesti armuilmast. Eesti Kultura IV. WILLEM REIMAN (toim). Tartu 1915, lk-d 3–99: siin lk-d 84–87. Vt ka: RAUD 1961, lk 119.

¹²⁹ Seda on oletanud ka: SUTT 1992, lk 45.

¹³⁰ RA, EAA, f.1157, n.1, s.2, leht 25–25p.

¹³¹ Vt: RA, EAA, f.2563, n.1, s.14, lehed 13–14p, 16–16p, 17p, 20.

¹³² RA, EAA, f.3615, n.1, s.3, lehed 1–2p (ärakiri protokollidest), 83p, 147p, 151p, 153–153p, 156–156p, 166p.

¹³³ RA, EAA, f.3613, n.1, s.1, leht 43.

¹³⁴ RA, EAA, f.3612, n.1, s.1, lehed 13; 22p.

paremini. Tõenäoliselt oli kohtumeesteks „oma küla mehed“, kelle juurde, kas ei suvatsetud oma konflikte klaarima minna või lahendati tülid kohtuväliselt.

Kihelkonna vallakohtutel tuli enim lahendada lahkkelisid vanemate ja laste ning õdede-vendade vahel. Perekondlikes konfliktides on näha nii vägivalda kasutamist kui ka üldist suhete pingestumist. Siiski peituvad pereliikmete vahelised lahkkelid enamasti ratsionaalsetel ehk majanduslikel asjaoludel.

Vägivallaga päädisid enamasti vendade vahelised konfliktid, kus üheks faktoriks oli alkoholi liigtarbimine.¹³⁵ Üksikutel juhtudel on vägivalda kasutatud ka mitme pereliikme vastu.¹³⁶ Kohtuni jõudsid enamasti juhtumid, kus üks osapooltest süüdistas teist „ilma asjata“ löömisel.¹³⁷ Seega eeldas konflikti kohtu ette jõudmine, et kannatanu pole millestki süüdi, kuid mitte alati. Aeg-ajalt tõdesidki kohtumehed, et ka süüdistaja pole konflikti tekkimisel süüst puhas, rakendades oma lepitusfunktsiooni.¹³⁸ Samas põimuvad ka vägivallaga päädinud konfliktides majanduslikud asjaolud.¹³⁹ Seega on aeg-ajalt keeruline kindlaks teha ajendit, miks kohtusse pööruti. Lisaks vägivallale on perekondlikud lahkkelid viinud aeg-ajalt tööriistade ja tarbeesemete lõhkumiseni,¹⁴⁰ kuid neid ei saa pidada väga levinuks.

Juhtumitest selgub, et vanemad olid küllaltki alati vallakohtust abi paluma, kui mõni lastest oli nendega lugupidamatult käitunud. Kõneainet tekitas nii sõna kuulmine kui ka vanemate toitmine.¹⁴¹ Mitmel korral kaebas üks vanematest, et poeg pole teda toinud. Sageli oli lugupidamatu käitumine ajendiks, miks vanem poeg jäeti talust ilma ja peremeheks pandi hoopis noorem vend.¹⁴² Haruldased polnud ka juhused, kus vanemad üksi jätnud poeg jäi hoopis talust ilma. Sellistel juhtudel ei peljatanud talu pärandamist tütrele, eriti veel, kui poeg polnud talukohast huvitatudki.¹⁴³ Samas tuleb vanemate ja laste vahelistes lahkkelides põhjuseid otsida nii vanemate kui ka laste hulgast. Siiski näib, et konfliktides lastega olid kohtust abi otsijad enamasti emad.

¹³⁵ RA, EAA, f.3615, n.1, s.3, lehed 149p–150.

¹³⁶ RA, EAA, f.2563, n.1, s.18, leht 36p.

¹³⁷ RA, EAA, f.2798, n.1, s.1, leht 37p.

¹³⁸ Näit: RA, EAA, f.3618, n.1, s.1, leht 12.

¹³⁹ RA, EAA, f.2798, n.1, s.1, lehed 52p, 53p, 59p.

¹⁴⁰ RA, EAA, f.3615, n.1, s.3, leht 165p. RA, EAA, f.2560, n.1, s.1061, lehed 4p, 24p. RA, EAA, f.1157, n.1, s.1, leht 75.

¹⁴¹ RA, RAA, f.1156, n.1, s.4, leht 43. RA, EAA, f.1157, n.1, s.2, leht 78. RA, EAA, f.2563, n.1, s.14, leht 34; RA, EAA, f.2563, n.1, s.15 lehed 20, 23p. RA, EAA, f.2798, n.1, s.1, lehed 10p–11. RA, EAA, f.3615, n.1, s.3, lehed 128p, 164, 165p. RA, EAA, f.3618, n.1, s.1, leht 30p.

¹⁴² RA, EAA, f.3618, n.1, s.1, leht 30p.

¹⁴³ Samas, leht 36. Vrdl ka: ZIIUS 2002, lk-d 80–83.

Protokollides kerkivad esile ka ämma ja minia suhted, mis mõjutasid ka ema suhteid pojaga. Enamikel juhtudel jäävad sündmuste üksikasjad asjaosaliste ja kohtumeeste teada, kuna protokollis märgiti tüli tagajärg.¹⁴⁴ Märt Raua sõnul tuli minial rohkem karta konflikte ämma kui äia. Suhted äia ja minia ning ämma ja väimehe vahel olid enamasti head, kuid ämma ja minia vahel tulid soojemad suhted visalt. Enamasti leidis ämm, et minia ajab oma tahtmist taga ning minia, et ei suuda ämma meele järgi olla. Üldse on ämma ja minia vahelisi konflikte kajastatud mitmetes rahvalauludes.¹⁴⁵

Arusaamatustes, mis päädisid löömise ja sõimamisega, leiti süü mõlemal poolel. Näiteks selgus, et poega peksmises süüdistanud ema oli esimesena hoopis miniat löönud ja sõimanud. Seepeale astus poeg oma naise kaitseks vahele.¹⁴⁶ Ämma ja minia suhete pingelisust näitavad ka erinevad sõimamis- ja ähvardamisjuhtumid. Radikaalseim näide pärineb Kotlandi vallakohtust, kus ämma sõnul ütles minia, et „sind tuleks ära törvata ja tulega ära põlleta, et taast lahti saaks.“ Tundub, et tegemist oli lihtsalt omavahelise nägelemisega, kuna minia oli kohtus nõus ämmaga ära leppima. Minia sõnul pärines lause hoopiski teistelt, misjärel teatas ta juhtunust ämmale.¹⁴⁷

Väimeestega seotud konflikte on vallakohtutes vähesel hulgal. Enamasti jõudsid protokollidesse juhtumid, kus vanemad olid tütre mehe oma koduväiks võtnud. Peagi selgus, et väimees on sõnakuulmatu, mistõttu taheti teda minema saata. Pahameelt tekitas koduväi, kes osutus joodikuks, kelle asemel sai peremeheks hoopis noorema tütre mees.¹⁴⁸ Talu anti väimehele, kui endal poega polnud, pojal tervis nõrk, et talupidamisega hakkama ei saaks või oli surnud.¹⁴⁹ Seega tundub, et suhted väimeestega olid paremad kui miniatega. Nendest juhtumitest on näha, et talu taheti ikka pereringi jätta.

Pärast venna või poja surma on üheks konfliktse osapoolena esile kerkinud lesknaised. Mõnel juhul tahetakse talusse toodud loomi või mehe asju tagasi saada.¹⁵⁰ Kohus on suutnud tülis osapooli lepitada, kes lubasid vanad riid unustada.¹⁵¹ Vanemate uuesti abiellumisel tekkisid

¹⁴⁴ RA, EAA, f.3615, n.1, s.3, lehed 140p–141. Vt ka varasemaid juhtumeid 1850. aastatest: samas, lehed 18p, 23p. Nimetatud protokollid vajavad tähelepanu, kuna 1860. aastatel on juhtumid uuesti päevakorral: samas, lehed 49, 68. RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, leht 20. RA, EAA, f.3618, n.1, s.1, leht 12.

¹⁴⁵ RAUD 1961, lk 120.

¹⁴⁶ RA, EAA, f.3618, n.1, s.1, leht 12.

¹⁴⁷ RA, EAA, f.1157, n.1, s.2, leht 77.

¹⁴⁸ RA, EAA, f.2798, n.1, s.1, lehed 120p–121. Vt ka: RA, EAA, f.1156, n.1, s.4, leht 26p.

¹⁴⁹ RA, EAA, f.1156, n.1, s.4, lehed 26p, 32p; 44p. RA, EAA, f.2563, n.1, s.14, leht 39p; RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, lehed 9p; 29, 29p; 101ap. RA, EAA, f.2798, n.1, s.1, leht 120p–121. Vt lisaks: MUST 2015, lk 244–245. Vt ka: ZIIUS 2002, lk-d 80–83.

¹⁵⁰ RA, EAA, f.2798, n.1, s.1, leht 58p. RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, lehed 32p, 109p. RA, EAA, f.1157, n.1, s.2, leht 14p.

¹⁵¹ RA, EAA, f.2798, n.1, s.1, leht 85.

konfliktid ka kasuvanematega, kui viimane elas isast-emast kauem. Neil juhtudel on tegemist majanduslike konfliktidega, kus näiteks ei soovinud võõraspoeg talust lahkuvale võõrasemale anda tema osa välja.¹⁵²

Õdede-vendade vahel kerkisid sageli esile tülid, mis viisid vara jagamiseni ja lahkumiseni talust.¹⁵³ Enamikel juhtudel oli ära ajajaks vanem vend. Kohus ei vaadanud taolisele sündmuste käigule kuigi hästi, seda enam, kui nooremal vennal olid naine ja lapsed. Kohus laitis vanema venna plaanid, noorem vend ära ajada, maha. Leiti, kes jälle riidlema hakkab, on edaspidi „suur süüalune“.¹⁵⁴ Kohtumehed leidsid, et vanem vend peab oma ema ja isa ning nooremate õdede-vendade eest hoolt kandma, mitte olema kange.¹⁵⁵ Seega on vanemad juba eos tahtnud hilisemalt tahtnud riidu vältida ja teinud konkreetse testamendi.¹⁵⁶

Perekondlikele konfliktidele on kohus alati proovinud lepitust leida. Osapooled kuulati ära, et saada selgusele, miks ikkagi lahkkelid tekkisid. Enamasti leiti, et konflikt on tekkinud tühjast-tühjast. Vallakohtud pöörasid eriti tähelepanu, et pere omavahel hästi läbi saaks ja otsida võimalikku lepitust. Osapooli manitsetakse, et nad omavahel ei riidleks, saaksid hästi läbi ja kuulaksid peremehe sõna. Üldiselt peeti konflikti taluperes kõlvatuks. Kohtule oli vastumeelt, et peresiseselt omavahel läbi ei saada.¹⁵⁷ Aeg-ajalt olid pereliikmed nii kanged, et ka kohtul oli keeruline tüli põhjustajat tuvastada.¹⁵⁸

Vallakohtuprotokollid ei näita talupere elu eriti harmooniliselt, kajastades olukordi, kus konfliktid võisid tekkida kõikide pereliikmete vahel. Kuigi lahkkelid võisid esile kerkida kõikides peredes, jõudsid kohtuni vaid väike ja toonastele inimestele ületamatuna näiv osa. Kuigi esines nii vägivalla kasutamist kui ka emotsionaalseid põhjuseid, olid perekondlikud olmetülid seotud enamasti ikka majanduslike asjaoludega.

¹⁵² RA, EAA, f.1156, n.1, s.4, leht 3. RA, EAA, f.2563, n.1, s.17, leht 62. RA, EAA, f.3615, n.1, s.3, leht 100.

¹⁵³ RA, EAA, f.2563, n.1, s.14, leht 40–40p; RA, EAA, f.2563, n.1, s.16, leht 24. RA, EAA, f.1157, n.1, s.2, leht 93. Sarnane ka suhetes isavendadega vt: RA, EAA, f.1157, n.1, s.2, leht 14p.

¹⁵⁴ RA, EAA, f.2798, n.1, s.1, lehed 53, 56p.

¹⁵⁵ RA, EAA, f.2563 n.1, s.17, leht 28.

¹⁵⁶ Vt näit: RA, EAA, f.3618, n.1, s.1, leht 21p.

¹⁵⁷ RA, EAA, f.1156, n.1, s.4, leht 43. RA, EAA, f.1157, n.1, s.1, lehed 13; 75. RA, EAA, f.2563, n.1, s.14, leht 27p, RA, EAA, f.2563, n.1, s.15 leht 21p. RA, EAA, f.2798, n.1, s.1, leht 51p; RA, EAA, f.2798, n.1, s.2, leht 18.

¹⁵⁸ RA, EAA, f.2798, n.1, s.1, leht 49p.

3. MORAALSUSE KAJASTAMINE VALLAKOHTUPROTOKOLLIDES

3.1. Liiderlikud eluviisid

Vallakohtute protokolliraamatutes leidub erinevaid juhtumeid, milles on kõne all kogukonnaliikme elukombed. Siinkohal ei tule kõne alla tublidus ja töökus, vaid enamasti normi vastu eksimine. Olgu märgitud, et teemat ei arutatud kohtus ainult moraalsel tasandil, vaid enamikel juhtudel tuli juurde ka majanduslik pool.

Moraalsel tasandil mainitakse sageli nii alkoholi liigset tarbimist kui ka liiderlikke eluviise. 19. sajandil ei tähendanud liiderlikud eluviisid romantilist salaarmastust ega ühekordset abielurikkumist. Selle all mõeldi pigem „üsna jõledat hoorelu elamist ja suguhaiguste levitamist“, millele lisandusid joomine, hulkumine ja varastamine.¹⁵⁹ Kohtuprotokollidesse lisatud ebamoraalsete tegude nimekirjast selgub, et alati ei pea kõik pahed esindatud olema. Piisas vähemalt ühest eelpool nimetatud eluviisist. Siiski tuleb märkida, et liiderlikeks saab eluviise pidada alles ebamoraalse teo mitmekordsel sooritamisel. Erandiks on vaid juhtum, kus Peeter Pannel süüdistas 16-aastast suulist Jaen Pajo kahe kirve varguse pärast liiderlikes eluviisides.¹⁶⁰

Ühtlasi on liiderlikud eluviisid olnud põhjenduseks talukohast ilma jäämisel nii pärandis kui ka võlgade tekkimise tõttu.¹⁶¹ Näiteks ei sobinud Peeter Villisti poeg Andrus peremeheks, kuna temale kohta lubades läheks see lihtsalt kaduma. Kui eelnevalt mainitakse Andruse vähest huvi peremeheks saamisel ega ole „oma meele poolest seks kõlblik“, siis viimases protokollis leitakse, et Andrus raiskaks ära talukoha varanduse.¹⁶² Mõnel juhul on isa kaevanud oma poja peale, et too on „suurel maal“ hulkumas ega saada pearaha tarvis raha.¹⁶³

3.1.1. Kõrtsid ja alkohol

Liiderlike eluviiside juures on keskseks teemaks alkoholiga liialdamine. 19. sajandi teisel poolel kujunes edasipüüdlike maainimeste suureks mureks kõrtsielu ja joomine. Ea Janseni sõnul minetas kõrts toona üha enam oma rolli ajaviite kohana, vaid muutus üha enam „lihtsalt

¹⁵⁹ AADU MUST. Siber ja Eesti: Jalaraua kõlin. Tartu 2012, lk 211.

¹⁶⁰ RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, leht 152–152p.

¹⁶¹ Vt näit: RA, EAA, f.2563, n.1, s.18, leht 21p. Sündmuste jada ühe talu laostumisel: RA, EAA, f.1157, n.1, s.1, lehed 3, 20, 58–59p, 69–69p.

¹⁶² RA, EAA, f.2798, n.1, s.1, lehed 64p–65, 67p.

¹⁶³ RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, lehed 96p–97, 182.

joomakohaks“.¹⁶⁴ 1928. aastal kogutud materjalidest on näha, et alkohol ja kõrtsid olid piirkonnas probleemiks. Selle peamiseks põhjuseks peetakse, et kihelkonnas oli kokku 16 kõrtsi – igas mõisapiirkonnas oli vähemalt üks kõrts ja suuremates kaks. Eriti hulluks peeti olukorda väiksemates mõisapiirkondades, kus kahekümne majapidamise kohta oli üks kõrts. Jaan Höbeniku sõnul võtsid kõrtsid lollidelt viimase raha ära. Liigset alkoholi tarbimist ja kõrtsis olemist on peetud ka peamiseks pankrotistumise ja vaesumise põhjuseks.¹⁶⁵ Kohtuprotokollide alusel olid kõrtsid konfliktide tekkimiseks ideaalsed paigad, eriti Pilgusel asunud Kaerasoo kõrts.¹⁶⁶

Kõrtside vastane võitlus algas 1880. aastatel, kui Kihelkonna uueks pastoriks sai Ludwig Masing.¹⁶⁷ Tema jaoks oli kõrtside sulgemine selge rõõmusõnum.¹⁶⁸ Kõrtside vastu oli ka varasem pastor Konstantin Valentin Eduard Lementi (1878–1881), kes Jüri Luubi sõnul „sõimas kõrtse“. Kuna Lementi läks mõisnikega riidu ja oli sunnitud Kihelkonnalt lahkuma,¹⁶⁹ jäid tema püüdlused ilmselt vaid sõnadeks.

Kuigi mälestuste ja ajaleheartiklite põhjal lokkas Kihelkonna kõrtside rohkuse tõttu piirkonnas alkoholism,¹⁷⁰ ei ilmesta kohtuprotokollid probleemi laia levikut. Enamasti jõudis alkoholi liigtarbimine kohtu ette, kui see hakkas konkreetse isiku ja tema pereliikmete igapäevaelu segama. Näiteks kaebasid naised, et nende mehed jõid teenitud raha kõrtsis maha.¹⁷¹ Seepärast võiks neid ka kajastada perekondlike olmekonfliktidena. Aeg-ajalt haaras ka vallakohus ise initsiatiivi, kutsudes kohtu ette teenistuse mahajoojaid. Kohtu tähelepanu pälviti enamasti võlgade ja maksude maksmata jätmisel.¹⁷² Ühel korral tuli pojal oma isa elukommete üle kohtus aru anda. Selgub, et poja vastu pole kohtul ühtki pretensiooni, küll aga loetletakse üles isa pahed ja võlad.¹⁷³

¹⁶⁴ EA JANSEN. Eestlane muutuv asjas: seisuseühiskonnast kodanikuühiskonda. Tartu 2007, lk 342.

¹⁶⁵ EKM, EKLA, f.199, m.36, lehed 84–85. Vt ka: JANSEN 2007, lk 342. Vt: liiderlike eluviiside tõttu talu pankrotistumine: RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, leht 121–121p.

¹⁶⁶ RA, EAA, f.1157, n.1, s.2, lehed 10p–11, 23p, 55p. 66. RA, EAA, f.2563, n.1, s.17, leht 1p–2.

¹⁶⁷ EKM, EKLA, f.199, m.36, lehed 85. Vt artikleid viide 170.

¹⁶⁸ L[UDWIG] M[ASING]. Kihelkonnalt. Saarlane. 8. november 1888, lk 2. Vt ka: EKM, EKLA, f.199, m.36, leht 85 (Masingu märkused kirikukroonikas kõrtside sulgemisest).

¹⁶⁹ EKM, EKLA, f.199, m.36, lehed 50b.

¹⁷⁰ Vt Kihelkonna pastori Ludwig Masingu ja Jaani koguduse endise köstri Willem Ratturi arutelu talurahva elukommetest: L[UDWIG] M[ASING]. Mis peame tegema?. Saarlane. 8. november 1888, lk-d 1–2. W[ILLEM] RATTUR. „Mis arvad sest?“ – „Mis peame tegema?“ I. Saarlane. 6. detsember 1888, lk-d 1–2. W[ILLEM] RATTUR. „Mis arvad sest?“ – „Mis peame tegema?“ II. Saarlane 14. detsembril 1888, lk-d 1–2. W[ILLEM]. „Mis arvad sest?“ – „Mis peame tegema?“ III. Saarlane 29. detsembril 1888, lk-d 1–3. L[UDWIG] M[ASING]. Kiri. Saarlane. 29. detsember 1888, lk 3. L[UDWIG] M[ASING]. Kiri. Saarlane. 2. veebruar 1889, lk 1.

¹⁷¹ RA, EAA, f.1157, n.1, s.1, leht 84, 84p. RA, EAA, f.2798, n.1, s.1, leht 120p–121. Vt ka: RA, EAA, f.3134, n.1, s.53, lk-d 454–455.

¹⁷² RA, EAA, f.1157, n.1, s.1, leht 84p.

¹⁷³ RA, EAA, f.2563, n.1, s.16, leht 51p.

Kui peamiselt arutati kohtutoas meeste alkoholiga liialdamist, siis Kotlandil jõudsid sinna ka ühe naisterahva joomisharjumused. Nimelt kaebas 1863. aastal Reedik Armuand, et ta kasuisa naine Triin on palju jooma hakanud. Triinu liigne joomine tekitas konflikte Reedikuga, mistõttu otsustas viimane kasuisa juurest lahkuda.¹⁷⁴

3.1.2. Kogukonda tagasi võtta või välja heita?

Vallaomavalitsuste kompetentsi kuulus ka võimalus otsustada, kas lubada kogukonda tagasi halbade elukommetega inimesi.¹⁷⁵ Antud küsimused olid päevakorral Lümanda, Kotlandi ja Rootsiküla vallakohtutes, kuid viimases vaid ühel korral.¹⁷⁶ Seetõttu, et ülejäänud vallakohtutest ühegi isiku välja heitmise üle ei otsustatud, võib väita, et Kihelkonna inimesed elasid küllaltki moraalselt. Kogukonnast heideti välja vaid vähesed, kes olid tõepoolest millegi ebasobivaga hakkama saanud. Ühekordse eksimuse (v.a mõrv) pärast kedagi kogukonnast välja ei heidetud. Selleks pidi paturegister olema märksa pikem, et kogukonnaliige võidi ka Siberisse saata.¹⁷⁷

Protokolliraamatutest selgub, et kahel korral on kogukonna liikmed, kas valla- või kõrgema kohtu otsusega Siberisse sunnitööle saadetud.¹⁷⁸ Üks temaatiline juhtum leidis lähemat käsitlemist juba lahutuste peatükis.¹⁷⁹ Kuna taolised juhtumid on küllaltki värvikad, siis peatuks neil veidi lähemalt. Siiski tuleb märkida, et tegemist on üksikute eksinutega, mistõttu ei tohi nende profiili laiendada rohkematele isikutele.

Äärmiselt markantne on perekond Kuldbergi (Kuldperk) lugu, kelle pereisa Andrus saadeti 1866. aastal röövmõrva eest Siberisse. On näha, et juhtum külvas piirkonnas hirmu ja seda isegi Pärnus, kui teda sealt läbi viidi.¹⁸⁰ Esialgu tundsid ümbruskaudsed tema perele kaasa, kuna mõrvatute sugulased otsustasid, et kõik varad, mis Andrus Kuldberg oli teeninud,

¹⁷⁴ RA, EAA, f.1157, n.1, s.1, leht 30p. Vt ka RA, EAA, f.3134, n.1, s.54, lk 726.

¹⁷⁵ MUST 2012, lk 214.

¹⁷⁶ RA, EAA, f.3613, n.1, s.1, leht 28p.

¹⁷⁷ MUST 2012, lk 214–218.

¹⁷⁸ RA, EAA, f.1157, n.1, s.1, leht 69–69p. RA, EAA, f.2563, n.1, s.175, leht 36–36p; RA, EAA, f.2563, n.1, s.16, leht 64.

¹⁷⁹ RA, EAA, f.1157, n.1, s.1, lehed 58–59p, 69–69p. Vt peatükk 2.2.

¹⁸⁰ Omalt maalt. Pernust. [Raudas mõrtsuk.]. Perno Postimees. 15. juuni 1866, lk 187 (Andrus Kuldbergi Siberisse viimise teekonnast ilmunud hoiatav nupuke): „Meie pissukesses linnas polle ammugi enam üht sesuggust rasket ja suurt kurjateggiat olnud, kui minnewa kesknädal Saremaalt üks todi.“ Tõenäoliselt on tema küsimust arutatud ka 1865. aastal Lümanda vallakohtus.

lähevad tema „ilma süüta lastele“.¹⁸¹ Kui esiti pole perekond ümbruskaudsetele midagi halba teinud, siis 1880. aastatel on nende juhtum põhjustanud kihelkonna inimestele peavalu. Siiski tuleb märkida, et Andrus Kuldbergi tütaridel süütegusid polnud.

Esmakordselt kajastuvad protokollides 13-aastase Andrus Kuldbergi poja Mihkli üleastumised. 1876. aastal. Ann Klook kaebas, et Mihkel kiskus Tanel Küti põllult sületäie herneid välja. Pealtnäha süütu teo varjus näitab protokoll, et Mihkil oli süütegusid veel. Samas ei täpsustata, mis need „temast kuulda olnud“ teod olid.¹⁸²

Järgnevad teated pärinevad 1881. aastast, mil Andrus Kuldbergi naine Tiina ja poja Aleksandri naine Ann vabastati Lümada valla loata vangist. Kuigi nende tagasi võtmine polnud kogukonnale vastumeelne, ei oldud rahul, kuna kardeti, et hiljem lastakse ka Tiina pojad Aleksander ja Mihkel nõnda vabaks, et vallal sõnaõigust pole. Tiina poegi ei tahtnud kogukond mitte mingil juhul tagasi saada. Põhjus ei olnud üksnes Lümada valla soov, vaid ka ümbruskaudsete Atla, Karala ja Kotlandi valla inimeste palved. Hiljem on isegi märgitud, et terve kihelkond ei taha neid tagasi saada, kuna vargil käidi ilmselt mujalgi. Eelkõige toonitatakse Aleksandri ja Mihkli tehtud kuritegusid ja kahjusid.¹⁸³ Kuigi kogukond oli vastu ka Aleksandri venna Mihkli tagasitulekule, ei kinnitanud kihelkonnakohus nende otsust. Kihelkonnakohtus kinnitati küll Aleksander Kuldbergi kaasus, kuid Mihkli pidi kogukond vastu võtma, kuna tema oli alles 18-aastane.¹⁸⁴

Kuigi abieluvälised lapsed võisid anda tõuke kahe kogukogukonnast välja heidetud naiste käitumisele, ei ole seda kohtuprotokollides mainitud. Lümada vallast pärit Eva (Jevdokia) Kerme kohta pole vallakohtul esialgu mingeid pretensioone. Kohtusse pöördus Reedik Saar, kes kasvatas Eva tütart, kui too passiga tööl oli. Reediku sõnul lubas Eva aastas maksta 18 rubla, kuid möödunud oli üle aasta ja Eva oli maksnud vaid 5 rubla. Esialgu polnud vallakohtul midagi teha, kuna Eva pass kehtis.¹⁸⁵ Alles 1879. aastal otsustati, et teda ei võeta „santide eluviiside pärast“ valda tagasi.¹⁸⁶ Siiski jätavad kohtumehed enda teada, milles need eluviisid seisnesid. Tõenäoliselt oli Eva sooritanud muid üleastumisi, mistõttu taoline otsus vastu võeti. Juhtumis on kesksel kohal ka Eva alaealise tütre kasvatusküsimus. 1880. aastal jäi

¹⁸¹ Vt ka: RA, EAA, f.968, n.1, s.2816, leht 123 (Pilguse kogukonnakohtust 2. aprill 1866). Perekond personaalraamatus: RA, EAA, f.3134, n.1, s.53, lk-d 92–93. Vt ka teemakohaseid protokolle Kotlandi vallakohtust: RA, EAA, f.1157, n.1, s.1, lehed 51, 58, 61.

¹⁸² RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, leht 117.

¹⁸³ RA, EAA, f.2563, n.1, s.175, lehed 27p–28, 35. Vt ka: RA, EAA, f.2563, n.1, s.16, lehed 27p–31p, 36–36p, 41p–45p.

¹⁸⁴ RA, EAA, f.2563, n.1, s.175, lehed 36–36p, 41. Vt ka: RA, EAA, f.2563, n.1, s.16, leht 64. Vrdl: MUST 2012, lk 218.

¹⁸⁵ RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, leht 142–142p.

¹⁸⁶ Samas, leht 174p.

tüdruk Eva õe Maria Anni hoole alla, kes sai kolme aasta jooksul igal aastal 3 vakka vilja magasinini.¹⁸⁷ Tähelepanuväärne on fakt, et toetus oli suurem, kui muidu vallasemadele kohtus kasvatusrahaks määrati. Samas oli lapse olukord märksa keerulisem, kuna isa oli teadmata ja oma ema ta ilmselt enam ei näinudki.

1868. aastal Rootsiküla vallakohtusse jõudnud Kangro Leena Kangbergi lugu algas Käralt pärit Tõnis Mikhelsoni kaebusest. Nimelt oli Leena tema juures varastanud naiste kuue, mis leiti hoopiski Tagamõisalt Ann Reimanni juurest. Esialgu piirdus karistus 80 kopika hõbeda maksmisega.¹⁸⁸ Tähelepanuväärne on geograafiline mõõde – Käralt Tagamõisani, mis on linnulennult umbes 20 km. Kolm päeva hiljem mõistis Liivimaa Õuekohus (kohtuprotokollis „Howgericht“) Leena varguse eest vangi. Seega polnud eelnev naiste kuue vargus tema ainuke süütegu. Kogukond otsustas, et Leenat pärast vangist vabanemist kogukonda enam tagasi ei võeta. Kuigi protokollist selgub, et Leena oli „53 aastat vana Luterusse tüdruk“, jäävad protokollis mainimata tema kaks vallaslast.¹⁸⁹ Seega jäid Rootsikülas, kus ühtki alimentide nõudmist polnud, kuid see-eest enamikel juhtudel lapse isad meetrikasse märgitud, vallasemad, ilma halvustava toonita ikkagi tüdrukuks. Laiemalt võttes olid ka mujal kõik mitte abielus olevad naised tüdrukud.¹⁹⁰

Siiski ei heidetud kogukonnast välja kõiki, kes olid vangi sattunud. Lümända kogukond otsustas ühehäälaselt tagasi lubada kaks meest.¹⁹¹ Kotlandil lubati tagasi ka kaks aastat passita ära olnud ja „kelmi tegusid“ teinud Peeter Templevelt, kes sai kohtus noomituse osaliseks, et ta oma meelt parandaks ja enam nii ei teeks.¹⁹² Lisaks võeti Rootsiküla kogukonda pärast trahvi maksmist tagasi võõral maal „sandi haiguse“ saanud Jaan Karper.¹⁹³ Tõenäoliselt polnud nende süüteod nii suured, et neid tulnuks kogukonnast välja heita. Seega ei tähendanud vangi sattumine tingimata kogukonnast välja heitmist. Ilmselt olenes see inimese enda iseloomust ja töökusest. Siiski tundub, et enam oldi vastu varaste tagasi võtmisel.

¹⁸⁷ Samas, lehed 142–142p, 185p.

¹⁸⁸ RA, EAA, f.3613, n.1, s.1, leht 28p.

¹⁸⁹ Samas, leht 29p. Vt ka: RA, EAA, f.3134, n.1, s.54, lk 998–999.

¹⁹⁰ Näit: RA, EAA, f.2563, n.1, s.18, leht 5–5p. 1886. aastal suri „elatanud tütarlaps“ Mari Hirs, kellel lapsi polnud.

¹⁹¹ RA, EAA, f.2563, n.1, s.175, leht 24p–25. RA, EAA, f.2563, n.1, s.16, leht 2.

¹⁹² RA, EAA, f.1157, n.1, s.2, leht 40.

¹⁹³ RA, EAA, f.3613, n.1, s.1, leht 24.

3.2. Seksuaalküsimused vallakohtus

Lisaks abieluvälisest suhtes sündinud lastele, millest tuleb lähemalt juttu viimases peatükis, on Kihelkonna vallakohtutesse jõudnud ka teistlaadi seksuaalküsimusi. Siiski saab tõdeda, et neid on kohtusse jõudnud suhteliselt vähe. Kotlandi vallakohtusse jõudis üks vägistamisjuhtum Lahetaguselt,¹⁹⁴ sodoomiakahtlused Lümandast, Loonalt ja Kotlandilt¹⁹⁵ ning abieluvälised seksuaalsuhted.¹⁹⁶

Seetõttu, et vallakohtutesse on jõudnud vaid üks vägistamist puudutav juhtum, on raske laiemaid üldistusi teha. Samuti ei näita vallasemade nõuded, et lapse isa oleks tarvitanud seksuaalset vägivalda. Kui 18. sajandil püüdsid vallasemad vägistamissüüdistusega karistusest pääseda, siis 19. sajandil polnud selleks enam vajadust.¹⁹⁷

Seega võiks väita, et talurahva hulgas esines taolisi üleastumisi harva, kuna enamasti polnud vägistaja kohalik.¹⁹⁸ Siiski jääb õhku küsimus, kas taolise süüdistusega juleti kohtu poole pöörduda. Antud juhtum näitab selgelt „häbemata tööst“ rääkimisel reserveeritud suhtumist. Eriti ilmestab eelnevat lause „Siis on temma akkand temmaga Hullu teggema ja et keiki ei tohhi räkida, et se nenda häbbematta tö on olnud“. Seetõttu, et kannatanu laps jõudis naaberperre abi järele minna, olid kohtusaalis kohal ka mitu tunnistajat. Seega oli kohtusse pöördumisel süü kindel ja teo sooritaja karistuseks määrati kohtus 25 „napsu (hoopi) vitsu“.¹⁹⁹

3.2.1. Sodoomiakahtlused

Vallakohtuteni jõudnud sodoomiakahtlusest võeti tõsisemalt luubi alla vaid üks, mida arutati ka Saaremaa maakohtus.²⁰⁰ Saaremaa Maakohtu fondis on talletatud 67 sodoomiajuhtumit aastatest 1717–1888, millest Kihelkonna kihelkonda puudutavad viis juhtumit 19. sajandist. Seega polnud tegevus Kihelkonnal nii 18. kui ka 19. sajandil kuigi populaarne. Seda enam, et 18. sajandil pole piirkonnast Saaremaa Maakohtuni jõudnud ühtki juhtumit.

¹⁹⁴ RA, EAA, f.1157, n.1, s.1, leht 77p.

¹⁹⁵ RA, EAA, f.3618, n.1, s.1, leht 7. RA, EAA, f.1157, n.1, s.2, leht 53p. RA, EAA, f.2563, n.1, s.16, leht 57.

¹⁹⁶ RA, EAA, f.1156, n.1, s.3, leht 40; RA, EAA, f.1156, n.1, s.4, leht 4. RA, EAA, f.1157, n.1, s.2, leht 82p, 85. RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, lehed 32–32p, 157. RA, EAA, f.3615, n.1, s.3, leht 45. RA, EAA, f.3618, n.1, s.1, leht 23p.

¹⁹⁷ MATI LAUR. Kohtumõistmine vallasemade üle Pärnu maakohtus 1740. aastatel. Tuna 4. 2008, lk-d 18–19.

¹⁹⁸ RA, EAA, f.1157, n.1, s.1, leht 77p. Vrdl ka: LAUR 2008, lk 19–20.

¹⁹⁹ RA, EAA, f.1157, n.1, s.1, leht 77p.

²⁰⁰ RA, EAA, f.2563, n.1, s.16, leht 57. Vt ka: RA, EAA, f.968, n.1, s.3244.

Kahel korral on väidetav loomapilastus toimunud märaga,²⁰¹ ühel korral lehmaga.²⁰² Siiski tuleb märkida, et 1876. aastal Kihelkonna-Loona vallakohtusse arutatud „märaga toimetamine“ osutus külatüdruku laimuks. Metsas olid ka teised külaelanikud, kes kinnitasid loomapilastuse mitte toimumist. Seetõttu, et tüdruk oli juba varem kohtule valetanud, pandi ta 24 tunniks kinni.²⁰³

Vallakohtuteni jõudnud kolmest juhtumist kaks leidsid tõendamist, millest ühte arutati ka Saaremaa Maakohtus. Kotlandi vallakohtus oli süüalune alla 25-aastane. Kuigi esialgu salgas noormees lehma „juurde heitmist“, leidis tema süü siiski kinnitust. Vallakohus määras süüalusele lisaks noomimisele „santide mõtete maha jätmiseks“ ka 15 „napsu vitsu“.²⁰⁴

1882. aastal protokolli kantud Jaen Lemmiku juhtum on tähelepanuväärne juba tema vanuse tõttu. Vaadeldes varasemaid Lümanda vallakohtu protokolle, selgub, et 71-aastane süüalune pole sodoomiasüüdistuses kohtu ees esimest korda. Nimelt on peaaegu 50 aastat varem, 1834. aastal Jaen Lemmikut süüdistatud „rumalas teos“. Toona oli Jaeni sõnul tal mõttes tegevust alustada, kuid Tiina Pigats juhtus seda pealt nägema, jäi „kuri tegu“ tegemata. Toona leiti, et juhtum ei kuulu vallakohtu kompetentsi, mistõttu saadeti edasi Saaremaa Maakohtusse.²⁰⁵

Kui 1834. aastal oli ta veel „sodoomia eas“, siis 1882. aastaks oli ta juba sellest east väljas. Kuigi sodoomiat seostatakse enamasti alla 25-aastaste vallaliste meestega, on täheldatud, et Liivimaal on pea pooled sodoomias süüdistatud olnud vanemad kui 30-aastased.²⁰⁶ Kui Jaeni 1882. aastal märaga „häbemata töö tegemises“ süüdistati, oli pealtnägijateks neli alaealist poissi. Kahjuks kajastuvad kohtuprotokollis vaid pealtnägijate nimed, lisamata juurde nende hinnanguid. Palju ei lisa ka maakohtu toimik, kus poisid ainult kirjeldavad nähtut.²⁰⁷

Jaeni sõnul andis „kuri vaim“ talle nõu, et ta niimoodi teeks. Siiski väsinud ta enne ära, kui oleks midagi teha jõudnud.²⁰⁸ Pärnu maakohtu materjalide alusel on Ken Ird näidanud, kuidas kuradi ehk kurja vaimu suunamisega põhjendasid süüalused loomaga vahekorda astumist.²⁰⁹ Samas ei võimalda juhtumite vähesus Kihelkonnal laiemaid üldistusi teha. Hetkel jääb

²⁰¹ RA, EAA, f.2563, n.1, s.16, lehed 55p–56. RA, EAA, f.3618, n.1, s.1, leht 7.

²⁰² RA, EAA, f.1157, n.1, s.2, leht 53p.

²⁰³ RA, EAA, f.3618, n.1, s.1, leht 7.

²⁰⁴ RA, EAA, f.1157, n.1, s.2, leht 53p. Kuigi piirkonnas oli kaks sama nimelist poissi, ei oma see vanuse määramisel hetkel tähtsust. Mõlemad olid sündinud 1862. aastal ja seega oli teo sooritaja 19-aastane. (RA, EAA, f.3134, n.1, s.54, lk 748).

²⁰⁵ RA, EAA, f.2563, n.1, s.16, lehed 55p–56. RA, EAA, f.2563, n.1, s.12a, lehed 32p–33.

²⁰⁶ Vt: KEN IRD. Sozialdisziplinierung im frühneuzeitlichen Livland: Fälle von Sodomie vor dem Landgericht Pernau im 17. bis 19. Jahrhundert. Forschungen zur baltischen Geschichte 9. 2014, lk-d 67–82: siin lk 71, 73.

²⁰⁷ RA, EAA, f.2563, n.1, s.16, lehed 55p–56, vt ka: RA, EAA, f.968, n.1, s.3244, lehed 5–6.

²⁰⁸ RA, EAA, f.2563, n.1, s.16, lehed 55p–56.

²⁰⁹ IRD 2014, lk 75.

selgusetuks, millest sõltus vallakohtu lahendis maakohtusse saatmine. Seda enam, et kahel tõendamist leidnud juhtumi sisu on sarnane ja kohtusse kaebajaks oli looma omanik. Siiski lahendati Kotlandil asi kohapeal ja Lümandas saadeti kõrgema kohtu ette. Mõlemal juhul tunnistavad süüalused teo toimepanekut.

3.2.2. Abieluvälised suhted

Vallakohtuni jõudnud laimujuhtumites kerkivad esile hooramissüüdistused. Kaebajaks oli peamiselt väidetav teo toimepanija, mitte pealtnägija. Kohtuni pole jõudnud ühtki juhtumit, kus keegi oleks kohtusse pöördunud hooramissüüdistusega. Küll aga kaebas üks abielumees, et tabas oma naise teise mehega abielurikkumiselt. Protokollis täpsustatakse vaid asjaosaliste purjus olek.²¹⁰ Kuigi abieluväliste suhete alla kuuluvad ka vallaslaste juhtumid, peatutakse neil viimases peatükis lähemalt. Neis juhtumites oli kesksel kohal ikkagi elatusraha nõue, mitte niivõrd seksuaalsusele rõhumine.

Protokollidest selgub, et enamasti nähti pealt, kuidas omavahel „sõprust tehti“.²¹¹ Atla vallakohtus süüdistati kahel korral Kadri Ratast, et too on laimu levitanud. 1864. aastal kaebas keegi Tomson, et Kadri rääkis teistele, et ta elab tüdrukuga liiderlikku elu. 1872. aastal kaebas Jaen Algoh, et Kadri laimas, nagu oleks Jaen Säluniidi Peetri tütrega hooranud. Kuna mõlemal juhul selgus, et tegemist on valega (eelkõige tunnistajate puudumisel), määrati Kadri ka karistus. 1864. aastal pandi ta 24 tunniks kinni ja 1871. aastal viieks tunniks.²¹² Kui Kadri jutt oleks tõeks tunnistanud, tähendaks see Jaeni truudusemurdmist. Personaalraamatust selgub, et Jaen oli abielus ja 1872. aastal kolme lapse isa.²¹³ Seda enam jääb õhku küsimus, kas Kadri jutt oli täielik väljamõeldis või oli sellel ka teatav tõepõhi olemas.

Kuigi eelnevalt pole täpsustatud väidetava teo toimepanekukohta, näitab juhtum talurahva liikuvust kihelkonna piires. On vähetõenäoline, et intsident toimus kiriku või kõrtsi läheduses, kus tunnistajaid oleks olnud märksa rohkem. Kuna kõik kolm asjaosalist pärinesid erinevatest valdadest, ei piirdunud talurahva suhtlusring vaid koduküla ja -vallaga. Väitele leiab tõestust

²¹⁰ RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, leht 32–32p.

²¹¹ RA, EAA, f.1157, n.1, s.2, leht 85. RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, leht 157. RA, EAA, f.3618, n.1, s.1, leht 23p.

²¹² RA, EAA, f.1156, n.1, s.3, leht 40; RA, EAA, f.1156, n.1, s.4, leht 4.

²¹³ RA, EAA, f.3134, n.1, s.53, lk 290–291.

eelkõige vallakohtuprotokollidest, mis näitavad nii talurahva liikuvust kui ka suhtlusingi. Samas ei võimalda praegune probleemipüstitus teemal lähemalt peatuda.

Väidetav laim on viinud ka vägivalla kasutamiseni. Tagamõisa mees peksis koos oma vennaga meest, kes väidetavalt oli tema naisega „sõber olnud“.²¹⁴ Karalast pärit Viiu Õnnis kaebas, et Peeter Tarkin oli teda karjamaal tühise asja pärast löönud. Peetri sõnul tõukas ta Viiut seetõttu, et too teda „hoormeheks“ sõimas.²¹⁵ Kuigi taolisi juhtumeid on vallakohtutes vähe, on näha, et oma naabrite kõlbelisusel hoiti silm peal.

3.3. Alaealised vallakohtus

Aastatel 1860–1889 arutati Kihelkonnal tegutsenud vallakohtutes 27 korral juhtumeid, kus süüaluseks oli alaealine. Enim on temaatilisi protokolle Kotlandi ja Lümenda vallakohtus, märksa vähem on neid Atla, Tagamõisa ja Rootsiküla vallakohtutes.²¹⁶ Kuigi Kotlandi vallakohtu 1877. aasta protokoll viitab ka Karala vallakohtusse saadetud juhtumile, pole nimetatud aastal tehtud protokolliraamatusse ühtki kannet.²¹⁷ Ülejäänud vallakohtute protokolliraamatutest ei jäänud silma ühtki juhtumit, kus viidataks kohtualuse alaealisusele. Siinkohal käsitletakse alaealisena isikuid, kes polnud veel leeris käinud. Kuigi 1873. aastal pöördus Atla vallakohtusse Mardi Maria, et Aleksander Talp ja Reedik Kepp on tema paarguaia ära lõhkunud,²¹⁸ ei kvalifitseeru see toonases mõttes enam laste ja noorukite pahanduseks. Aleksander ja Reedik olid sama aasta kevadel lõpetanud leerikursuse,²¹⁹ mis toona tähendas sisuliselt täiskasvanuks saamist.

Kuigi nimetatud juhtumid võib liigitada eelkõige üleastumiste rubriiki, tasub tähelepanu pöörata eelkõige teo sooritajale. Huvitav on jälgida, kuidas vallakohtud on laste üleastumistesse suhtunud ja mil määral on juhtumisse kaasatud vanemad. Kahtlemata vajasis taolised üleastumised suuremat tähelepanu, kuna laste kasvatamine moraalseks täiskasvanuks oli vanemate keskne ülesanne. Mõne juhtumi puhul põhjustasid laste üleastumised konflikte täiskasvanute vahel.²²⁰ Siiski ei saa vallakohtutest aimu laste olukorrast toonases külas, vaid

²¹⁴ RA, EAA, f.3615, n.1, s.3, leht 45.

²¹⁵ RA, EAA, f.1157, n.1, s.2, leht 82p.

²¹⁶ Vt arvukust tabelitest: Lisa 2 ja Lisa 3.

²¹⁷ RA, EAA, f.1157, n.1, s.1, lehed 27p–28. RA, EAA, f.2798, n.1, s.1, lehed 74p–75.

²¹⁸ RA, EAA, f.1156, n.1, s.4, lehed 8p–9.

²¹⁹ RA, EAA, f.3134, n.1, s.54, lk-d 586–587, 610–611.

²²⁰ RA, EAA, f.1157, n.1, s.1, leht 5p. RA, EAA, f.3615, n.1, s.3, lehed 150p, 151.

üksnes nendega seotud üleastumiste kaudu. Enamikel juhtudest jõudis alaealine kohtu ette vaid ühel korral.

Intsidendid, milles on osalisteks alaealised, võib üldjoontes jagada neljaks: sisse murdmised ja vargused, lõhkumised, endast vanemate sõimamine ning muud üleastumised. Võrreldes täiskasvanute sooritatud vargusjuhtumeid, on alaealiste sooritatud eksimusi küllaltki vähe. Siiski suhtus kohus neisse tõsiselt, et ennetada üleastumisi täiskasvanuna. Juhtumite vähesus võib näidata, et konflikte suudeti ka kohtuväliselt selgeks rääkida. Kindlasti võis olla üksikuid erandeid, mis pole tänase uurija jaoks kuskil fikseeritud. Seda ka eeldusel, et üldiselt kasvatati lapsi moraalsust silmas pidades ja vaid vähesed käisid küla peal pahandust tegemas. Enamasti piirdus kohus noomimisega, kuid aeg-ajalt määrati rahalisi karistusi (10–30 kopikat)²²¹ ja ihunuhtlust (5–10 hoopi).²²² Mõnel juhul said ka vanemad karistada, kuna leiti, et neil on süü oma laste tegemistes. Enamasti kahtlustati, et vanemad saatsid oma lapsed vargile.²²³

Vallakohtuteni jõudsid enim olukorrad, kus poisid olid mõnda majapidamisse sisse läinud ja sealt midagi varastanud. Protokollidest lähtudes tõmbas Kotlandi valla poisse Karala valda. Nimelt pöördus Karala vallas elanud Johann Ingalt 1870. aastate teisel poolel Kotlandi vallakohtusse kahel korral, kuna Kotlandi valla poisid käisid tema juures vargil. 1875. aasta augustis kaebas Juhan, et Ütsa küla neli poissi (kolm 9-aastast ja üks 14-aastane) varastasid tema õunad ja marjad ära. Kuigi kaks poistest olid vallaslapsed ja 14-aastase vanemad olid surnud, polnud nad juhtumis eestvedajateks. Juhan Ingalti juures käidi väidetavalt hoopis abielust sündinud ja terviklikust perest pärit poisi eestvedamisel. Kotlandi vallakohus käskis küll vanematel lapsi nuhelda, andis Juhan neile andeks.²²⁴ Siiski tundub, et tegemist on lihtsalt poiste koerustükiga, millele täiskasvanud hästi ei vaadanud.

1876. aasta sügisel ei piirdunud Ann Virvese poeg Sander enam õunte ja marjade vargusega. Nimelt võttis ta toalt akna eest ja võttis asju kaasa. Juhtumit ilmestab fakt, et Johann otsustas kohtusse pöörduda alles 1877. aasta alguses. Tõenäoliselt proovis ta kohtuvälist lepitust otsida, mida ta ei saanud – nii ema Ann kui ka poeg Sander eitasid juhtunut. Tunnistajaks oli ka 14-aastane Mart Kuub, kelle sõnul üritanud Sander temale varastatud „piibu sarve alumist“ pakkunud. Sandri sõnul leidnud ta asjad maast. Juhtum oli enam kui segane, mistõttu ei saanud vallakohus sellega hakkama ja palus abi kihelkonnakohtult.²²⁵

²²¹ RA, EAA, f.1157, n.1, s.1, lehed 31p, 71p. RA, EAA, f.1157, n.1, s.2, leht 23p.

²²² RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, lehed 83p, 117. RA, EAA, f.1157, n.1, s.2, leht 52p.

²²³ RA, EAA, f.1157, n.1, s.2, lehed 23p, 52p.

²²⁴ RA, EAA, f.1157, n.1, s.1, leht 13p. Vrdl: RA, EAA, f.3134, n.1, s.54, lk-d 724–725, 732–733, 750–751.

²²⁵ RA, EAA, f.1157, n.1, s.2, lehed 27, 27p–28.

Lisaks vargustele on veel leeris mitte käinud poisid ja tüdrukud kohtu ees, kuna on mõne külamehela kuuluva asja ära lõhkunud. Kihelkonna puhul on kõikides lõhkumisjuhtumites kesksel kohal veesõiduk (vastavalt laev, paat või lodi).²²⁶ See on ka mõistetav, kuna Kihelkonna kui rannakihielkonna igapäevaelus oli merel tähtis roll. Seda enam oli töökorras veesõiduk oluline, mistõttu oli vaja, et lõhkuja ka kahju korvaks.

Lapsevanemad on kohtult abi otsinud, kui mõni külaelanik on tema lapse suhtes vägivalda kasutanud. Neist juhtumitest selgub, et oma roll oli ka laste endi käitumisel. Põhjuseks võib välja tuua loomadega võõral põllul või heinalool olemist²²⁷ või endast vanema isiku sõimamist.²²⁸ Nendel juhtudel leidis kohus, et lapsed on ka ise süüdi ja püüdis osapooli lepitada.

Üheski vaadeldavas juhtumises ei hakanud alaealised kohtumeestele vastu. Üksikute juhtumitel õigustasid vanemad oma lapsi, väites, et vastaspool valetab, kuid enamasti pole vanemate seisukohti protokollides kajastatudki. Võrreldes täiskasvanute üleastumistega, on laste üleastumisi kohtusse jõudnud vähesel hulgal. Olemasolevate allikate alusel on vaid üksikud alaealised mitu korda vallakohtu ees olnud. Seega võib väita, et üldjuhul kasvatati lapsi moraalsust silmas pidades, kuid ei saa välistada kohtuväliseid lahendeid. Kuigi varguste juures oli ka vallaslapsi, ei saa sellega neid põhjendada. Siiski üleastumiste hulgas domineerivam pool abielust sündinud lapsed.

²²⁶ RA, EAA, f.1156, n.1, s.4, leht 20. RA, EAA, f.1157, n.1, s.1, leht 31p. RA, EAA, f.3613, n.1, s.1, leht 18.

²²⁷ RA, EAA, f.1157, n.1, s.1, leht 5p. RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, leht 64.

²²⁸ RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, leht 64. RA, EAA, f.3615, n.1, s.3, lehed 150p, 151.

4. VALLASLAPSED JA VALLAKOHUS

Vallaslapse sünni on peetud moraaliküsimustes häbiväärseks sündmuseks, millele andis tooni luterlik kirik. Häbistamine ja karistused olid 18. sajandi esimesel poolel tavalised. Lapsetappude ohjeldamiseks hoiti vallasemadel tähelepanelikult silma peal, mistõttu õnnestus kohtu ette sattumist vältida vaid vähestel vallasemadel. Seda enam, et pastor märkis ju kõik sünnid meetrikasse. Abieluväline seksuaalsus kadus kriminaalkorras karistuse alt 1764. aasta senati ukaasiga ning 1785. aastal deklareeriti suhtumise muutust vallasemadele.²²⁹

1928. aastal mäletati Kihelkonnal veel mõne vallasema karistamist kiriku esisel häbipostil. Mihkel Akseli sõnul peksti „isata lapse saanud tüdrukuid“, kuni tüdruku juurde tuli poiss ja asetas tema peale valge riide. Peks lõpetati, kuid riide asetanud poiss pidi tüdrukuga abielluma. Miina Höbenikuni oli jõudnud mälestus juhtumist, mil lapsetapu sooritanud tütarlapsele määrati peksukaristus, mida ta üle ei elanud.²³⁰ Kahjuks on jäänud täpsustamata, millal sündmus toimus.

19. sajandi teisel poolel hakkas suurenema vallasemade enda initsiatiiv kohtust abi palumisel. Alimentide nõuete kasvu 1860.–1870. aastatel, võrreldes 1850. aastatega, on täheldanud ka Merle Sutt.²³¹ Kuigi kõikide vallakohtute protokolliraamatud pole Kihelkonnalt enne 1860. aastaid säilinud, võib oletada, et massilist kohtusse pöördumist varem polnud. Seda enam, et varasemad kaks nõuet pärinevad 1820. aastatest.²³² Väheseks peetakse ka võimalust, et vallaslapse vanemad oleksid omavahel kohtuvälisele kokkuleppele saanud.²³³ Tõenäoliselt võis siis kohtu poole pöördumine olla võõristav ja vallasemad püüdsid ise hakkama saada.

Aastatel 1863–1888 on Kihelkonna vallakohtutes arutatud vallaslastega seotud teemasid vähemalt 40 korral, sealhulgas ka mitu korda käsitletud juhtumid. Nende hulka on arvestatud ka apellatsioonid Saaremaa 3. kihelkonnakohtusse, mis ei kajastu kohalikus

²²⁹ Vt lähemalt: MATI LAUR. Kohtumõistmine vallasemade üle Pärnu maakohtus 1740. aastatel. Tuna 4. 2008, lk-d 16–25.

²³⁰ EKM, EKLA f.199, m.36, leht 92.

²³¹ MERLE SUTT. Lõuna-Eesti talupere XIX sajandi kolmandal veerandil (vallakohtute materjalide alusel). Diplomitöö. Tartu 1992, lk-d 47, 49.

²³² RA, EAA, f. 3612, n.1, s.1, lehed 5, 5p. 19. novembril 1827 pöördus kohtusse Vasla Anu., kellele maksis lapse isa Ain 5 rubla „eksinud lapse pärast“. 14. veebruaril 1828. aastal olid kohtus Kõrsi Andrus ja Välja Tiiu. Protokollist selgub, et Andrus ja Tiiu pole kohtus esimest korda. Nimelt pidi Andrus „õllema kohto kässo pelle 2 wakka welja maksan.“

²³³ AUGUST TRAAT. Vallakohus Eestis: 18. sajandi keskpaigast kuni 1866. aasta reformini. Tallinn 1980, lk 191.

protokolliraamatus.²³⁴ Seega võib 1860. aastaid pidada murrangupunktiks, kus naised hakkasid enam kohtusse pöörduma, et saada lapse kasvatamiseks abi. Läbitöötatud materjalide alusel on alimentide nõudeid enim 1880. aastatel. Olgu märgitud, et mõned juhtumid on leidnud arutamist mitmel korral, seda enam, et rohkem on säilinud ka kihelkonnakohtusse apelleerimisi.

Vallaslaste ja seksuaalsuhete kohta on kohtuprotokollidest kasutatud eriilmelisi väljendeid, millest võib näha teatavat reserveeringut. Levinuimalt on abieluvälist suhet iseloomustatud „segaseks saamisena“,²³⁵ suhte vilja on nimetatud „eksinud lapseks“ või „eksinud eluks“.²³⁶ Seksuaalvahekorra kohta on leebelt öeldud „sõber olnud“ või „ümberkäinud“.²³⁷

4.1. Vallaslaste arvukus Kihelkonnal

Vallakohtutesse jõudnud nõ vallaslaste juhtumid on siiski väike osa väljaspool abielu sündinud lastest. Kui suurel hulgal saadi kohtuväliselt kokkuleppele ja kui palju vallasemad said ise hakkama, jääb allikate puudumise tõttu vastuseta. Kui 18. sajandil oli vallaslaste osakaal Eesti maakihelkondades väike, Heldur Palli peab võimalikuks alla 2% sündidest,²³⁸ siis 19. sajandi esimesel poolel täheldab Palli nende osakaalu tõusu, ulatudes sajandi teisel poolel üle 4%.²³⁹ Üldiselt sündis vallaslapsi maal vähem kui linnades, moodustades maakihelkondades 3,1% sündinutest.²⁴⁰ Märt Raud on näidanud vallaslaste protsenti Tartumaa kihelkondade ning Helme ja Halliste kihelkondade näitel vallaslaste osakaalu tõusu maaühiskonnas. Helme ja Halliste puhul on sajandi jooksul toimunud tõus 2,85%-lt 1840. aastate teisel poolel 7%-ni 1889. aastaks.²⁴¹

Kuigi terve kihelkonna andmete saamiseks on vaja vaadelda nii Kihelkonna kui ka Lümända koguduse meetrikaid, jäi õigeusu tähtsus piirkonnas tagasihoidlikuks. Kahjuks piirdub Tiiu

²³⁴ Vallakohtuprotokollide koopiaid vt: RA, EAA, f.972, n.1, s.787, lehed 1, 4 ja 6–6p. RA, EAA, f.972, n.1, s.800, leht 1. Vallakohtuprotokolli puudub: RAA, EAA, f.972, n.1, s.779.

²³⁵ Vt: RA, EAA, f.1157, n.1, s.2, lehed 39, 49; RA, EAA, f.972, n.1, s.790, leht 1; RA, EAA, f.1156, n.1, s.3, leht 34p; RA, EAA, f.1156, n.1, s.4, leht 18–18p; RA, EAA, f.2798, n.1, s.1, lehed 21p, 57p; RA, EAA, f.2560, n.1, s.1061, leht 6p. Näiteks: „kahekesti segaseks saanud poeglapsega“, „temaga segaseks saanud ühe tütarlapsega/poeglapsega“. Atlas „ühe tüdrukuga segaseks saanud“ või lihtalt „segaseks saanud“, Karalas „saanud lapse eksituse läbi“. Kirikuvallas „on lapse teinud“

²³⁶ RA, EAA, f.1157, n.1, s.1, leht 43. RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, lehed 59, 65, 83; RA, EAA, f.2563, n.1, s.16, lehed 72p–73.

²³⁷ RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, lehed 1p–2, 55. RA, EAA, f.3615, n.1, s.3, lehed 69p, 90p,

²³⁸ HELDUR PALLI. Eesti rahvastiku ajalugu 1712–1799. Tallinn 1997, lk 66.

²³⁹ HELDUR PALLI. Eesti rahvastiku ajaloo lühiülevaade. Tallinn 1998, lk 24.

²⁴⁰ ÜLE TARKIAINEN. Vaestehoolekanne Põhja-Liivimaa külaühiskonnas. Ajalooline Ajakiri, 2 (156) 2016, lk-d 215–244: siin lk 224.

²⁴¹ MÄRT RAUD. Eesti perekond aegade voolus. Stockholm 1961, lk-d 133–134. Vt ka varasem artikkel: MÄRT RAUD. Eesti armuilmast. Eesti Kultura IV. WILLEM REIMAN (toim). Tartu 1915, lk-d 3–99: siin lk-d 71–72.

Vöö uurimus vaid perekondlike sündmuste fikseerimisega ega too täpsemalt välja vallaslaste sündimist.²⁴² Seega puudub praegu ülevaade, kuidas muutus Kihelkonnal vallaslaste osakaal, võrreldes 18. sajandiga. Kuigi uuritaval perioodil võib täheldada 1870. aastatel vallaslaste sündide tõusu ja 1880. aastatel teatavat langust, tõstab 1879. aasta märgatavalt nende arvukust. Kuigi 1879. aastal oli ka perioodi kõrgeim sündimus, ei peitu vallaslaste arv statistikas. Üldkokkuvõttes moodustasid vallaslapsed (385) aastatel 1860–1889 kõikidest sündidest 5,89%.²⁴³ Seega on umbes 8% nendest ka vallakohtuni jõudnud.

Vaadeldes 1877. ja 1879. aasta meetrikaid, jääb silma huvitav tendents. Kui 1877. aasta nelja sünni puhul on kõikidel juhtudel juurde märgitud ka isa,²⁴⁴ siis 1879. aastal saab sünnimeetrikast teada vaid kahe vallaslapse isa nime. Kahe vallaslapse isa saab teada hilisematest kohtuprotokollidest.²⁴⁵ Muutus võib olla tingitud ka pastori vahetusest, millest on lähemalt juttu allpool. Siiski jääb selgusetuks, miks just 1879. aastal oli abieluväliste sündide arv nii kõrge. Olgu lisatud, et siis sündis ka kaks paari kaksikuid ning kaks last surnult.²⁴⁶ Seetõttu, et sünnid on jaotunud küllaltki ühtlaselt aasta peale ära, va aprill, mil ei sündinud ühtki vallaslast, ei saa eelnevat ka mõne välismaa laeva peatumisega selgitada.

Olemasolevate allikate põhjal arutati enim abieluväliste lastega seonduvat Lümända ja Karala vallakohtus.²⁴⁷ Siin mängib kindlasti rolli ka kogukonna suurus, kuna meetrikaraamatute alusel sündis neis piirkondades ka enim vallaslapsi. Kuigi meetrikad näitavad, et Tagamõisas sündis pea sama palju vallaslapsi, siis elatusraha on nõutud vaid kahel korral 1860. aastatel.²⁴⁸ Kuigi enamikel juhtudel peab paika, et piirkondades, kus sündis rohkem vallaslapsi, jõudis neid rohkem ka kohtusse, kuid alati tuleb silmas pidada ka erandeid.

Kõige vähem on vallasemad kohtusse pöördunud Pajumõisa ja Kirikuvalla vallakohtusse, kus mõlemas on teema päevakorral olnud vaid ühel korral.²⁴⁹ Kaudselt on teada, et Kirikuvallas arutati ühte juhtumit ka 1868. aastal.²⁵⁰ Ühtlasi olid need piirkonnad, kus 1860.–1880. aastateni sündis kõige vähem vallaslapsi – vastavalt 12 ja 10. Kui Kirikuvallas on 1880.

²⁴² TIU VÖÖ. Kihelkonna asustus XVI–XIX saj. Tartu 1976, lk-d 86–91, tabel 10.

²⁴³ Vt viiteid ja andmeid lähemalt Lisa 5.

²⁴⁴ RA, EAA, f.3134, n.1, s.47, (1877: 47, 113, 158, 202).

²⁴⁵ Samas, (1879: 94&154); (136&157). Vrdl kohtumaterjalidega RA, EAA, f.2560, n.1, s.1061, 5p. RA, EAA, f.972, n.1, s.779.

²⁴⁶ Kaksikud: RA, EAA, f.3134, n.1, s.47, (1879: 50&51; 243&244). Surnult sündinud vallaslapsed: samas, (1879: 73; 246)

²⁴⁷ Vrdl ka: Lisa 2 ja Lisa 3.

²⁴⁸ RA, EAA, f.3615, n.1, s.3, lehed 69p, 90p.

²⁴⁹ Ühtlasi on tegemist valdodega, mis liideti 1892. aastaks Kihelkonna vallaga (Vrdl: Tabel 1, lk 7 ja Lisa 2: Moraaliküsimused Kihelkonna vallaga liidetud kogukondades). RA, EAA, f.3612, n.1, s.1, leht 33p, vt ka RA, EAA, f.972, n.1, s.783. EAA, f.2560, n.1, s.1061, leht 6p.

²⁵⁰ RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, leht 20a.

aastatel näha vallaslaste sündide tõusu, siis Pajumõisas jällegi langust.²⁵¹ Üldse on kogukondlikud näitajad kümnendite kaupa vaadeldes küllaltki kõikuvad. Kui ühes vallas toimus langus, siis teises jällegi tõus.

Rootsiküla vallakohtus pole aastatel 1846–1891 arutatud ühtki teemakohast juhtumit. Eelnevast ei tohi järeldada, et Rootsikülas ühtki vallaslast ei sündinud. Sünnimeetrikate alusel sündis piirkonnas 1860–1889. aastatel kokku 23 vallaslast. Piirkond paistab silma ka isanimede ülesmärkimise poolest – märkimata on nimi jäänud vaid viiel juhul.²⁵² See võimaldab oletada, et võib-olla said piirkonnas vallasemad laste isadega kohtuväliselt kokkuleppele. Lisaks võib protokollide puudumine tähendada abieluväliste laste häbiks pidamist kui ka iseseisvat hakkama saamist.

Enamikel juhtudel on vallasemad kohtust abi otsinud elatusraha saamiseks. Kahel korral on lapse isalt nõutud matmisraha. Mõlemal juhul puuduvad protokolliraamatutest alimentide määramised, mistõttu võib arvata, et vallasemad said eelnevalt ise hakkama.²⁵³ Üks juhtum käsitles olukorda, kui poissmehena surnud mehe pärandisse määrati ka väljaspool abielu sündinud poeg.²⁵⁴ Seega võib arvata, et varem on ka elatusraha nõutud. Samas leidub abieluväliste laste puhul ka formaalseid teateid, milles on tõsiasja kinnitatud ega tähenda kasvatusrahanõuet.²⁵⁵

4.2. Alimentide määramine valla- ja kihelkonnakohtus

Vallasemade levinuimaks kohtusse pöördumise põhjuseks oli kasvatusraha nõudmine. Kohtult abi saamiseks pidi naine olema korralike eluviisidega.²⁵⁶ Seega oli kohtult abi otsiv naine esmakordselt sünnitanud. Vallakohtuprotokolle ja sünnimeetrikaid kõrvutades selgub, et vallasemad ei viivitanud kohtusse pöördumisega. Peamiselt esitati nõue mõned kuud pärast lapse sündi, kuid esimese kahe aasta jooksul. See võimaldab oletada, et selle aja jooksul on püütud ka kohtuvälisele kokkuleppele saada, kuid ebaõnnestunud. Kahel juhul ootasid vallasemad üle nelja aasta. Neist üks oli seotud lapse isa abiellumisega, teise põhjus jääb

²⁵¹ Pajumõis: RA, EAA, f.3134, n.1, s.46, (1864: 1), (1864: 248), (1864: 254), (1867: 60), (1868: 170); RA, EAA, f.3134, n.1, s.47, (1872: 59), (1873: 46), (1873: 167), (1878: 12), (1879: 138), (1884:10), (1887: 148). Kirikuvald: RA, EAA, f.3134, n.1, s.46, (1863: 78), (1864: 129); RA, EAA, f.3134, n.1, s.47, (1873: 30), (1879: 190), (1880: 124), (1880: 141), (1881: 29), (1883: 89), (1884: 29), (1887: 208).

²⁵² RA, EAA, f.3134, n.1, s.46, (1860: 33), (1866: 59); RA, EAA, f.3134, n.1, s.47, (1875: 33), (1879: 33), (1882: 44).

²⁵³ RA, EAA, f.1156, n.1, s.3, leht 34p (1858). EAA, f.2560, n.1, s.1061, leht 6p.

²⁵⁴ RA, EAA, f.2798, n.1, s.1, lehed 6p–7, vt ka seotud juhtumeid: samas, lehed 22p, 38.

²⁵⁵ Näit: RA, EAA, f.2798, n.1, s.1, leht 21p.

²⁵⁶ TARKIAINEN 2016, lk 224–225.

hetkel selgusetuks.²⁵⁷ Kahel korral ei õnnestunud sünni ja kohtuprotokolli vahele seost luua, kuna sünnimeetrikas ei leidu kohut käinud vanemate nimesid protokollis esitatud kujul.²⁵⁸

Elatusraha suurused on vallakohtutes olnud küllaltki varieeruvad, alates ühekordsest maksust kuni kindla iga aastase maksuga kohtu poolt määratud aja jooksul.²⁵⁹ Mõned vallasemad pöördusid kohtusse kindla nõudmisega, mis enamikel juhtudel realiseerimist ei leidnud.²⁶⁰ Üks vallasema soovis kohtu nõustamist, kuidas peaks lapse isa teda aitama.²⁶¹ Vallakohtus määratud elatusraha suuruse muutust võib näha 1870. aastate teisest poolel. Selle ajani tuli lapse isal maksta aastas üks vakk vilja (rukis, oder või pooleks mõlemat).²⁶² Edaspidi on rohkem määratud kaks vakka vilja aastas kindla ajavahemiku jooksul.²⁶³

1880. aastatel kihelkonnakohtusse jõudnud juhtumites oli levinuimaks määraks lapse kasvatamiseks kaks vakka vilja aastas lapse seitsmeaastaseks saamiseni.²⁶⁴ Vallakohtu ülesandeks oli jälgida, et vallasema saaks isalt määratud elatusraha kätte. Kui isal tekkis raskusi või viivitusi alimentide maksmisel, oli üsna tõenäoline, et asi jõuab uuesti kohtusse.²⁶⁵ Protokollidest on näha, et vallasemad olid makseviivituste korral varmad kohtult abi otsima ja kokkuleppeid sõlmima.²⁶⁶ Oli ka juhuseid, kus nõue jõudis uuesti kihelkonnakohtusse.²⁶⁷

Läbitöötatud protokollide hulgas oli vaid üks juhtum, milles on hiljem fikseeritud, et raha on makstud.²⁶⁸ Siiski võib seda oletada ka nõuete osas, mida on vallakohus arutanud vaid ühel korral. Tagamõisa vallakohtus 1866. aastal päevakorral olnud juhtumist selgub, et lapse isa on juba varasemalt oma kohust täitnud, mistõttu vallasemale rohkem elatusraha ei määratud. Seda enam, et isa oli last kaks aastat enda juures kasvatanud.²⁶⁹ Kui peamiselt määrati

²⁵⁷ RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, leht 39p; RA, EAA, f.3134, n.1, s.46, (1865: 230). RA, EAA, f.2798, n.1, s.1, lehed 79, 86–86p; RA, EAA, f.3134, n.1, s.47, (1875: 136).

²⁵⁸ RA, EAA, f.3615, n.1, s.3, leht 69p. RA, EAA, f.3612, n.1, s.1, leht 33p. Vt: RA, EAA, f.972, n.1, s.783.

²⁵⁹ Alimentide määra erinevust on täheldanud ka Ülle Tarkiainen: TARKIAINEN 2016, lk 224.

²⁶⁰ RA, EAA, f.3615, n.1, s.3, leht 90p. RA, EAA, f.1157, n.1, s.2, lehed 49p–50. Erand, kus kohus nõustus, kuid lapse isa ei tahtnud maksta: RA, EAA, f.972, n.1, s.787, leht 1.

²⁶¹ RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, leht 55.

²⁶² Vt näit: RA, EAA, f. 2798, n.1, s.1, leht 58p; RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, lehed 55, 58, 59; RA, EAA, f.3618, n.1, s.1, leht 9–9p.

²⁶³ Vt näit: RA, EAA, f.1157, n.1, s.2, leht 39p; RA, EAA, f. 2798, n.1, s.1, leht 79, 114p.

²⁶⁴ RA, EAA, f.972, n.1, s.783, leht 3; RA, EAA, f.972, n.1, s.787, lehed 3, 5; RA, EAA, f.972, n.1, s.790, leht 4; RA, EAA, f.972, n.1, s.797, leht 5; RA, EAA, f.972, n.1, s.800, leht 5.

²⁶⁵ RA, EAA, f.972, n.1, s.783, lehed 4–5. RA, EAA, f.972, n.1, s.787, lehed 6–7.

²⁶⁶ Nt: RA, EAA, f.2798, n.1, s.1, lehed 79 ja 86. RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, lehed 55 ja 65p. RA, EAA, f.3618, n.1, s.1, leht 9–9p.

²⁶⁷ Näit: RA, EAA, f.972, n.1, s.783. RA, EAA, f.972, n.1, s.787.

²⁶⁸ RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, leht 59.

²⁶⁹ RA, EAA, f.3615, n.1, s.3, leht 69p.

elatusraha viljas, siis 1880. aastatel on juba enam ka ainult rahalisi maksmisi.²⁷⁰ Juba varem on mõned isad oma kohustused rahas joonde ajanud.²⁷¹ Mõnes juhtumis on ka kohtu poolt määratud teatud summa rahas, millele lisandub elatusraha ka viljas.²⁷²

4.3. Vallaslapsed, elatusraha ja abieluküsimused

Vallakohtusse pöördunud vallaslaste vanemate abielud polnud eriti sagedased. Läbi töötatud materjalide alusel on siiski kahel korral Atlas pärast lapse sündi abiellutud.²⁷³ Vallasemade kohtusse pöördumine sagenes juhtudel, kui lapse isa otsustas abielluda. Vahel sündis vallaslaps suhtest, kus oli eelnevalt antud abielulubadus, kuid hiljem tagasi aetud. Kuigi need võiks lisada ka abielu- ja perekonnasuhete rubriiki, on siiski kesksel kohal abieluvälisest suhtest sündinud laps.

1876. aastal on Atla vallakohtusse jõudnud juhtum, kus erandkorras on teema päevakorral olnud juba enne laste sündi.²⁷⁴ Küll aga selgub, et Atla mees Jaen Upsil ootas ees kahekordne isaks saamine – Miina Saksa ja Pidula Viiaga. Hetkel jääb selgusetuks kohtusse jõudmise põhjus, kuna protokollis pole lisatud, et keegi oleks kaebuse esitanud. Otsest abielulubadust pole varasemas kontekstis mainitud, kuid kohtus lubas Jaen abielluda Miinaga, kelle juures oli tema varem käinud ning Viiale alimente maksta.²⁷⁵ Kuna hiljem kaebusi protokolliraamatust ei leidu, siis võib oletada, et Jaen ka sõna pidas. Siiski on abielumeetrikast näha, et pulmadega ei kiirustatud.²⁷⁶ Meetrikaraamatute alusel oli veel kolm meest Jaen Upsiga samas olukorras, saades ühe aasta jooksul kahekordselt erinevate naistega lapse,²⁷⁷ kuid nende juhtumid pole vallakohtuni jõudnud.

1876. aastal arutati kohtus veel Liisu Vakkepea ja Ado Kajopanga tüliküsimust. Siinkohal on laps sündinud suhtest, kus oli mängus abielulubadus, kuid tolleks ajaks oli lapse isa ümber mõelnud. Juhtum jäi lahtiseks, kuna kumbki osapool polnud kohtu määratuga rahul, kuid

²⁷⁰ RA, EAA, f.2563, n.1, s.16, lehed 72p–73. RA, EAA, f.3618, n.1, s.1, leht 34. Viimases juhtumis on vallaslaste isaks olnud üks kohtumeestest Karli Mikhelson, keda on juhtumi juures asendanud abimees Reedik Saar.

²⁷¹ RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, leht 39p. Siin kohal pole lapse isa pärinenud talurahva hulgast. Samas, leht 59.

²⁷² Vt: RA, EAA, f.972, n.1, s.800, leht 1

²⁷³ RA, EAA, f.1156, n.1, s.4, leht 18–18p.

²⁷⁴ RA, EAA, f.1156, n.1, s.4, leht 18. RA, EAA, f.3134, n.1, s.47, (1876: 34&41).

²⁷⁵ RA, EAA, f.1156, n.1, s.4, leht 18.

²⁷⁶ RA, EAA, f.3134, n.1, s.46, (1876: 59). Laulatus toimus 19. detsembril 1876. aastal.

²⁷⁷ RA, EAA, f.3134, n.1, s.46, (1861: 145&190) vahe kaks kuud; RA, EAA, f.3134, n.1, s.47, (1886: 47&128) vahe viis kuud; (1887: 23&216) vahe 10 kuud.

kihelkonnakohtusse ei apelleeritud.²⁷⁸ Pärast pikka viivitust toimus aasta hiljem siiski kiriklik laulatus.²⁷⁹

Aeg-ajalt pöördus vallasema vallakohtusse, kui lapse isa otsustas teise naisega abielluda. Nendel juhtudel kasutati alimentide maksmisega viivitamisel ka nõ survemeetmeid. Nii anti võimalus kohustused täita, vastasel juhul ei anta vallakohtust abieluluba. Kui muidu maksmisega viivitati, siis pulmade mitte toimumise hirmus lubati elatusraha kindlaks tähtajaks ära maksta.²⁸⁰ Samas ei tähendanud see alati kohustuse täielikku täitmist.²⁸¹ Ühel korral jäi lapse isal vallasema nõudmise pärast ka teisega abiellumata. Seda enam, et vallasema oli temast uuesti lapseootel.²⁸²

Samas ei tähendanud kohtusse pöördumine, et lapse sünni ja ristimise registreerimisel oleks pastorile isa nimi öeldud. Tõenäoliselt ei mänginud see kohtusse pöördumisel rolli, kuna kaheksa juhtumi puhul saab isa nime teada üksnes kohtuprotokollidest.²⁸³ Siiski on Karala vallakohtus isanimi meetrikaraamatus andnud vallasema jutule kaalu.²⁸⁴ Kui luteri kiriku meetrikatest on mingis osas vallaslaste isad tuvastatud, siis õigeusukirikutes on see äärmiselt harv nähtus. Näiteks ei leidu Lümända koguduse meetrikas ühegi vallaslapse isa nime. Samal ajal on Kihelkonna pastorid Meder (1839–1877) ja Masing (1882–1906) olnud küllaltki usinad vallaslaste isade märkimisel. Rohkem kui pooltel juhtudel on ka vallaslapse isa välja selgitatud. Seda ei saa väita lühikest aega ametis olnud Lementi (1878–1881) kohta, kes on enamikel juhtudest jätnud isa nimed märkimata.²⁸⁵

4.4. Isaduse tuvastamine

Arutusel olnud elatusraha nõuetest on kaheksas protokollis täpsustatud nii lapse eostamiskohta kui ka -aega. Enamikel kordadel jäävad taolised üksikasjad protokolli lisamata või kohtule teatamata. Peamiselt on kohtus piirdutud vaid nõude esitamisega ja määramisega. Veidi detailsematest, kuid siiski napolisõnalistest juhtumitest selgub, et kõikidel juhtudel on

²⁷⁸ RA, EAA, f. 1156, n.1, s.4, leht 18p.

²⁷⁹ RA, EAA, f.3134, n.1, s.46, (1877: 30). Vt ka: RA, EAA, f.3134, n.1, s.54, lk 584.

²⁸⁰ RA, EAA, f.2798, n.1, s.1, leht 79. RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, lehed 65p ja 67p. RA, EAA, f.2563, n.1, s.16, lehed 72p–73.

²⁸¹ RA, EAA, f.2563, n.1, s.16, lehed 72p–73, RA, EAA, f.2563, n.1, s.17, leht 12. RA, EAA, f.3618, n.1, s.1, leht 9–9p. Vt ka: RA, EAA, f.972, n.1, s.777, lehed 1–2.

²⁸² RA, EAA, f.3615, n.1, s.3, leht 90p. Vt ka RA, EAA, f.3134, n.1, s.46, (1867: 12), (1869: 62).

²⁸³ RA, EAA, f.2798, n.1, s.1, lehed 25, 57p; EAA, f.2563, n.1, s.15, leht 39p; EAA, f.2560, n.1, s.1061, leht 5p; EAA, f.1157, n.1, s.2, lehed 39p, 49p–50; EAA, f.3612, n.1, s.1, leht 33p. RA, EAA, f.972, n.1, s.779.

²⁸⁴ RA, EAA, f.2798, n.1, s.1, leht 79.

²⁸⁵ Vt: Lisa 5.

väidetav isakandidaat käinud ema elukohas. Olgu märgitud, et enamikel juhtudel on protokollides ajaarvestamisele viidatud vaid kaudselt.

1888. aastal kohtust abi palunud vallasema kinnitab, et lapse isa on just tema juures käinud, mitte vastupidi.²⁸⁶ Ühel korral on lapse eostamine toimunud ajal, mil tütarlaps oli lapse isa juures teenijaks.²⁸⁷ Tõlgendamisruumi annab Jaen Upsi ja Pidula Viia [Viitongi] juhtum. Protokollil alusel on Jaen „Wiaga Kirgul segaseks saanud“, kuid Viia perekonnanimi on jäänud lisamata. Tõenäoliselt oli Viia Kirikuvallas teenijaks, kui nad Jaeniga kohtusid. Seda enam, et Viia päritoluna on määratud Pidula, pole Kirikuvald tema alaline elukoht.²⁸⁸ Kohtuprotokollide alusel selgub, et ülejäänud seitsmel korral on noored tüdruku juures „ühite heitnud“.

Reeli Ziius tõi oma magistritöös näitena Pärnumaalt Pöögile valla, kus kohus oli vallaslastele kasvatusraha määramisel äärmiselt range. Vallasemadele kaasa ei tuntud ja väidetavalt isalt kasvatusraha väljanõudmine oli raske.²⁸⁹ Kihelkonna vallakohtute põhjal ei ole täheldada ranget suhtumist. Kohus oli nende suhtes vastutulelik ja aidati isalt nõutud alimendid kätte saada. Seda enam, et kohtusse pöördumisel piisas vallasema ütlusest. Kuigi isad üritasid end süüst puhastada, pole enamikel juhtudel veenvate argumentide puudumisel see õnnestunud. Levinuimat väideti, et laps pole tema järglane. Kohustustest ei pääsenud väitega, et tüdruku juures on käinud ka teised poisid, eriti veel juhul, kui ise polnud patust prii.²⁹⁰ Siinkohal ei piisanud ka konkreetsetest nimedest, kellega tüdruk veel oli läbi käinud.²⁹¹ Taolisel juhul hakkaski rolli mängima ajaline määratlus.

Aja ja koha lisamine protokollil on võimaldanud kohtumeestel isaduse võimalus tuvastada. Üldiselt tunnistati laps omaks ega hakatud keerutama. Näiteks on Mihkel Int Liisu Paju kaebuse peale tõdenud, et ta on Liisu juures maganud ega julge „last teiste süüks“ ajada.²⁹² Samas püüdis Aleksander Alber juhtunu mitte mäletamisega olukorda leevendada, jäid kaalukamaks vallasema ütlused. Seda enam, isakandidaadi tunnistajad, kelleks olid tema vanemad, ei saanud külma ilma tõttu kohtusse tulla.²⁹³

²⁸⁶ RA, EAA, f.2798, n.1, s.1, leht 115–115p.

²⁸⁷ RA, EAA, f.2798, n.1, s.1, leht 25.

²⁸⁸ RA, EAA, f.1156, n.1, s.4, leht 18.

²⁸⁹ REELI ZIIUS. Pärnumaa vallakohtute 1870.–80. aastate protokollid ajalooallikana. Tartu 2002, lk 103.

²⁹⁰ RA, EAA, f.1157, n.1, s.2, leht 76p. RA, EAA, f.972, n.1, s.790, leht 1. Vt: Lisa 7.

²⁹¹ RA, EAA, f.2798, n.1, s.1, lehed 57p, 58p.

²⁹² RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, leht 2.

²⁹³ RA, EAA, f.2798, n.1, s.1, leht 114p. Vt ka: EAA, f.972, n.1, s.797.

Kihelkonna vallakohtutesse pöördunud vallasemadest ei määratud elatusraha vaid kahel korral. 1866. aastal jäi elatusraha määramata, kuna isa oli kaks aastat last enda juures kasvatanud ja ise elatusraha maksnud.²⁹⁴ Ühtlasi ei saa läbi töötatud protokollidest täheldada kohtumeeste negatiivset hoiakut vallasemadesse.²⁹⁵ Seega võib väita, et vallakohus oli vallasemade suhtes toetav. Samas tähendas elatusraha saamine, et vallasema ei ela liiderlikku elu. Juhtumis, kus vallasemale vastu ei tulnud, leiti, et naine elab endiselt kõlvatut elu. Seda enam, et tal oli juba varem abieluväline laps. Kuigi Maris Reede (Raasuk) väitis, et oli Tõnis Lindaga oma kodus „segaseks saanud“, suutis väidetav isa oma süütust veenvate argumentidega tõestada. Suurt rolli mängis täpne ajaline määratlus – 1880. aasta küünlapäev, millest kohtumehed lähtusid. Seetõttu, et laps sündis 22. oktoobril, ei saanud kohtumeeste sõnul Tõnis isa kindlasti olla. Välistati võimalus, et laps võinuks enne „õiget“ aega sündida. Kuigi vallasema apelleeris ka kihelkonnakohtusse, jäi vallakohtu otsus jõusse – Tõnis pole kohustatud kasvatusraha maksma.²⁹⁶

4.5. Suhtumine vallasemadesse

Protokollide alusel ei selgu otseselt ka üldist suhtumist vallasemadesse. Võimaliku indikaatorina võiks võtta erinevad sõimujuhtumid. Samas tuleb meeles pidada, et kõik sõimamised ei jõudnud kohtu ette. Üldse on küsitav, kas vallasema pöörduski kohtu poole, kui keegi oli tema eluviiside kohta halvasti öelnud. Siinkohal tuleb tõdeda, et halvustavat suhtumist ei ole täheldada ühestki protokollist. Seda enam, et kogukonda pole halbade elukommete tõttu tagasi võetud vaid kahte vallasema. Nendel juhtudel polnud keskseks põhjuseks vallaslaps. Seda enam, et neid on kohtuprotokollides nimetatud neutraalselt tüdrukuteks.²⁹⁷ Vallasemadesse neutraalset suhtumist näitab ka see, kui vallasema oli tubli tööinimene, siis ei takistanud vallaslaps abiellumist.²⁹⁸ Vallakohtuprotokollide alusel võiks väita, et taoline arusaam oli omane ka 19. sajandi teisele poolele.

²⁹⁴ RA, EAA, f.3615, n.1, s.3, leht 69p.

²⁹⁵ Vrdl: SUTT 1992, lk 57.

²⁹⁶ RA, EAA, f.1157, n.1, s.2, lehed 49p–50. RA, EAA, f.972, n.1, s.781, lehed 1–1p, 3. Kahtlust võib äratada ka asjaolu, et isa nime pole sünnimeetrikasse lisatud. Arvestades pastori vähest nimede kirjapaneku harjumust, ei pruugi see ka midagi tähendada: RA, EAA, f.3134, n.1, s.47, (1880: 158). Vt täpsemalt: RA, EAA, f.972, n.1, s.781.

²⁹⁷ RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, lehed 142–142p, 174p, 175p. RA, EAA, f.3613, n.1, s.1, lehed 28p, 29p. Vt lähemalt peatükist 3.1.2.

²⁹⁸ MARIKA MÄGI. Abielu, kristianiseerimine ja akulturasioon. Perekindliku korralduse varasemast ajaloost Eestis. Ariadne Lõng ½. 2009, lk-d 76–101: siin lk 94. Viidatud on Saaremaal tegutsenud Johann Wilhelm Ludwig von Luce 1827. aastal ilmunud tööle Saaremaa kohta. Seetõttu, et Luce puutus oma ametite tõttu kokku Saaremaa talurahvaga, võib pidada eelnevat talurahva seisukohaks.

Vallasemade karistamist vallakohtutes, millele viitas Märt Raud, Kihelkonnal ei esine.²⁹⁹ Protokollidest ei leia ka vallasemade „hooraks“ sõimamist. Teatava ettevaatusega võiks siia alla liigitada sõimujuhtumi, kus „ohvriks“ langes mitme vallaslapse isa. Siiski jääb see puhtalt oletuseks, kuna protokollist ei selgu, miks või kuidas sõimati.³⁰⁰ Omavahelist sõimu ja sajatamist esines nii perekonnas kui ka riidu läinud külaelanike vahel.³⁰¹ Ühtlasi puuduvad Kihelkonnalt ka teated, et ühtki poissi oleks karistatud tüdruku öise külastamise pärast.³⁰²

Kui vallakohtu protokollidest ei selgu otseselt vallasemadesse suhtumist, siis märksa teise pildi annavad Kihelkonna koguduse meetrikaraamatud. Üldlevinud arusaama kohaselt nägid luterlikud pastorid vallaslapse sündi häbiväärsena, hurjutades tõusu korral tervet kogudust.³⁰³ Huvitava pildi annavad ka Kihelkonna koguduse meetrikaraamatutesse vallasema staatust iseloomustavad omadussõnad. Pikka aega pastoriks olnud Friedrich Leopold Meder pole meetrikaraamatusse vallasemadele ühtki märkust juurde lisanud. Lühikest aega oli pastoriks Konstantin Lementi, keda rahvas mäletas kange mehena.³⁰⁴ Tema suhtumist vallasemadesse illustreerib näide, kus kirikuõpetaja käsuga aeti üks vallasema oma lapse isa vanemate juurest minema. Seepärast jõudis alimentide määramine ka vallakohtuse, kus on näha, et vaenamist ei toimunud ja osapooled olid üksteise suhtes vastutulelikud.³⁰⁵

Pärast 1879. aasta vallaslaste suhtelist rohkust on Lementi kõik vallasemad meetrikasse märkinud langenud teenijatüdrukutena („gefallen Magd“). Kui vaadelda märkimise süsteemsust, siis ei omanud 1880. aastal enam tähtsust, kas naisel sündis vallaslaps esmakordselt või teistkordselt. Langenud teenijatüdruk oli ta ikkagi.³⁰⁶ Eriti reljeefselt tuleb muutus välja Viia Viitongi puhul, kellel on sündinud kolm vallaslast erinevate pastorite ametiajal. 1876. ja 1885. aasta sündide juurde pole vastavalt pastor Meder ja Masing ühtki lisandit kirjutanud, kuid 1880. aastal lisas pastor Lementi juurde, et Viia on langenud teenijatüdruk.³⁰⁷ Üldse on Masing kasutanud langenud teenijatüdruku lisandit vallasemadele väga harva.³⁰⁸ Seega suhtusid ka luterlikud pastorid vallasemadesse erinevalt, mida näitavad nii märkused vallaslaste sündide puhul kui ka isade välja selgitamine.

²⁹⁹ RAUD 1961, lk 138.

³⁰⁰ RA, EAA, f.2563, n.1, s.15, leht 2. Vt ka RA, EAA, f.3134, n.1, s.54, lk 1094.

³⁰¹ Vt näit: RA, EAA, f.3618, n.1, s.1, leht 12.

³⁰² Vrdl: SUTT 1992, lk 47.

³⁰³ RAUD 1961, lk-d 133. Vt ka varasem artikkel: RAUD 1915, lk-d 71–72.

³⁰⁴ EKM, EKLA, f.199, m.36, leht 50b.

³⁰⁵ RA, EAA, f.1157, n.1, s.2, leht 39p.

³⁰⁶ RA, EAA, f.3134, n.1, s.47 (pagineerimata, sünnid aastatel 1878–1881).

³⁰⁷ Samas, (1876: 41), (1880: 141), (1885: 46). Viimase lapse isaga ka samal aastal Viia abiellus RA, EAA, f.3134, n.1, s.50, (1885: 48)

³⁰⁸ Samas, (sünnid aastatel 1882–1889).

KOKKUVÕTE

Vallakohtute protokolliraamatud on äärmiselt unikaalne materjal, mille abil on võimalik pääseda 19. sajandi talurahva igapäevaelule lähemale. Samas tuleb tõdeda, et kohtuni jõudis, jättes välja vallakohtute testamentide kinnitamisest, abielulubade väljastamisest ja kasvandike määramisest, enamasti ikka külaelu pahupool. Kahjuks pole kõik protokollitud materjal säilinud või Rahvusarhiivi jõudnudki. Äärmiselt nigel on seis Saaremaal, kus tervikliku üksusena saabki vaadelda vaid Kihelkonna kihelkonnas 19. sajandi teisel poolel tegutsenud vallakohtute tegevust. Ülejäänud kihelkonnad on materjalide osas esindatud hõredalt või on hoopiski tühjad.

Käesolevas bakalaureusetöös vaadeldi just Kihelkonna kihelkonna allikaid aastatest 1860–1889, otsides välja neis olevad moraaliküsimused. Lähemalt käsitleti talurahva perekondlike suhteid, seksuaalkäitumist ja laste osa kohtuprotsessides rohkem kui 300 protokollide kaudu. Siiski tuleb tõdeda, et kohtusse jõudnud juhtumid on juba oma iseloomult negatiivse alatooniga. Talurahvas poleks ju läinud kohtusse, kui kõik oleks ideaalne olnud.

Olgu märgitud, et töös pole kasutatud ühte Ajaloomuuseumi kogudesse jäänud (sattunud) Lümada vallakohtu protokolliraamatut (1862–1867). Arvestades, et hilisema Lümada vallaga liidetud valdade materjal ületab praeguse Kihelkonna valla territooriumil tegutsenud kogukondi (suhe 10:6), ei kõiguta piirkonna juhtumite rohkust enam miski. Lümada vallakohtus arutatud juhtumid on peaaegu igas valdkonnas esirinnas, mistõttu täpsustaks puuduolev säilik vaid juhtumite arvukust ja lisaks mõne huvitava seiga. Olulist rolli mängib ka kogukonna suurus. Kuigi Lümadas üksinda elas üle 1100 elaniku, siis lisaks nendele käisid sealses vallakohtus oma muresid lahendamas veel Kuusnõmme ja Pilguse inimesed.

Erinevate perekondlik-moraalsete küsimuste kajastus vallakohtuprotokollides on esitatud kokkuvõtlikku tabelina töö lõpus (vt lisa 2 ja lisa 3). Samas ei võimalda tabelis esitatud andmed mehaanilist kokku liitmist, kuna nii mõneski protokollis olid esindatud erinevad töö keskpunktis olevad teemad. Vastasel juhul tuleks juhtumite arv suurem uuritavate protokollide arvust. Kui üldjuhul on küllaltki lihtsalt 10 teemarubriiki liigituvad, võib raskusi tekkida teemade põhjalikumal käsitlemisel. Näiteks võis liiderlike eluviiside arutamises kõne alla tulla nii kogukonnast välja heitmine kui ka abielulahutus ning perekondlikus konfliktis järgneda sõimule ka vägivalla kasutamine. Kui tuua välja vallakohtutes arutatud juhtumite

üldisi tendentse, on perekondlikes suhetes 19. sajandi teisel poolel valdavalt levinud majanduslikku laadi konfliktid. Peamiselt on arutusel nooremate õdede-vendade taludest välja ajamine. Samas on keeruline kindlaks teha, mis oli ikkagi konflikti ajendiks. Siiski võib tõdeda, et oma pereliikmete vastu kasutati vägivalda suhteliselt harva. Enamikel juhtudest leiab kohus, et kannatanud pole juhtunud päris puhas – seega oli süü nii kannatanul kui ka kohtualusel.

Ainsaks mittekonfliktseks teemaks võib pidada abielulubade väljastamist. Kuigi viimast seostatakse enamasti leskede taasabiellumisega, anti neid välja ka nõ segaabelude, eeskostetava abielu või vallaslapse isale, kellelt oli kohtu kaudu elatusraha nõutud. Abieluvälises seksuaalsuses arutati enim alimentide määramist, mis jõudsid kohtusse vallasema enda initsiatiivil. Siinkohal ei olnud määravaks enam seksuaalsuhted vaid rahaline abi. Uuritavas ajavahemikus on näha juhtumite arvukuse suhteliselt stabiilset jaotuvust.

Erinevusi võib märgata ka era- ja kroonuvaldade vahel. Enamikel juhtudel on kroonuvaldade materjalid mahukamad ja informatiivsemad eravaldade omast. Seega võib oletada, et viimastes oli rohkem levinud kohtuvälised kokkulepped. Rootsiküla puhul on väidetud ka võimalikku mõisniku juurde minekut ka pärast 1866. aasta vallaseadust. Kui Lümandas polnud ühelgi eravallal pärast 1866. aasta oma vallakohust, siis Kihelkonna valla territooriumil oli vaid üks riigivald Tagamõisal. Lisaks eraldi Kirikuvallale, olid seal enam levinud eravallad-mõisad. Kuigi Saaremaa oli õigeusklike osakaalult Liivimaal esirinnas, ei saa seda väita Kihelkonna kohta. Kuna piirkonnas oli õigeusklike osakaal suhteliselt minimaalne, ei võimalda see teha järeldusi kohtuprotsesside ja konfessiooni vahel.

Kindlasti vajaks käsitlemist ka muud piirkonnas arutatud moraaliküsimused, mis antud tööst oma rohkuse tõttu jäid välja. Vallakohtuprotokollid on allikateks, mis võimaldavad uurida ka muid huvipakkuvaid teemasid. Kuigi piirkonna rahvastikku on uuritud põhjalikult 1858. aastani, vajaks laiemat tähelepanu ka 19. sajandi teine pool. See võimaldaks piirkonna arengut sajandi teisel poolel veidi paremini mõista. Antud töös kajastati eelnevat vaid illustratiivsete ja üldpilti loovate näidetena, minemata põhjalikuma analüüsi ja järeldusteni. Põhjalikumat käsitlust võiks pakkuda ka abielurikkumised ja -lahutused külaühiskonnas, mille kohta on allikaid konsistooriumite fondides.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

ARHIIVIALLIKAD

Rahvusarhiiv, Eesti Ajalooarhiiv Tartus (RA, EAA)

Fond 223 Loona vallavalitsus *Kihelkonna kihelkonnas*³⁰⁹

säilik 75 Kogukonna nimejuhataja 1873

säilik 83 Mõisasulaste nimekiri 1866

Fond 296 Liivimaa kubernerite kantselei, nimistu 9

säilik 611 *Отчеты волостных правлений Килькопдского прихода* 1883

Fond 968 Saaremaa Maakohus

säilik 2816 *In Sachen wider den zum publ. Gute Lummada gehörigen Bauer Andrus Kuldperk wegen Raubmordes und Brandstiftung* 1865–1866

säilik 3244 *In Sachen wider den publ. Lummadaschen Bauern Jaen Lemmik wegen Sodomie* 1882–1883

Fond 972 Saaremaa 3. kihelkonnakohus

säilik 216 *Gemeinderolle des Gutes Gotland* 1866

säilik 777 *Akte betreffend die Alimentenforderung der Marri Leeper an Tawi All* 1879

säilik 779 *Akte betreffend die Alimentenforderung der Mina Hint von Jaen Pajo aus Kusnöm* 1880

säilik 781 *Akte betreffend die Alimentenforderung der Marris Reede aus Kergelhof von Tönnis Lindau aus Lahhentangge* 1881

säilik 783 *Akte betreffend die Alimentenforderung der Liso Puss an Michel Terkmann* 1882–1884

säilik 787 *Akte betreffend die Alimentenforderung der Attelschen Magd Tina Hoid an Michel Tang aus Kulli* 1884–1887

³⁰⁹ Hetkel on fondis nii Kihelkonna-Loona (1842–1890) kui ka Kaarma-Loona materjale (1891–1926). Kui pole teisiti märgitud, siis pärinevad säilikud arhiivinimistust 1.

säilik 790 *Akte betreffend die Alimentenforderung der Tina Saar aus Kusnöm wider Laas Murrekas* 1886

säilik 797 *Akte betreffend die Alimentenforderung der Liso Puhw zu Karral an Sander Albert* 1888

säilik 800 *Akte betreffend die Alimentenforderung der Ann Meius aus Taggamois an Ado Kool aus Piddul* 1889

Fond 1156 Atla vallakohus

säilik 1 Protokollid 1821–1830

säilik 3 Protokollid 1843–1868

säilik 4 Protokollid 1869–1886

Fond 1157 Kotlandi-Lahetaguse vallakohus

säilik 1 Kohtuistungite protokollid 1859–1873

säilik 2 Kohtuistungite protokollid 1873–1890

säilik 3 Vaeslaste kassaraamat 1856–1875

Fond 1865 Liivimaa kubermangu revisjonilehtede kollektsioon, nimistu 4

säilik 302/1 Jämaja kirikumõisa hingeloend 1834

säilik 325/4 Kihelkonna kirikumõis, Loona mõis, Paju mõis, Pidula mõis, Rootsiküla mõis, Selgase mõis, Tagamõisa mõis (Kihelkonna khk, Saare mk), Tergemäe mõis (Kärla khk, Saare mk), Rauna (Ronnenburg) kirikumõis (Võnnu kreis Lätis): revisjonilehed ja ümberkirjutuslehed 1858–1914

säilik 326/6 Atla mõis, Karala mõis, Kotlandi mõis, Kuusnõmme mõis, Lahetaguse mõis, Lümanda mõis, Pilguse mõis (Kihelkonna khk), Kulli mõis (Kärla khk): revisjonilehed ja ümberkirjutuslehed 1857–1915

Fond 1949 EAÕK Lümanda kogudus

säilik 7 Meetrikaraamat 1847–1852

säilik 8 Meetrikaraamat 1853–1864

säilik 9 Meetrikaraamat 1865–1879

säilik 10 Meetrikaraamat 1880–1889

Fond 2555 Kihelkonna vallavalitsus

säilik 91 Valla nimejuhataja 1891–1893

Fond 2560 Kihelkonna vallakohus

säilik 1061 Protokollid 1880–1895

Fond 2563 Lümada vallakohus

säilik 12a Kohtuistungite protokollid 1832–1838

säilik 14 Kohtuistungite protokollid 1856–1861

säilik 15 Kohtuistungite protokollid 1868–1880

säilik 16 Kohtuistungite protokollid 1880–1884

säilik 17 Kohtuistungite protokollid 1884–1887

säilik 18 Kohtuistungite protokollid 1887–1891

säilik 173 Hoolekande kassaraamat 1838–1862

säilik 174 Hoolekande kassaraamat 1862–1887

säilik 175 Vallatalitaja protokollid 1870–1884

Fond 2798 Karala (Lümada) vallakohus

säilik 1 Protokolliraamat 1862–1891

säilik 2 Protokolliraamat (Vallatalitaja protokollid) 1867–1891

säilik 4 Vaeslaste eestkosteraamat 1849–1888

Fond 2974 Rootsiküla (Kihelkonna) vallavalitsus

säilik 9 Nimejuhataja 1891–1892

Fond 2975 Pidula (Kihelkonna) vallavalitsus

säilik 10 Kogukonna nimejuhataja 1866–1868

säilik 13 Kogukonna nimejuhataja 1873–1874

Fond 2976 Tagamõisa (Kihelkonna) vallavalitsus

säilik 24 Vallaelanike nimekiri (Hingede raamat) 1865–1870

säilik 25 Kogukonna nimejuhataja 1873–1875

Fond 2977 Paju (Kihelkonna) vallavalitsus

säilik 10 Perekonnakiri 1875

säilik 11 Kogukonna nimejuhataja 1891–1893

Fond 3132 EELK Kaarma kogudus

säilik 226 Kirikutähed ja abiellumisload 1874–1875

Fond 3134 EELK Kihelkonna kogudus

säilik 5 Meetrikaraamat 1807–1841

säilik 46 Meetrikaraamat (sünnid 01.05.1856–1870; surmad 22.06.1858–1870; kihlatute, mahakuulutatute ja abiellunute nimekirjad 01.06.1858–1878; abielud 1859–1875)

säilik 47 Sündide nimekiri 1871–1896

säilik 50 Kihlatute, mahakuulutatute ja abiellunute nimekirjad 1879–1913

säilik 51 Abiellunute nimekirjad 1876–1891

säilik 52 Surnute nimekirjad 1871–1914

säilik 53 Personaalraamat (Kirikumõisa, Lümada, Tagamõisa, Karala) 1850–1883

säilik 54 Personaalraamat (Atla, Koimla, Kotlandi, Kulli, Kuumi, Pidula, Loona, Paju, Rootsiküla, Pilkuse, Kuusnõmme, Lahetaguse) 1850–1888

säilik 62 Personaalraamat (Tagamõisa, Paju, Pidula, Kirikumõis, Rootsiküla, Loona, Kuusnõmme, Kulli, Vilsandi, Lümada) 1889–1940

Fond 3612 Paju vallakohus

säilik 1 Protokolliraamat 1826–1891

Fond 3613 Rootsiküla vallakohus

säilik 1 Protokollid 1846–1891

Fond 3615 Tagamõisa vallakohus

säilik 3 Protokollid 1853–1890

säilik 4 Vaeslaste raharaamat 1823–1887

Fond 3618 Kihelkonna-Loona vallakohus

säilik 1 Protokolliraamat 1874–1890

Fond 3622 Pidula vallakohus

säilik 1 Protokolliraamat 1869–1890

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKM, EKLA)

Fond 199 Eesti Akadeemiline Ajaloo Selts

mapp 36: JAAN JENSEN. Kihelkonna kihelkonna traditsioon (kogutud 1928 suvel)

PUBLITSEERITUD ALLIKAD

Ergebnisse der livländischen Volkszählung vom 29. December 1881. I osa; III köide; I vihik: Die Zählung auf dem flachen Lande. FRIEDRICH VON JUNG-STILLING; WILFRIED ANDERS (koost-d). Riia 1884.

PERIOODIKA

Perno Postimees 15. juuni 1866.

Saarlane 8. aprill 1884.

Saarlane 8. november 1888.

Saarlane 6. detsember 1888.

Saarlane 14. detsember 1888.

Saarlane 29. detsember 1888.

Saarlane 2. veebruar 1889.

KIRJANDUS

Arhiivijuht I: Riigi-, kohtu- ja omavalitsusasutused. LEPIK, LEA (koost). Tartu 2003.

BLUMFELDT, EVALD. Ajalugu. Saaremaa: Maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus.

BLUMFELDT, EVALD; LUHA, ARTUR; TAMMEKANN, AUGUST (toim-d). Tartu 1934, lk-d 263–350.

- BLUMFELDT, EVALD. Kihelkonna. Ajalugu. Saaremaa: Maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus. BLUMFELDT, EVALD; LUHA, ARTUR; TAMMEKANN, AUGUST (toim-d). Tartu 1934, lk 565–576.
- Eesti Ajalooarhiivi fondiloend. HELLAT, JÜRI; LOIT, MALLE (koost-d). Tartu 1992.
- IRD, KEN. Sozialdisziplinierung im frühneuzeitlichen Livland: Fälle von Sodomie vor dem Landgericht Pernau im 17. bis 19. Jahrhundert. Forschungen zur baltischen Geschichte 9. 2014, lk-d 67–82.
- HIEMÄE, REET. Armastus Eesti rahvapärимuses. Tallinn 2015.
- JANSEN, EA. Eestlane muutuv as: seisuseühiskonnast kodanikuühiskonda. Tartu 2007.
- KAHK, JUHAN. Moraalipildikesi eesti külast. Looming. Nr 6. 1972, lk-d 1006–1017.
- KRUUS, HANS. Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-ndail aastail. Tartu 1930.
- KÖRBER, MARTIN. Oesel einst und jetzt II: Die Kirchspiele Mustel, Kielkond, Anseküll, Jamma, Wolde und Pyha. Kuressaare 1899.
- LAUR, MATI. Kohtumõistmine vallasemade üle Pärnu maakohtus 1740. aastatel. Tuna 4. 2008, lk-d 16–25.
- LINNUS, JÜRI. 19. sajandi talurahvakohtute materjalid rahvakultuuri uurimise allikana. Emakeele Seltsi Aastaraamat 16. Tallinn 1970, lk-d 231–242.
- LUST, KERSTI. Saaremaa Vene impeeriumi koosseisus 18. sajandi lõpust 1918. aastani. Saaremaa 2: Ajalugu, majandus, kultuur. JÄNES-KAPP, KÄRT; RANDMA, ENN; SOOSAAR, MALLE (toim-d). Tallinn 2007, lk-d 216–263.
- MUST, AADU. Perekonnaloo uurija käsiraamat. Tallinn 2015.
- MUST, AADU. Siber ja Eesti: Jalaraua kõlin. Tartu 2012.
- MUST, KADRI. Tori vallakohtu protokollid ajalooallikana. Ajalooline Ajakiri 3 (102). 1998, lk-d 99–101.
- MÄGI, MARIKA. Abielu, kristianiseerimine ja akulturatsioon. Perekondliku korralduse varasemast ajaloost Eestis. Ariadne Lõng ½. 2009, lk-d 76–101.
- PALLI, HELDUR. Eesti rahvastiku ajalugu 1712–1799. Tallinn 1997.
- PALLI, HELDUR. Eesti rahvastiku ajaloo lühiülevaade. Tallinn 1998.
- PLAAT, JAANUS. Saaremaa kirikud, usuliikumised ja prohvetid 18.–20. sajandil. Tartu 2003.

- RAUD, MÄRT. Eesti armuilmast. Eesti Kultura IV. REIMAN, WILLEM (toim). Tartu 1915, lk-d 3–99.
- RAUD, MÄRT. Eesti perekond aegade voolus. Stockholm 1961.
- Saaremaa 2: Ajalugu, majandus, kultuur. JÄNES-KAPP, KÄRT; RANDMA, ENN; SOOSAAR, MALLE (toim-d). Tallinn 2007.
- Saaremaa: Maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus. BLUMFELDT, EVALD; LUHA, ARTUR; TAMMEKANN, AUGUST (toim-d). Tartu 1934.
- SEPP, HENDRIK. Meie kohalikkude arhiivide ajaloolise aine koondamisest. Ajalooline Ajakiri 2/1926.
- TARKIAINEN, ÜLLE. Vaestehoolekanne Põhja-Liivimaa külaühiskonnas. Ajalooline Ajakiri 2 (156). 2016, lk-d 215–244.
- TRAAT, AUGUST. Põhijooni vallakohtu arengust Eestis kuni 1866. aastani. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. 20. köide. Ühiskonnateadused 1. 1971, lk-d 34–45.
- TRAAT, AUGUST. Vallakohus Eestis: 18. sajandi keskpaigast kuni 1866. aasta reformini. Tallinn 1980.
- TROSKA, GEA. Saaremaa külad 19. sajandil. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. 23. köide. Ühiskonnateadused. Nr 3. 1971, lk-d 11–25.
- VIHURI, VEIKO. Saaremaa hariduselu kuni 1880. aastateni. Saaremaa 2: Ajalugu, majandus, kultuur. JÄNES-KAPP, KÄRT; RANDMA, ENN; SOOSAAR, MALLE (toim-d). Tallinn 2007, lk-d 905–928.
- VIHURI, VEIKO. Usk ja kirik. Saaremaa 2: Ajalugu, majandus, kultuur. JÄNES-KAPP, KÄRT; RANDMA, ENN; SOOSAAR, MALLE (toim-d). Tallinn 2007, lk-d 404–457.

KÄSIKIRJALISED UURIMUSED

- RUTTU, MAIA. Usuvahetusliikumine Saaremaal. Diplomitöö. Ligi, Herbert (juh). Tartu 1990. (TÜ ajaloo instituudi raamatukogus)
- SUTT, MERLE. Lõuna-Eesti talupere XIX sajandi kolmandal veerandil (vallakohtute materjalide alusel). Diplomitöö. Piirimäe, Helmut (juh). Tartu 1992. (TÜ ajaloo instituudi raamatukogus)

TÜRNAS, TÕNIS. 1860.–80. aastate Lõuna-Eesti vallakohtute protokollid. Massiliste täistekst- andmebaaside loomise, publitseerimise ja kasutamise metoodika. Peaseminaritöö. Must, Aadu; Kraav, Mihkel (juh-d). Tartu 2004. (Koopia TÜ ajaloo instituudi arhiivinduse osakonnast)

VÖÖ, TIU. Kihelkonna asustus XVI saj. lõpust kuni XIX sajandi keskpaigani. Diplomitöö. Ligi, Herbert (juh). Tartu 1976. (TÜ ajaloo instituudi raamatukogus)

ZIUS, REELI. Pärnumaa vallakohtute 1870.–80. aastate protokollid ajalooallikana. Magistritöö. Must, Aadu (juh). Tartu 2002. (Käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus; digitaalne versioon TÜ ajaloo instituudi arhiivinduse osakonnast)

PEASANTS' MORALITY IN KIHELKONNA PARISH BASED ON COMMUNAL COURTS SOURCES FROM 1860–1889

SUMMARY³¹⁰

Although communal courts were created at the beginning of the 19th century, the first communal courts in Saaremaa were created due to the Livonian Peasantry Act of 1819. As a result, almost every manor community had his own court. Due to the duty of taking minutes, we have such a unique material for researching the Estonian peasants' everyday life. The minutes were written in Estonian and have been a base of several researchers, for example August Traat, who has written articles and a thorough monograph from communal courts in Estonia.

Although the minute books are massive archive sources, only one third of them have been preserved until now. These materials are mainly stored in the National Archive in Tartu, but some of them have never reached there. Minute books would be found in collections of museums and probably in private collections. Unfortunately, one part of the community materials was destroyed by the waste paper campaign in 1950's. While a big part of Saaremaa is almost completely lacking of communal courts' sources, Kihelkonna has preserved almost every community record from the second half of the 19th century. Thus, the area and period were selected for research. These materials allow to draw conclusions from one parish, otherwise, the research may be quite eclectic.

The aim of the bachelor thesis is to show how peasants' morality was described by minute books. In addition, differences between communities are examined and possible reasons discussed. Since morality is quite a large topic, the thesis concentrates mostly on family relations, lifestyle and sexual relations. It is important to understand that the court materials have a negative background. Firstly, an overview is given about Kihelkonna parish, secondly the paper focuses on a marriage and family relations. The last two chapters concentrate on narrower topics, like the peasants' lifestyle, sexual relations and illegitimate children. The last one is mainly a claim of alimony from a child's father.

³¹⁰ Author would like to thank Marju Roberts who read the summary and made some corrections.

Kihelkonna parish is situated in Western Saaremaa and has a long coastline. The populated areas were mostly near the coastline, because in the centre of the parish the soil was less fertile. In the middle of the 19th century, the population of the parish was about 6129 people. During the last quarter of the 19th century (1883), the population had increased to 6450. The biggest manorial communities were Lümada and Tagamõisa.

Generally, Saaremaa had the biggest proportion of Orthodox people in Northern Livonia, but it was only 2.7 per cent of population in Kihelkonna who changed the confession at the end of the 1840s. In the area later known as Lümada, there were more Orthodox confessors, but the amount was minimal compared to eastern parishes like Põide and Muhu. Due to that we cannot draw any conclusions in court activities of Lutherans and Orthodox in Kihelkonna. Although the materials show the domination of Lutherans in communal courts, it is a result of their amount in the whole parish. Furthermore, the Orthodox in those communities did not spend their time at the court house.

In the middle of the 19th century, there were 14 manorial communities in Kihelkonna parish. By the 1890s, only two remain – Kihelkonna and Lümada. The community of Tagamõisa, Kirikuvald, Rootsiküla, Pajumõisa, Pidula and Loona joined Kihelkonna; and Atla, Karala, Kulli, Kuusnõmme, Kotlandi, Lahetaguse and Pilguse joined Lümada. At the end of 2014 Lümada was joined with Kärla and Kaarma to form Lääne-Saare parish (*vald*). However, Kihelkonna remains an independent administration. As the decisions have been made, municipalities like Lääne-Saare and Kihelkonna parish (*vald*) will disappear soon.

Even though the records concerning family relations are mainly based on conflicts between family members, it should be said that the only peaceful topic of the thesis is so-called marriage permissions. Generally, it is a permission for a widow who would marry again. Then he/she had to get a permission, which confirmed that he/she had his/her dead husband's property written down to his children's names. It was a mechanism to ensure the children's future so that the stepfather or -mother could not own the property. Church records show that mostly, these permissions were not written down in minute books. In the second half of the 19th century, engagement breaks and divorces were also rare.

In the centre of family relations there were economic reasons why people turned into court. However, mostly we do not know what the cause of conflict was – why an elder brother wanted his younger sibling(s) thrown out of their farmstead. As court materials show, use of

violence against family members was rare. There have been some minutes where the conflicts between a mother-in-law and a daughter-in-law were discussed.

Also, some minutes describe the lifestyle of community members, mainly by moral corruption, like immoral lifestyle, alcoholism and extramarital sexuality. Generally, there were few persons whose bad characteristics were discussed in court, mostly due to the initiative of a family or community members.

From 1860 to 1889, about 6 per cent of the births were registered to unmarried parents. At the same time, the amount of alimony claims increased. Generally, in bigger areas there were more claims, but it was not always the case. Although Tagamõisa and Lümada have almost the same rate of the births of illegitimate children, there were only two alimony claims, compared with 14 in Lümada. While we look into the church records, more than half of the entries registered the father of the illegitimate child by name or as known.

To summarise, based on archival materials it seems that in the later area of Lümada more morality issues were discussed than in Kihelkonna. In contrast to Lümada where there are four state manors, there is only one state manor in the area later known as Kihelkonna. Consequently, the peasants in the community of state manors have searched for court help more than in community of private manors. Also, it depends on population – the communities of state manors are mostly bigger than the private ones. Furthermore, it is possible that after 1866 community law peasants in private communities still went to their landlord to solve conflicts and troublesome issues.

LISAD

Lisa 1: Lõige 1907. aasta Saaremaa kaardist – Kihelkonna kihelkond³¹¹

³¹¹ ТЕНВЕ ЛИВ. О. Эзель Лифляндской губернии = Saaremaa Liiwi kubermangus. Digitaalarhiiv DIGAR <http://www.digar.ee/arhiiv/nlib-digar:289422> [9.05.2017]. Kuigi kaardil on kujutatud 1892. aasta järgne haldusjaotus – Lümanda (X) ja Kihelkonna vald (IX), on punaste täpikesega (mõis) tähistatud kõik töös kõne all olevad vallad ja vallakohtud. Lisaks on kaardil musta täpikesega kujutatud kõik kihelkonna külad.

Lisa 2: Moraaliküsimused Kihelkonna vallaga liidetud kogukondades³¹²

	Vallakohus (kasutatud ajavahemik)	Kiriku- vald	Loona (1874–1889)			Pajumõisa**			Pidula (1869–1889)				Rootsiküla**			Tagamõisa			
Teema	Alateema/aastakümnend	1880	1870	1880	Kokku	1860	1880	Kokku	1860	1870	1880	Kokku	1860	1880	Kokku	1860	1870	1880	Kokku
Abielu- küsimused	Abieluload		1		1		1	1	1	2		3	2	1	3			1	1
	Kihlusest taganemine					1	1	2								1			1
	Lahutus															1			1
	Protokolle kokku		1		1	1	2	3	1	2		3	2	1	3	2		1	3
Perekonna- suhted (konfliktid)	<i>Vanemad ja lapsed</i>		1	2	3									1	1	3	3	11	17
	<i>Õed-vennad</i>	2		1	1											4	1	9	14
	<i>Ämm/äi-minia/väimees</i>		1		1											2	1	1	4
	<i>*Vägivalla kasutamine</i>		1	1	2											1		4	5
	<i>*Emotsionaalsed põhjused</i>	2												1	1	5	1	5	11
	<i>*Ratsionaalsed põhjused</i>			2	2											6	3	11	20
	Protokolle kokku	2	2	3	5									1	1	9	5	21	35
Kombelisuus	Liiderlikud eluviisid												2		2				
	<i>*Kogukonnast välja/tagasi</i>												2		2				
	Alaealised kohtu ees												1		1			2	2
	Sodoomia		1		1														
	Hooramine, „sõbrustamine“		1		1											1			1
	Protokolle kokku		2		2								3		3	1		2	3
Vallaslapsed	Elatusraha		1	1	2		1	1								2			2
	Muu põhjus	1																	
	Kihelkonnakohus		1		1		1	1			1	1							
	Protokolle kokku	1	2	1	3		2	2			1	1				2			2

³¹² Nii lisa 2 kui ka 3 tähistavad hallid lahtrid, et protokolliraamatud pole antud kümnendist tervikuna säilinud. Võrreldes Lümada piirkonna teemarubriikidega (lisa 3), pole Kihelkonna piirkonna tabelisse lisatud rubriike, mida üheski protokollis ei kajastunud. Kirikuvalla vallakohtu protokolliraamat algab alles 1880. aastast. Tabelisse on kõik korrad, kui vastav alateema on mingis seoses protokollis läbi käinud. Seega on mõni protokoll kajastatud mitu korda, mistõttu ei saa tabelis olevaid arve tervikuna kokku liita. Eriti tuleb eelnevat silmas pidades perekonnasuhete rubriigis ja kaldkirjas olevate alateemadega. Vt näidet lisa 6. Vrdl: tabeliga 1, lk 7.

** Pajumõisa ja Rootsiküla vallakohtus ei arutatud 1870. aastatel ühtki temaatilist juhtumit, mistõttu pole kümnendit tabelisse lisatud.

Lisa 3: Moraalikäsimused Lümada vallaga liidetud kogukondades

	Vallakohus (kasutatud ajavahemik)	Atla (1860–1886)				Karala (1862–1889)				Kotlandi-Lahetaguse				Lümada (1860–1861, 1868–1889)			
Teemarubriik	Alateema/aastakümnen	1860	1870	1880	Kokku	1860	1870	1880	Kokku	1860	1870	1880	Kokku	1860	1870	1880	Kokku
Abielu- käsimumed	Abieluload		1		1	2	6	2	10		1	1	2	2	16	27	45
	Kihlusest taganemine										1		1	1	1	2	4
	Lahutus		1		1					2			2				
	Protokolle kokku		2		2	2	6	2	10	2	2	1	5	3	17	29	49
Perekonna- suhted (konfliktid)	<i>Vanemad ja lapsed</i>	1	1	2	4	1	6		7	1		5	6	7	4	2	13
	<i>Õed-vennad</i>		3		3	2	7		9	6	1	3	10	4	8	3	15
	<i>Abikaasad</i>									3	1		4				
	<i>Ämm/äi-minia/väimees</i>		2	1	3				2	2		1	3	3	2		5
	<i>Venna lesk</i>						1	1	1		2	1	3	3	2		5
	<i>*Vägivalla kasutamine</i>	1	1		2	1			1	4			4	1	1	1	3
	<i>*Emotsionaalsed põhjused</i>		2	2	4	1	6		7	4		1	5	2	2	3	7
	<i>*Ratsionaalsed põhjused</i>		4	1	5	2	5		7	6	3	6	15	12	11	1	24
	Protokolle kokku	1	6	3	10	3	14	1	19	12	4	10	26	17	16	5	38
Kombelisuus	Alkoholiprobleemid							1	1	3	1		4				
	Liiderlikud eluviisid						2		2	3	1	2	5	2	4	2	8
	<i>*Kogukonnast välja või tagasi</i>									3			3		1	4	5
	Alaealised kohtu ees		3		3					4	5	2	11	4	6		10
	Sodoomia											1	1			1	1
	Hooramine, „sõbrustamine“	1	1		2									1			1
	Vägistamine									1			1				
	Protokolle kokku	1	4		5				3	14	7	5	25	7	11	7	25
Vallaslapsed	Elatusraha		2	3	5	4	3	4	11	1	1	2	4	3	7	3	14
	Muu põhjus (matmisraha, tõend)					1			1					1			
	<i>*Aeg ja koht määratletud</i>		1		1	1		2	3	1		2	3	1			1
	Kihelkonnakohus			1	1		1	1	2	1		2	3		3	2	5
	Protokolle kokku		2	4	6	5	4	5	14	2	1	4	7	4	10	5	19

Lisa 4: Kihlused ja laulatused Kihelkonna kihelkonnas 1860–1889³¹³

Kihelkonna kogudus			Laulatused			Leskede taasabiellumine						Leskede abiellumus			
Aasta(d)	Kihlused	Ei jõuta laulatuseni ³¹⁴	Kihel-konna	Lümanda	Kokku	Kihel-konna	Lümanda	Lesed	Mehed	Naised	Mõlemad	Lesed	Mehed	Naised	Mõlemad
1860	76	6	69	1	70	13	1	14	7	5	2	20%	50%	36%	14%
1861	55	5	48	1	49	16	0	16	9	5	2	33%	56%	31%	13%
1862	51	4	45	3	48	13	0	13	7	5	1	27%	54%	38%	8%
1863	52	4	48	2	50	10	0	10	9	1	0	20%	90%	10%	0%
1864	68	8	61	1	62	7	0	7	5	1	1	11%	71%	14%	14%
60–64	302	27	271	8	279	59	1	60	37	17	6	22%	62%	28%	10%
1865	50	6	46	3	49	6	1	7	5	1	1	14%	71%	14%	14%
1866	36	5	31	1	32	3	1	4	3	0	1	13%	75%	0%	25%
1867	48	7	38	0	38	9	0	9	6	3	0	24%	67%	33%	0%
1868	26	5	19	2	21	1	0	1	1	0	0	5%	100%	0%	0%
1869	54	7	45	2	47	18	2	20	14	4	2	43%	70%	20%	10%
65–69	214	30	179	8	187	37	4	41	29	8	4	22%	71%	20%	10%
60–69	516	57	450	16	466	97	5	101	66	25	10	22%	65%	25%	10%
1870	54	7	47	2	49	14	1	15	10	4	1	31%	67%	27%	7%
1871	67	11	54	4	58	8	1	9	3	5	1	16%	33%	56%	11%
1872	59	3	53	3	56	3	0	3	1	0	2	5%	33%	0%	67%
1873	61	10	40	3	43	15	1	16	9	3	4	37%	56%	19%	25%
1874	64	11	48	1	49	17	0	17	11	4	2	35%	65%	24%	12%
70–74	305	42	242	13	255	57	3	60	34	16	10	24%	57%	27%	17%

³¹³ Tabel on koostatud järgnevates säilikes sisalduvatest andmetest: Kihelkonna kogudus RA, EAA, f.3134, n.1, s.46 (vt: kihlatute, mahakuulutatute ja abiellunute nimekirjad 1858–1878 ning abielud 1859–1875); RA, EAA, f.3134, n.1, s.50; RA, EAA, f.3134, n.1, s.51. Lümanda õigeuskoguduse meetrikaraamatud: RA, EAA, f.1949, n.1, s.8...10 – vt iga aasta meetrikaraamatu II osa – laulatustest.

³¹⁴ Alates 1877. aastast puuduvad kihlatute, mahakuulutatute ja abiellunute nimistus märkused, et kihlus oleks tühistatud (tabelis märgitud –'ga). Samas tundub ka, et varasemalt pole kõiki kihlusi „ametlikult“ tühistatud – nimistus vaid valge rida mahakuulutamiste ja laulatusküüpäeva lahtris.

	Kihelkonna kogudus		Laulatused			Leskede taasabiellumine						Leskede abiellumus			
Aasta(d)	Kihlused	Ei jõuta laulatuseni ³¹⁴	Kihel-konna	Lümanda	Kokku	Kihel-konna	Lümanda	Lesed	Mehed	Naised	Mõlemad	Lesed	Mehed	Naised	Mõlemad
1875	54	3	50	2	52	10	0	10	7	2	1	19%	70%	20%	10%
1876	59	6	49	3	52	10	0	10	7	2	1	19%	70%	20%	10%
1877	63	-	50	3	53	14	1	15	11	3	1	28%	73%	20%	7%
1878	35	-	36	8	44	9	1	10	5	4	1	23%	50%	40%	10%
1879	48	-	43	2	45	9	1	10	8	2	0	22%	80%	20%	0%
75–79	259	9	228	18	246	52	3	55	38	13	4	22%	69%	24%	7%
70–79	564	51	470	31	501	109	6	115	72	29	14	23%	63%	25%	12%
1880	53	-	48	1	49	4	0	4	2	1	1	8%	50%	25%	25%
1881	48	1	40	0	40	12	0	12	8	4	0	30%	67%	33%	0%
1882	48	-	43	3	46	6	0	6	4	1	1	13%	67%	17%	17%
1883	66	-	53	5	58	9	0	9	5	3	1	16%	56%	33%	11%
1884	59	-	51	3	54	15	2	17	11	4	1	31%	65%	29%	6%
80–84	274	1	235	12	247	46	2	48	30	13	4	19%	63%	29%	8%
1885	60	-	48	2	50	13	0	13	12	0	1	26%	92%	0%	8%
1886	67	-	55	3	58	13	1	14	9	3	2	24%	64%	21%	14%
1887	65	-	62	7	69	8	0	8	6	1	1	12%	75%	12,5%	12,5%
1888	68	-	52	7	59	10	0	10	5	5	0	17%	50%	50%	0%
1889	59	-	51	6	57	8	0	8	5	2	1	14%	63%	25%	13%
85–89	319	0	268	25	293	52	1	53	37	11	5	18%	70%	21%	9%
80–89	593	1	503	37	540	98	3	101	67	24	9	19%	66%	25%	9%
60–89	1673	109	1423	84	1507	303	14	317	204	78	33	21%	65%	25%	10%

Lisa 5: Registreeritud sünid Kihelkonna khk-s aastatel 1860–1889³¹⁵

Aasta	Registreeritud sünid (sh surnult sündinud ja vallaslapsed)			Vallaslapsed			
	Kihelkonna	Lümanda	Kokku (SK)	Kihelkonna	Lümanda	Kokku (VK)	%= VK/SK*100
1860	216	7	223	5/10	0	10	4,48%
1861	195	4	199	5/11	0	11	5,53%
1862	236	5	241	4/5	0	5	2,07%
1863	201	5	206	6/12	0	12	5,83%
1864	255	6	261	7/15	0	15	5,75%
60–64	1103	27	1130	27/53	0	53	4,69%
1865	234	11	245	12/16	1	17	6,94%
1866	208	5	213	9/14	0	14	6,57%
1867	217	6	223	7/14	2	16	7,17%
1868	189	5	194	9/12	0	12	6,19%
1869	145	2	147	6/7	0	7	4,76%
65–69	993	29	1022	43/63	3	66	6,46%
60–69	2096	56	2152	70/116	3	119	5,53%
1870	228	8	236	9/11	0	11	4,66%
1871	200	9	209	6/9	2	11	5,26%
1872	205	12	217	11/14	1	15	6,91%
1873	220	12	232	11/19	0	19	8,19%
1874	207	7	214	13/20	1	21	9,81%
70–74	1060	48	1108	50/73	4	77	6,94%

³¹⁵ Tabel on koostatud koguduste meetrikaraamatute alusel.

EELK Kihelkonna koguduse aastakokkuvõtted: vt: RA, EAA, f.3134, n.1, s. 46 (vt sünid 1856–1870), s.49 (sünid 1871–1896). Vallaslaste andmed on tabelis esitatud järgnevalt: isa nimi meetrikas/vallaslaste sünid kokku.

EAÕK Lümanda koguduse meetrikaraamatutes on igal aastal alustatud uue nummerdusega. Kokkuvõtted on enamasti nummerdamata lehtedel surmameetrika järel (j): RA, EAA, f.1949, n.1, s.8, lehed 22j (1860), 15j (1861), 18j (1862), 15j (1863), 22j (1864). RA, EAA, f.1949, n.1, s.9, lehed 17j (1865), 19j (1866), 18j (1867), 18j (1868), lehed nummerdamata (1869), 24j (1870), 26j (1871), 25j (1872), 24j (1873), 32j (1874), lehed nummerdamata, surmameetrika järel (1875), 23j (1876, abielumeetrika järel), 35j (1877 – 1876. aasta surmameetrika järel), 22j (1878), 20j (1879). RA, EAA, f.1949, n.1, s. 10, lehed 41j (1880), 22j (1881), 24j (1882), 22j (1883), 22j (1884), 32j (1885), 26 (1886), 26j (1887), 25j (1888), 32j (1889). Mõnel aastal on detsembri viimastel päevadel sündinud läinud uue aasta arvestusse.

Aasta	Registreeritud sünnid (sh surnult sündinud ja vallaslapsed)			Vallaslapsed			
	Kihelkonna	Lümanda	Kokku (SK)	Kihelkonna	Lümanda	Kokku (VK)	%= VK/SK*100
1875	197	19	216	7/9	0	9	4,17%
1876	186	13	199	8/13	1	14	7,04%
1877	203	11	214	4/4	0	4	1,87%
1878	170	12	182	4/8	0	8	4,40%
1879	246 ³¹⁶	14	260	2/26	2	28	10,77%
75–79	1002	69	1071	25/60	3	63	5,88%
70–79	2062	117	2179	75/133	7	140	6,42%
1880	196	16	212	4/14	0	14	6,60%
1881	196	17	213	4/12	3	15	7,04%
1882	194	7	201	6/11	1	12	5,97%
1883	208	14	222	7/13	2	15	6,76%
1884	186	10	196	9/14	0	14	7,14%
80–84	980	64	1044	30/64	6	70	6,70%
1885	233	9	242	7/10	0	10	4,13%
1886	213	15	228	5/10	2	12	5,26%
1887	231	13	244	13/15	1	16	6,56%
1888	198	9	207	7/10	0	10	4,83%
1889	225	15	240	6/7	1	8	3,33%
85–89	1100	61	1161	38/52	4	56	4,82%
80–89	2080	125	2205	68/116	10	126	5,71%
60–89	6238	298	6536	213/365	20	385	5,89%

³¹⁶ Kihelkonna koguduses on 1878. aastani eraldi arvestatud ka surnult või enne ristimist surnud laste sünnid. Kuigi alates 1879. aastast on peetud ka eraldi arvestust surnult sündinute üle, on andmed lisatud vastavalt abielus või väljaspool abielu sündinud laste hulka. Seetõttu ei tule neid 1879. aastast alates sündide koguarvu saamiseks enam juurde liita.

* Halli taustaga on tabelis tähistatud pastor Konstantin Lementi (Constantin Lementy) ametiaeg. Eelnevalt oli pastoriks Leopold Meder (1839–1877) ja pärast Ludwig Masing (1882–1906).

Lisa 6: Näide perekondlikkust konfliktist Tagamõisa vallakohtust³¹⁷

Ku. päe.	N ^o	1863.
Mihk. 6. ku. 21. jül.	33.	<p>Täna olla kohtumehhed noor, siis kaebas se Nime Petri lesta naine Tio, et se noor perremies Maits Ulf ei anna temmale mitte en- nam liiba, ja nemmad ei sünni mitte ühhesellama, sellepärast et se Maits wägga kange on, ja se Matji naine on, ka wägga kange ja tirrawa fuga. Siis moestis Koggonuna koh- tus ja moisa wallitus, et se wana perremies lesta naine Tio kes enne wana perrenaine olnud ja selle puna uft murret pidanud, et se noor perremies Maits peab temmale senna oue piiri peäle ühhe piisoke sauna alla teggema et ta woi- säl isj ärnanis ellada ja temmal peawad olla piirid abja wüti tarwis, Ja ta peab sama selle puma peält igga aas ta 7 wakra wilja, ja 7 wakra kartuhwitid 10 kalo lesti 3 külmute sola; Ja 5 lammas peab temmale sama säl puma piäl hoitud, ni rauda kui tinnu illab, ja niie ta le juure siggib siis ta woi- bid monnüd arwa tappa omma tarwitus- saks, ja kui ta ei fa oma wäest siis peab ta ka emmale lihta sama puma piält.</p> <p>Koggonuna kohto pea Fööri Lau. Kohtomies Tõnnis Pajjas ++ Kohtomies Juhan Elw ++ Kirjota Jaan Akkoy</p>

³¹⁷ RA, EAA, f.3615, n.1, s.3, leht 55p.

Lisa 7: Alimentide nõue Kotlandi vallakohtus³¹⁸

18 86		
ku.	Päev.	
		N: 4.
Saari	25	Lümmäda wene riigi usku praestriks Gottlandi kogukonna rihtlast tunnistati et Laes Murrekas Gottlandi rihtlast, ja et ta Murrekas Lummäda rihtlast wõinud abiduse minna et se kogukonna rihtlast lubatud on.
		Kõrge ja Michael Murrekas Tõde Tammel.
		N: 5.
Murrekas	7	Lai Kuisimõne rihtlast Tiina Saar ja Gottlandi soldat Laes Murrekas asjades rihtlastus Laes ei ole Kogukonna rihtlast minustusega rahul ja rihtlast rihtlast lubatud.
		Kõrge ja Michael Murrekas Tõde Tammel.

1886 15 Febr 1886

Keiserlinna Saaremaa III kihelkonna
kohikute.

Gottlandi kogukonna rihtlast tunnistati
et se kogukonna rihtlast Kuisimõne rihtlast
tõttu Tiina Saar ja rihtlast et Gottlandi
rihtlast soldat Laes Murrekas on demaga
sõgga seadus rihtlast poeg rihtlast, kes rihtlast
4 1/2 kuus wana on. Laes Murrekas rihtlast
rihtlast et se rihtlast et dema rihtlast omari
ei wõtta et rihtlast rihtlast rihtlast rihtlast
rihtlast rihtlast rihtlast et se rihtlast rihtlast, seida
Murrekas rihtlast et ta rihtlast rihtlast on rihtlast
rihtlast rihtlast, ning se rihtlast rihtlast rihtlast
Murrekas rihtlast rihtlast rihtlast rihtlast
45 rubla, agga rihtlast rihtlast 15 rubla agga
Murrekas rihtlast rihtlast rihtlast rihtlast
rihtlast rihtlast rihtlast rihtlast rihtlast
Gottlandi rihtlast rihtlast rihtlast rihtlast
rihtlast rihtlast rihtlast rihtlast rihtlast
rihtlast rihtlast rihtlast rihtlast rihtlast

³¹⁸ Vallakohtu protokolliraamatust protokoll nr 5. Juhtumiga on seotud ka eelnev protokoll nr 4 (abieluluba): RA, EAA, f.1157, n.1, s.2, leht 77p > Apellatsioon Saaremaa 3. kihelkonnakohtusse: RA, EAA, f.972, n.1, s.790, leht 1. Nagu näha, ei saa kohapealsest kohtuprotokollist teadagi, mis küsimuses Tiina Saar ja Laes Murrekas (Murrekas) kohtus käisid. Ilmselt ei peetud selle pikemat kajastamist vajalikuks, kuna vastav koopia tuli saata kihelkonnakohtusse. 1886. aastal pärast abiellumist vahetas Laes usku ning oli kirikukirjades hoopis Vassili Murrekas [vt: RA, EAA, f.3134, n.1, s.54, lk 712; RA, EAA, f.1949, n.1, s.9, (1886: lehed 3p–4, 15p–16)].

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Ainar Õunpuu

(sünnikuupäev: 21. november 1994)

annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

Moraaliküsimused Kihelkonna kihelkonnas aastatel 1860–1889 vallakohtu materjalide põhjal,

mille juhendaja on professor Mati Laur,

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 22. mai 2017